

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 232.

1115805

זכרון לראשונים וגם לאחרונים.

חלק ראשון :

זכרון לראשונים

מחברת שלישית:

זכרון הגאון רב שמואל בן חפני וספריו.

מאת

אברהם אליהו הרכבי.

סימ פטרבורג.

שנת התר"ם לפ"ג

ЗИХРОНЪ ЛАРИШОНИМЪ

Часть Ш.

Жизнь и труды ректора талмудической академіи въ Сорѣ (въ Вавилоніи)

Самуила Ибнъ-Хофни (ум. въ 1034 году по Р. Х.)

Составлено на основаніи рукописей, находящихся въ Император. Публич. Библіотекѣ

А. Я. Гаркави.

(Изъ газеты «Гамеліцъ» 1879.)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

1880

ספר חובות

פרק

השני

בבית

הדין

על

הדין

בבית

הדין

ספר חובות

פרק

השני
בבית
הדין

בבית

בבית

בבית

בבית

דבר אל הקורא .

בראש דבר למחברת הראשונה מספר זכרון לראשונים הבטחתי להוציא לאור במחברת השניה את תולדות רב שמואל הנגיד ואת המאמר זכרון רב שמואל בן הפני (הנדפס לאט לאט במאסף נדחים) במהדורא שניה במחברת השלישית . ועל כי לסבות שונות נתאחרה הדפסת המחברות האלה , גמרתו בדעתי להוציא לעת עתה לאור את ההעתקה המיוחדת אשר נעשתה במספר מחברות מועטות מעלי המאסף הנזכר עם איזה הוספות ותקונים . וכאשר יהי ה' בעזרי תבוא המהדורא השניה מזאת המחברת ביחד עם לקומים מספרי בן הפני אחרי אחותה ההולכת לפניה , היא המחברת השניה מזכרון רב שמואל הנגיד . אקוה כי גם הקוראים אשר ראו את המאמר הנוכחי למקומעין במאסף נדחים לא יחשבו את המחברת הזאת למותר , ומן השמים יעזרוני להחיש את מלאכתי בספר הזה עד תמו !

אברהם אליהו הרכבי .

שטרבורג ל"ג בעומר תר"מ .

הקדמה לא דבר

הקדמה זו נכתבה על ידי המחבר, ונמצאה במקורו של הספר. היא נכתבה בשנת 1880, והיא נחשבת לאחת מהקדמות החשובות ביותר של המחבר. היא נכתבה בשפה העברית, והיא נחשבת לאחת מהקדמות החשובות ביותר של המחבר. היא נכתבה בשנת 1880, והיא נחשבת לאחת מהקדמות החשובות ביותר של המחבר. היא נכתבה בשפה העברית, והיא נחשבת לאחת מהקדמות החשובות ביותר של המחבר.

הקדמה זו נכתבה על ידי המחבר, ונמצאה במקורו של הספר. היא נכתבה בשנת 1880, והיא נחשבת לאחת מהקדמות החשובות ביותר של המחבר. היא נכתבה בשפה העברית, והיא נחשבת לאחת מהקדמות החשובות ביותר של המחבר.

הקדמה זו נכתבה על ידי המחבר, ונמצאה במקורו של הספר.

הקדמה זו נכתבה על ידי המחבר, ונמצאה במקורו של הספר.

רב שמואל בן הפני וספריו (1) *

רב שמואל הכהן בן רב הפני (2) הדיין או האב"ד (3) בן רב כהן צדק גאון בן רב יוסף (4) היה גאון ישיבת סורא, היא מתא מחסא (5), בימי רב האי חתנו גאון הישיבה בפומבדיתא. משנת הולדתו וקורות ימי חייו לא נודע לנו דבר (6), אולם כפי הנראה האריך ימים (7). כפי עדות רב שרירא באגרתו נתדלדלה ישיבת סורא בעת מחלוקת הנשיא דוד בן זכאי עם רב סעדיה גאון, כי רב יוסף אשר נקרא מהנשיא לגאונות לא היה ראוי למעלה זאת כל כך ולא היתה העמדה הולמתו (8), ואחריו במשך שנים רבות במלה הישיבה בסורא מכל וכל (9), והנה עלה בנוהל רב שמואל להשיב עמרת הישיבה הזאת ליושנה במשך ימי גאונותו, כאשר נראה מהתשובות הרבות אשר הריץ לשואליו בעניני דת ודין. לא נודע בברור השנה אשר נקרא לגאונות, אולם מאגרת רב שרירא ודברי ר' סעדיה אבן דגאן נראה כי קרה זה אחר שנת אלף ט"ב לשטרות (—1000 למ"ה 10): וישב על כסא הגאונות עד שנת פטירתו, היא שנת תשצ"ד לבריאה (—1034 למ"ה), ד' שנים קודם מות רב האי חתנו (11), ומאה שנה לפטירת רב כהן צדק זקנו, והנוסע ר' בנימין מטורדילה העיד כי קברו בסורא (12).

והנה רב סעדיה אשר קדמו בגאונות סורא החל להיות נבזר לא בלבד במלחמתה של תורה כי אם גם בחכמת הלשון, עברית וערבית, בפלסופיא ובשאר המדעים אשר היו להם מהלכים בין הערבים; ובדרכיו אלה צעד גם רב שמואל, כאשר נראה מחבוריו אשר נקראם למטה בשם. וזאת אמנם תחשב לשני הגאונים האלה לצדקה, כי בימי הגאונים היה בסורא מושב האמונה בשדים, בקמיעות ובלחשים (13); ויודע הוא כי נצרך לזה רוח כביר לעקור האמונות הספלות במקום אשר הכו שרש בלבות הכיאמינים בהן. ואם כי הלך רב שמואל בעקבות רב סעדיה בדבר שמת הלמודים (14), בכל זאת לא נשא לו פנים ובכמה ענינים ודעות נחלק עמו (15).

עם רב האי גאון היה קרוב לא בלבד בקרבת בשר, כי נתן לו את בת, לאשה (16), כי אם גם בקרבת רוח; כי שניהם הלכו בשמת רב סעדיה; ואף כי התקרב רב האי יותר אל המחוקים בנושנות וביחוד באחרית ימיו (17), בכל זאת

לא מנע את עצמו מלעסוק בבאורי כתבי הקדש לפי הפשט, בחכמת הלשון (ובפלוסופיא 18), ואין כל יסוד לדברי האומרים כי נטה לדעות הקבלה ובעלי הסוד (19). עד עתה נודעו לנו ששה דברים אשר בהם התנגד רב האי לרעת חותנו: (א) בדבר בעלת אוב ושמואל הנביא (20), (ב) אודות הנסים הנזכרים בתלמוד (21), (ג) בפלוגתות רב ור' חנינא בתלמוד הלכה כמי (22), (ד) בדבר הלכה אחת בריני אסמכתא אשר נחלקו בה עוד בהיות רב שמואל בחיים, וכפי עדות רב האי החזיר את חותנו מדעתו, וזה אמנם יורה על מותר רוח זה האחרון ואהבתו את האמת (23); (ה) בענין קדימת ברכת הפירות (24), (ו) ועל דבר הנוסח מועדים לשמחה בתפלת ראש השנה (25).

דעות רב שמואל באמונה ה' צרופות וזכות, כי נבחנו בכור המדעים הפלוסופיא; ואף כי ספריו בפלוסופיא הדתית נאכדו מאתנו, אולם תספיק לנו עדותו חכמי ישראל הקדמונים בענין הזה, והלקוטים אשר נשארו לנו לפליטה (כן באוצר הספרים בפטרסבורג, וכן המובאים בספרים קדמונים) מבאוריו לכתבי הקדש ושאר ספריו יבררו לנו הדבר בלי כל ספק. כן יעיד לנו הרמב"ם כי כתב בן חפני נגד המאמינים בקדמות העולם (26); ור' אברהם בנו יחשוב את רב שמואל במספר גדולי ישראל אשר השתדלו לעקור האמונה בנשמיות הבורא מקרב אומתנו (27); לפי דברי הראב"ע חשב בן חפני גם את השעיר המשתלח לקרבן לפני ה' (28), וכלי ספק עשה זאת למען התרחק משמץ ע"ז כמו רב סעדיה (29); מדברי הראב"ע נדע גם כן כי התאמץ רב שמואל לפרש עניני החלומות בארוכה על פי יסודות חכמת הטבע (30), אף כי נעלם ממנו בפרטות על איזה אופן; ור' יהודא בן בלעם בפירושו לזכריה (כ"י פ"ב) יעיד כי השתדל בן חפני לבאר את חזיונות הנביא הזה ע"ד האיפה והמרכבות (קאפ' ה' ו') באופן טבעי (31), ואם כי הלך בדרך השערות רחוקות אשר לא מצאו חן בעיני בן בלעם, אולם כוונת הגאון כזה היתה לטובה והניח ליסוד הכלל הנודע אצל קדמונינו כי הקב"ה מקמץ בנסים. ובהסכם לזרכו זאת לא האמין בכשוף ובאוב וידעוני (32), ולכן גלה דעתו כי האשה בעלת האוב לא העלתה את שמואל הנביא כי אם עשתה דבריה בערמה ובתחבולה. לרמות את המלך שאול, כאשר הביאו זאת בשמו ר"י בן בלעם (כ"י פ"ב) והרד"ק בפירושו לשמואל (33). ובבאורו לדברים (כ"י פ"ב) מצאתי כי לא יאבה בשום פנים להאמין בדרש היודע, כי אצטנניני פרעה התנבאו כי סוף מושיעם של ישראל ללקות במים, מפאת כי רק רבון העולמים לברו יודע הנסתר והעתידות אשר יודיען לפעמים לנביאו ושלוחיו הצדיקים, וכל שארי בני האדם אשר יתפארו בידועת העתידות כסתת שקר יתהללו (34). וכבר זכר רב האי חתנו, כי גם על מעשי נסים אשר נזכרו בתלמוד שנעשו לתנאים אמר בן חפני, כי אין זה הלכה (35), ואמנם זאת היתה גם דעת רוב גדולי ישראל

הקדמונים במרם נתפשטה אמונת הסודות והקבלה בישראל, ורב האיבי בכללם (36). אולם מצד השני נדע מפי רב האיבי והראב"ע כי חיתה אמונת בן חפני הזקה בדבר הנסים שנעשו להנביאים והמראות שנראו להם (37), גם האמין באמונה שלמה כי ה' יודיעם הנסתרות והעתידות (38), וחשב לחובה לבן ישראל לקבל את דברי חז"ל בדין והלכה ואסור להרהר אחריהם אף אם הם נגד השכל (39). ולכן נוכל בצדק לגזור אומר, כי היה רב שמואל אחד מגדולי ישראל ההולכים בדרך הממוצע ומשתרלים לאחד את התורה והחכמה ולפשר ביניהן.

ראש המדקקים ר' יונה אבן נאנח יספר לנו כי אהב בן חפני את חכמת הלשון העברית והשתמש בה לפרקים, גם הזהיר את הסרים למשמעתו לעסוק בה והארץ בשבחה וחובה לכך איש ישראל, והוכיח בדברים נמצים את המולולים ביריעת לשון הקדש (40). ומשרידי באוריו לכתבי הקדש נראה באמת כי ישנוח לפעמים בעניני דקדוק הלשון, וכן נוכל לראות מאיזה דוגמאות אשר הובאו אצל רב הננאל (41), ר' יהודא בן בלעם (42) והראב"ע (43).

בבאוריו לכתבי הקדש אהב ר' שמואל את הפשט. ועל זאת יעידו לנו כבר ר' יונה אבן נאנח (44), הראב"ע (45), ור' שמואל אבן נאמע (46); לכן נראה כי מצד אחד התרחק מן האגרות ומררשים במקום שהם מתנגדים לפשוטו של מקרא (47), ומצד השני לא אבה להכניס עצמו בדוחקי המפרשים הפלסופים כמו רב סעדיה ואחריו הרמב"ם, אשר השתדלו בכל עוז להכניס דעות פלסופיות בכתובי המקרא. לעומת זה אהב להביא אצל כל מקרא הדינים השייכים לו, ובדרך אנב גם ענינים ארוכים מחכמת הטבע ומה שאחר הטבע, ואשר על דרכו זאת התרעם הראב"ע ודבר עמו קשות כדרכו (48), מבלי שום על לב ההפרש בין גאון וראש ישיבה בבבל במאה השמינית לאלף החמישי, המשתרל להכניס בפירושו לתורה דברי חכמות ומדעים למען ילמדום גם האנשים אשר ישימו כל מעינם בתורה, ובין חכם העוסק בחכמות חזוניות החי כמאתים שנה אחריו בספרד, אחרי אשר פתחה יריעת החכמות בישראל ונתחברו ספרים שונים בכל ענפי המדעים! לכן הדבר אשר חשב הראב"ע לחסרון בפירושי בן חפני לא נחשבנו אנהנו היום לפי מצב הספרות בימינו אלה, כי הבקרת תשפוט את כל סופר וספרו לפי מצב הזמן והמקום.

חבורי רב שמואל בפירושי המקרא הנודעים לנו הם:

a פירוש על המשה חומשי תורה בערבית, ופיו יקבנו בשם תפסיר (פתרון), ונזכר אצל הקדמונים גם בשם שרח (באור). מכאורו זה מצאנו בין כ"י פ"ב איוה חלקים מס' בראשית (ואולי גם משמות ובמדבר) ומס' דברים, כבר העירונו למעלה כי רב הננאל השתמש בפירושו זה, אף כי אולי לא זכר את שמו כמנהג הקדמונים עם ההולכים לפנייהם (49). ונזכר אצל ר' יהודה בן בלעם בפירושו לבמדבר הנמצא בכ"י

אקספורד 50), 'מר' משה בן עזרא (בכתאב אלמהאצרה ואלמדאברה 51),
מהראב"ע בפי' לתורה 52), 'מר' יהודה בן ברזילי בפי' ס' יצירה 53), בכ"י
המיוחס לר' יצחק גאון 54), 'מר' אברהם בן הרמב"ם בפי' לתורה 55), 'מר' אלעזר
בן מתתיה, ומר' יהודה משקוני בפירושיהם לפי' הראב"ע 56), 'מר' סעדיה אבן
דנאן בסדר הדורות שלו 57), ואולי נזכר גם מהקראי ר' יוסף הרואה (ראה למטה
בהערה 114). אולם הכ"י בוואטיקאן (№ 63) אשר עליו רשום: „מדרשים ר' [צ"ל:
'מר' או לר'] שמואל כהן חפני על התורה", ואשר רבים מחכמי ישראל חשבו כי הוא
העתקת החבור הערבי מבן חפני, אינו ממנו 58). הפירוש לתורה נהחבר מרב
שמואל אחר החבור ספר המצות וס' הוצאה וס' גיטין המובאים כבר בו. וכפי'
הנראה הרחיב לרבר בהקדמת פירושו אודות כללי ההעתקה מלשון אל לשון 58a).

(b) פירוש קצת פרשיות מנביאים אחרונים, גם כן בשפת ערבית (תפסיר בעין
אלפרשיות), מחבור הוזה הביא ר' יהודה בן בלעם בכאור ישעיה וזכריה 59). ואולי
נזכר גם לס' יונה מר' יונה והרד"ק 59a).

(c) באור קהלת ממנו אולי מובא מאבו אלברכאת ר' נתנאל (הבתאללה) בפירושו
לספר הזה 60).

הנה מובן מאליו הוא כי בהיותו ראש הישיבה בסורא עיקר עבודתו היתה בשדה
הלכות התלמוד להרביץ תורה לתלמידים ולהורות לכל שואל את דרך הדין אשר ילך
בה; ובאמת נמצא כי שם כל מעיניו בהלכות ודינים וחבר בזה ספרים רבים, אף
הכמתו עברה לי הצמיין בזה מכל הגאונים שקדמוהו, כי כפי הנודע לנו עד עתה היה
רב שמואל הראשון 61) אשר שם לבו לאסוף את הכללים הנצרכים לתלמוד התלמוד
וסדר זמני התנאים והאמוראים ולחבר מזה חבור מיוחד בערבית: כתאב אלמדכל אלי
אלתלמוד (ספר המבוא אל התלמוד). הספר הזה נאבר מאתנו, אולם נמצא זכרו אצל
ר' יונה אבן גאנח 62), רב יצחק אלפסי (?) 63) ר' יצחק בן אבא מרי בעל
העמור 64), ר' יוסף אבן עקינן 65), ואולי גם אצל הרמב"ן והרשב"א 66),
הרא"ש ובנו ר"י בעל השו"ת 67), ור' אברהם זכות 68). טפאת כי לא הגיע
לידנו חבורו זה לא נוכל לדעת עד כמה השתמש בו בן דורו הצעיר ממנו רב שמואל
הלוי הנגיד במבוא התלמוד שלו (אשר הקצור ממנו נדפס אצל מסכת ברכות כמעט
בכל מהדורות הש"ס מרפוס אמשטרדם תע"ד ואילך); אולם לפי ההשערה הקרובה
היה הכהן (נ' חפני) לעינים ללוי (להנגיד) בעבודה הזאת 69).

הן אמת כי חלק גדול מהכללים הנצרכים למבוא התלמוד כבר מצא רב שמואל
בן חפני מסודר ונערך בבית הישיבה בסורא כי שם עסקו בכללים אלה כאשר יעידו
לנו בעל הלכות גדולות ורב האי גאון 70), והרמב"ן 71); ואולי זאת היתה הסבה
אשר בעבורה חשבו חכמים אחדים את המבוא הזה למלאכת ידי רב סעדיה גאון 72),

אשר היה ראש ישיבת סורא קודם רב שמואל. ובאמת מצאנו כי כבר בימי רב מעריה היו ערוכים ושמיים זכרונות וספרים שלמים באוצר הישיבה אשר השתמש בהם הגאון הזה (73), וכפי הנראה החבור סדר תנאים ואמוראים אשר הוציא ה"ש"ל לאור (משנת ה'תרמ"ד לבריאה = 883/4) הוא אחד מספרי הישיבה האלה. אולם על כל פנים היה רב שמואל הראשון אשר ערך מכללים האלה מכוא לתלמוד, וכפי הנראה הוסיף על הכללים האלה גם באור מלות קשות בתלמוד (74), ואולי גם דברים מועילים אחרים (75).

לבד מספר מכוא התלמוד חבר רב שמואל ספרים שלמים בדיני התלמוד והשיב תשובות רבות לשאליו בנופי הלכות; ונקבץ פה זכרונות הספרים והתשובות אשר נשאו לפליטה בכ"י באוצר הספרים בפטרסבורג ואשר בא זכרם בספרי הקדמונים ונאבדו מאתנו מכל וכל:

(a) כתאב אלבלוג ואלאדראך (ספר בדיני הקטנים ואימתי נעשו גדולים), בששה פרקים, ובכ"י פ"ב יחסר הסוף מאמצע הפרק החמישי והלאה (76); ולא מצאנו זכרו אצל הקדמונים.

(b) כתאב אחכאם שרע אלציצית (ספר בדיני מצות ציצית), בעשרה פרקים, ובכ"י פ"ב יחסר הראש עד אמצע הפרק השלישי (77); הספר הזה נזכר מהרמב"ם בתשובה (78), ודין אחד ממנו (כלי הזכרת שם הספר) הביא ר' יצחק בן אבא מרי בספר העטור (79).

(c) כתאב אלשפעה (ספר מצונות, או ספר בדיני בר מצרא) בעשרים פרקים, וכ"י פ"ב יכול מראשיתו עד תחלת הפרק השנים עשר וקצת מפרק הששה עשר והשבעה עשר (80). בספק הוא אם נזכר הספר הזה אצל הקדמונים, ור' דוד גאנו בצמח דוד ור' שבתי בשפתי ישנים אם כי זכרוהו, אך כפי הנראה טעו בדברי היוחסין המדבר מס' מצונות לרב האי (81).

(d) כתאב אלשראיע (ספר המצות), מצאתי זכרי בהקדמה לכתאב אלבלוג ובפרק החמישי והשביעי מס' ציצית (82), ובפירושו לדברים יקראוהו בשם: כתאבנא פי אלשרע (ספרנו בענין המצות). ועד כי הספר הזה נחלק לפרקים, בערבית אבואב (שערים), לכן נזכר אצל חכמי ישראל בשם (שערים) (83), כמ' במרכי (84), באשכול (שערי ברכות) (85), בראב"ן (שערי שחיטות) (86), בשבלי הלקט (87), בהנהות מיימוניות וס' אמרכל וס' האסופות (שערי ברכות) (88), ועוד אחרים (89).

(e) כתאב פי אלנפקאת (ספר בדיני ההוצאה), מצאתי נזכר שתי פעמים בפירושו לדברים (90), והוא הוא הספר הנזכר מ' יוסף אבן מינאש בשם ספר ההוצאה (91).

- f) כתאב פי אלמלאק (ספר בדיני ניטין), מצאתי זכרו בפירושו לפרשה מקץ (92).
- g) כתאב אלואם אלא חכאם או לוואזם אלא חכאם (ספר בדיני משפטים) נקוב בשם אצל הרב אלאשקר בתשובה (93).
- h) ספר בדיני עריות (?) אולי נזכר מהקראי ר' ישראל האסכנדר (94).
- i) ספר תנאים, נזכר בתשובה לרב האי גאון חתנו (95).
- k) ספר השותפות, נזכר אצל בעל העמור (96).
- l) ספר המתנה, בא זכרו בס' המכריע לר' ישעיה מטרני (97) ובחקמת ר' יעקב עכסאי (או עכסאי) להענתת פירוש המשניות להרמב"ם מסדר נשים (98).
- m) תשובות בדינים והלכות והנודעים לנו הם: שתיים עשר או שש עשר בשערי צדק (99), אחת בשערי תשובה (100), ארבע בהלכות פסוקת (101), אחת מ' אשתורי הפרה (101a) ואחת מ' סעדיה אבן דנאן (102), ואחרים (103).
- n) הלכות מיוחדות ממנו מבלי הוראת המקור, אשר כפי הנראה על הרוב לקוחות הן מספר המצות או השערים, נזכרו מ' יצחק בן גיאת בתלכותיו (104), מ' יצחק בן אבא מרי בספר העמור ומ' אברהם בן יצחק אב"ד באשכול (105), מ' אשר מטוליא ובנו בעל הטורים (106), מ' מרדכי בן הלל (107), מ' צדקיה בן אברהם בשבלי הלקט ובתניא (108), מ' אדרן הכהן בארחות חיים (109), מ' יעקב לנדא באנור (110) ואחרים (111).
- מחבוריו בפלסופיא הדתית נודע לנו רק הנקוב בשם: כתאב נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה (ספר ע"ד בטול התורה ושרשי הדת וענפיה) (112). מספרו זה נודע עד עתה רק את אשר הביאו בן בלעם והרד"ק בדבר בעלת אוב אשר הבאנו למעלה (113), ומקום אחר הביא הראשון מספר הזה גם בפירושו לבמדבר בכ"י אוקספורד בענין התשובה (114); ר' משה בן עזרא בספרו כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה (אשכול הכופר) יספר, כי רב שמואל בספרו זה, כמו ר' דוד אלמקמץ, הראה כי אין ממש בטענת הישמעאלים, באמרום כי שפת ספר האלקראן שלהם וסגנון לשונו יוכיחו כי מן השמים הוא (115). לפי ההשערה גם חקירות בן הפני וראיותיו נגד קדמות העולם (אשר הביא הרמב"ם, ראה למעלה הערה 26) ונגד ההגשמה (כפי אשר הביא ר' אברהם בן הרמב"ם למעלה הערה 27) מצאו מקומן בספר הזה, וכפי הנראה אליו כונו גם ר' יהודה בן ברנולי (116), ר' שמואל ספורטא במכתבו להתנצלות הרמב"ם (117), ור' תנחום ירושלמי בהקדמתו למרשד (118).

בספרי הקראים הקדמונים נמצא כי יתווכחו כפעם בפעם עם רב שמואל, ויביאו טענותיו נגדם בענין העבור וחדש האביב; אך לא נדע אם כתב נגדם חבור

מיוחד בענין הזה, או ערך מענותיו בפירושו לתורה, כי בחלק הנשאר לנו לפליטה מפירושו לדברים מצאתי כי יבטל דברי ענין אשר יחייב להפריש מעשר מן המתכיות (119). הקראי ר' יוסף הרואה בספרו המכונה כתאב אלאסת בצר (ובעברית יכנהו הקראים המאור הגדול) יביא בפעם בפעם את דבריו וישיב עליהם (120), גם יאמר כי כתב נגד בן חפני בחבור אחר הנקרא כתאב אלה דאיה (121). וכבר הבאנו למעלה (הערה 94) את דברי השיר מהדיין הקראי ר' ישראל האסכנדר, אשר מהם נראה כי התוכה רב שמואל עם הקראים בדיני עריות, ואולי חבר בזה ספר מיוחד. לפי השערת ר' שמהה פינסקער היתה כונת ר' ישראל הזה גם בשיר אחר, ע"ד השופט שמואל מבני לוי אשר הקימיהו עליו קהל צען, אל בן חפני (122); והנה אף כי בלקוטים אשר נביא מפירושו לראש פרשת שופטים ימצא הקורא כעין סמך וואיה לדעת פינסקער, כי טורים אחרים משיר הנזכר נראים כערוכים נגד דברי בן חפני (123), אולם בכל זאת השערת פינסקער רחוקה היא בעינינו, ומלבד טענות פירקאוויץ (בכני רשף בשחר) גם מדברי השיר בעצמו נראה כי הקראי ר' ישראל ירה חציו מול ר' שמואל אחר אשר היה בן דורו ולא לכן חפני הקדמון ממנו.

לפי עדות ר' יונה בן נאנח אשר הבאנו למעלה (הערה 40) הוזייר רב שמואל על העסק בחכמת הלשון הוזרה גדולה ומביא עדים בשבח אנשי הצחות, גם אמר כי הצחות בדבור והמהירות בחכמת הלשון לא תהינה כי אם בעמוד על שרשיו ותכן שמושיו. והנה עד עתה לא היה נודע אם כתב בן חפני דבר מה בשפת עברית צחה, כי כל הנשאר לנו לפליטה ממנו כתוב או בשפת ערבית או בלשנא דרבנן בעלי התלמוד; אולם זה לא ככיר מצאתי בפירושו לפרשת ויחי כי היה נאה דורש ונאה מקיים, כי שם יביא את החרוזים אשר כתב בקינתו על מות אביו רב חפני וקראם בשם הספדות, ומחרוזים האלה (אשר עד כה חשבו כי הם מרב הננאל) נראה כי באמת ידע לדבר צחות, אף כי כדרך הימים ההם תוכן דברי שירתו לקוחה ממליצות תלמודיות.

ואלה הם החרוזים אשר כפי הנראה חבר גם פירוש להם כמנהג הערבים:
 „וקד כנא אלפנא הספדות קילת עלי ואלדנא דיאן אלבאב בן (sie) מר חפני
 בן כהן צדק נאון נוחם עדן מנהא קולנא“ (ובהעתקה לעברית: וכבר חברנו הספדות
 אשר נאמרו על אבינו דיינא דבבא בן [המלה בן היא טעות המעתיק] מר חפני בן
 כהן צדק נאון, ומתם הם החרוזים):

„עפר קברו מור ואהלות, דורש ננעים ואהלות“

וקלנא (ואמרנו עוד):

„מי מסיר ספקות, ומברר הלכות פסוקות“

וקלנא (ואמרנו עוד) : "והוא נחמד וקצת ארוך" .
 "תורה רבין, ותלמידים קבין, כלובש תשבין, וקריאת יעבין" (124)
 "ולנא פי כל קאפיה מן הדה אקואלא ואסעה לא נטול בשרחהא (ולנו על כל
 אחר מחרוזים האלה דברים רבים לא נאיך פה לפרשם)".
 ונעיר עוד כי מראש פירושו לוחי נראה כי היו נודעים לו גם באורי הנוצרים
 לכתבי הקדש (125), ואולי ממנו למד חתנו רב האי לשאל את פי ראש כהני
 הנוצרים בדבר פירוש המקרא הקשה בתהלים (קמ"א ה') כאשר ספר זאת בארוכה
 ר' יוסף בן עקינן בבאור לשיר השירים בשם כתאב אלאסת גנא (ספר העושר)
 טרב שמואל הנגיד (126) .
 מכל האמור עד הנה נראה כי צדקו סופרי דברי הימים לבני ישראל, אשר
 זכרו את רב שמואל ואת חבוריו הרבים לטובה ולברכה (127), ונוסף כי גם המקובלים
 לא חשבו ממנו את הכבוד—המדומה—לספר, כי על ידי ספר יצירה נתגלה לו
 תפלת הדרך מן השמים (128); ואולי ספור ר' בחיי בן אשר אודות שם בן מאה
 אותיות, אשר הוא מסורת רבינו שמואל הכהן ז"ל שקבל מרבו ורבו מרבו מפי רב
 הונא (129), יתחם גם כן לכן חפני, כדרך בעלי הנסתרות לתלות באילן גדול .
 ואמנם הנאון הזה בחייו התמרמר והתקומם נגד דעות זרות כאלה והזאמץ בכל יכלתו
 לטהר את גן דת היהודיה מכל זמורת זו; לכן יהי תמיד שמו לברכה וזכרו יעמוד
 לתפארת בקורות אומתנו!
 זה המעט אשר עלה בידנו לקבץ אודות האיש הגדול הזה, ובצפיתנו נצפה
 כי בהגלות נגלות מטמוני הספרים מקדמוני ישראל האצורים עוד במפתחים תתרחבה
 גם ידיעותינו אודותו ואודות ספריו הרבים, ואז עוד ייקר ערכו ויגדל כבודו בעיני
 מוקירי חכמת ישראל ובינת נבוגיו הקדמונים!

הוא נחמד וקצת ארוך" .
 (124) "תורה רבין, ותלמידים קבין, כלובש תשבין, וקריאת יעבין"
 "ולנא פי כל קאפיה מן הדה אקואלא ואסעה לא נטול בשרחהא (ולנו על כל
 אחר מחרוזים האלה דברים רבים לא נאיך פה לפרשם)".
 ונעיר עוד כי מראש פירושו לוחי נראה כי היו נודעים לו גם באורי הנוצרים
 לכתבי הקדש (125), ואולי ממנו למד חתנו רב האי לשאל את פי ראש כהני
 הנוצרים בדבר פירוש המקרא הקשה בתהלים (קמ"א ה') כאשר ספר זאת בארוכה
 ר' יוסף בן עקינן בבאור לשיר השירים בשם כתאב אלאסת גנא (ספר העושר)
 טרב שמואל הנגיד (126) .
 מכל האמור עד הנה נראה כי צדקו סופרי דברי הימים לבני ישראל, אשר
 זכרו את רב שמואל ואת חבוריו הרבים לטובה ולברכה (127), ונוסף כי גם המקובלים
 לא חשבו ממנו את הכבוד—המדומה—לספר, כי על ידי ספר יצירה נתגלה לו
 תפלת הדרך מן השמים (128); ואולי ספור ר' בחיי בן אשר אודות שם בן מאה
 אותיות, אשר הוא מסורת רבינו שמואל הכהן ז"ל שקבל מרבו ורבו מרבו מפי רב
 הונא (129), יתחם גם כן לכן חפני, כדרך בעלי הנסתרות לתלות באילן גדול .
 ואמנם הנאון הזה בחייו התמרמר והתקומם נגד דעות זרות כאלה והזאמץ בכל יכלתו
 לטהר את גן דת היהודיה מכל זמורת זו; לכן יהי תמיד שמו לברכה וזכרו יעמוד
 לתפארת בקורות אומתנו!
 זה המעט אשר עלה בידנו לקבץ אודות האיש הגדול הזה, ובצפיתנו נצפה
 כי בהגלות נגלות מטמוני הספרים מקדמוני ישראל האצורים עוד במפתחים תתרחבה
 גם ידיעותינו אודותו ואודות ספריו הרבים, ואז עוד ייקר ערכו ויגדל כבודו בעיני
 מוקירי חכמת ישראל ובינת נבוגיו הקדמונים!

הערות.

(1) את הנודע עד כה אודות רב שמואל בן חפני ימצא הקורא אצל הרב שו"ר בהערה 8 לתולדות רב האיי גאון; צונץ במ"ע הראשון לגיגי חלק ד', ומשם הועתק בחלק השלישי מגנקומעלטע שריפטען (צד 4—133), וראה גם בספרו ריטוס (צד 2—191); רמש"ש בקאמלוג בודליאנא (צד 2469); גרעטץ בראש החלק הששי מספרו קורות היהודים. ופה במאמרנו זה נשתדל לצעוד איוה צעדים להלאה ע"פ הודיעות אשר אספנו מספרים כ"י הנמצאים באוצר הספרים דפה פטרסבורג וגם מספרים גרפסים; וצר לנו כי באוצר הספרים בפה ימצאו רק מעט מועיר מספרי קדמונינו, וכמו כן ימעט מספר הספרים בביתו. ולזה יסלחו הקוראים במצאם חסרונות ושגיאות, וכי יתן והיו החסרונות והשגיאות במאמר הזה מנויות! ומה הטעם הבאנו בשלמות המאמרים הנצרכים לנו לתועלת האנשים אשר הספרים אינם מצויים בידם למען ימצאו הכל פה כשלחן ערוך,

(2) השם חפני נמצא בתנ"ך רק פעם אחת (בן הכה"ג עלי), וגם במדרש רבה פעם אחת (בראשית פרשה נ"ו: רבי חפני בר יצחק, ולא בא זכרו ביוחסין וסדר תנאים ואמוראים לבעל סדר הרורות); ועוד פעם אחת נזכר בירושלמי סוף כלאים וכתובות (פרק י"ב הלכה ג') ובבלי שם (דף ק"ג ע"א) אחד משמשי ר' יהודה הנשיא בשם וסא (בירושלמי) או יוסף (בבבלי) חפני; אך בבראשית רבה (פ' ק') הגרסא יוסי הפינו, אשר כפי הנראה השם השני הוא תאר, כמו יוסף (בירושלמי, ובבלי שמעון) אפרתי הנזכר אצלו. ואם נאמר כי אפרתי הוא על שם מקום הנקרא אפרתי או פראתי (ראה ערך מלוין לרש"י צד 232, וזירנבורג בחלוין התשיעי צד 30) יהיה לפי ההשערה הקרובה גם התאר חפני על שם איוה מקום. ואולי ציל חפני, מעיר חיפה או בית חיפה, כראיתא בבבלי מגילה (דף כ"ד ע"ב) היפני ובישני (המבואר שם להלן: אנשי בית חיפה ואנשי בית שאן), וראה גם ירושלמי ברכות (פרק שני ה"ד). ויה"ש בחלוין התשיעי (צד 30) והעשירי (צד 18) הלך בדרך רחוקה לבאר את השם חפני מלשון יונית. וברשימה לספר כתאב אלשפעזא בכ"י פטרסבורג כתוב: "חאליף שמואל הכהן גאון אלחופני בן אב גאון". והשנוש ברשימה זאת נראה לעין, גם המלות גאון אלחופני נתקנו על ידי סופר מאוחר; ונראה מזה כי חשב המזקן את השם חפני לתאר. ובעטור אות מלוה על פה (ד' ויניציאה, דף ס"ז ע"ב, כפי המובא במבוא התלמוד לר' יוסף נ' עקנין בהקדמה צד XVI) נאמר: רב אלפס סמוך על ר' שמואל בן חופני, וכפי הנראה הוא טעות הדפוס (בעטור או במבוא התלמוד?): והר"י רייפמאן בחולדות ר"ח (צד 67) העתיק כיואת בן חפני. ושם בח"א מהעטור (ד' לכוז

ו) ושכן "גוף כוז" וכו' בני החופני השמונים בערך זמנא צריים" *Neubauer, Chronique sarrazinaine p. 34*

דף ג', ראה המוכיז 81, III) נרשם לרבינו חפני, כפי הגרסה החדת לר' שמואל בן חפני, והלקט זה מהעמור אינו כנמצא בפה. והתאר אלחפני אשר נתנו איהו מעתיקים לר' יהודה אחריו, ואחריהם נמשך פירסט, הוא על פי טעות.

3) שלשלת היחוס של רב שמואל לא נודע עד כה, ומצאנוה זה לא כביר בפירושו לפרשת ויחי, והמקום הזה מובא מאתנו למטה בפנים. והנה שם יקרא את אביו ככנוי דיאן אלבאב, והוא ככנוי הארמי דיינא די כבא הנזכר ביקום פורקן אחרי ראשי כלה וראשי גליות וראשי הישיבות; וכפי השערת הרש"י בערך מולין (צד 2, אות אב בית דין) נקראו בן הדיינים היושבים לשפוט בשער, וציון שם לאגרת רב שיריא; אך לא העיר כי מאגרת רש"ג נראה ברור, כי התארים אב בית דין ודיינא דבבא שוים הם, כי שם נאמר מתחלה על רב יוסף בן רב חייא: „אזרעזע וקס ברבים ואמר סליקת נפשאי מן גאונים והדר [ואהרית] לאבות בית דין“, ואחרי כן נאמר „ואתא מר רב יצחק לותיה [לרב יוסף] ואמר ליה לא ליקשי ליה לדיינא דבבא“. ובאמת יראה הקורא להלן, כי רב הנגאל, אשר הביא את דברי רב שמואל אודות אביו רב חפני, קרא את האחרון בשם אב בית דין; ובוה תסולק הורות אשר נתקשה בה הרש"י בתולדות ר"ה (צד 9—38) ובערך מולין שם אודות התאר אב בית דין, ועוד נדבר מזה למטה. ונעיר פה כי הריב"ל כתעורה בישראל (צד 128) מעה בכתבו: „רב שמואל בר מרי (!) גאון ראש ישיבה בפומבדיתא היה חכם מופלג כו' ועליו העיר רה"ג שתייה מעמיק בחכמות“. וכמו כן חשב הר"י רייפמן בספרו פשר דבר (צד 10) ורצה ליחס לרב שמואל זה את הכריתא דשמואל ורתינאה.

4) אבי זקנו של רב שמואל היה רב כהן צדק גאון ישיבת פומבדיתא בימי רב סעדיה גאון והנשיא דוד בן זכאי; ולפי ספור ר' נתן הבבלי ביוחסין בתחלה התנגד רב כהן צדק להתמנות דוד בן זכאי לנשיא, אולם אחרי השלים אתו באמצעות רב נסים ראש כלה לא התערב עוד בעניני המחלוקת בין הנשיא ורס"ג, ובעת התמנות זה האחרון לגאון, הנהיגוהו אותה שעה בפני כהן צדק ובפני תלמידי ישיבת פומבדיתא ומינוהו להיות ראש ישיבת כורא. אולם לפי אגרת רב שיריא היה דוד לנשיא בטרם נקרא רב כהן צדק לגאונות פומבדיתא, והנשיא הזה בחר בו נגד רב מבשר אשר בחרו בו בני הישיבה. וכפי הגרסה רב נחמיה בן כהן צדק, אשר היה לראש ישיבה בפומבדיתא בימי רב אהרן וקודם רב שיריא, הוא בן רב כהן צדק שלנו ואחי רב חפני; כי על הרוב נחל הבן כימים החם—אם אך היה בר הכי—את פקודת אביו, כעדות ר' נתן הבבלי ע"ד ראשי כלות.

5) בעמור הלכות תפילין (שער א' חלק ז') נאמר: „ותשובת לרב שמואל בר חפני חכם פאס“, וכבר נתקשה בזה הרש"י (תולדות רה"ג הערה 8) והתלוצצו עליו בעלי הירואה (ח"ב צד 106; וראה כרם חמד הש"י צד 183) וצונץ (ריטוס צד 191) נסתפק אם אולי הוא ר' שמואל הכהן אשר אליו ברח בן שמואל (ס' הקבלת לחראב"ד דף מ"ב ע"א); אמנם הראב"ד שם יאמר בפירושו כי אבי זה האחרון נקרא ר' יאשווה ולא חפני. ופירסט (נעשיבמע דער קאראער 153, II והערה 287 שם) מזהר להחליט כי פאס הוא עיר מולדת רב שמואל. ובמה"ע וודישעם ליטערטורבלאטט לר' ראהמער (לשנת 1877 עלה 28) שערתי כי המלה פאס נשתבשה (וצ"ל מחס', מחסיא), וזה לא כביר מצאתי כי כבר שער כזאת לעברעכט בהקדמתו לרש"י הר"ק (עמור XLV הערה 1).

6) פירסט (קורות הקראים במקום הנזכר) יאמר כי נולד בן חפני בערך שנת 960 למ"ה, אולם זה תלוי באור ואין לו על מה שיסמוך; וע"ד זמן גאונותו ראה למטה בפנים.

7) כי מוזמן פטירת אבי זקנו רב כהן צדק (לפי אגרת רב שיריא בשנת ארמ"ו לשמיות—

934 למה) עד יום מותו עברו מאה שנה, וכפי הנראה מדברי רש"י גם רב כ"ץ האריך ימים.
(8 רש"י באגרתו יגד: ,וקריה דוד נשיאה לרב יוסף בר רב יעקב גאון [בספ"ק לתראב"ד:
רב יוסף בר רב מרדכי, ובקוה"ד הרכיב שתי הנוסחאות יחד וכתב: לר' יוסף בר יעקב בר
מרדכי, כאשר העיר המו"ל שם דף ד' ע"א] דידוע כבר סגויא [ובג"א בכר סמיא, כבר סזיא;
וכבר שערתי בצופה למגיד 1877 עלה 14 כי צ"ל דידוע בכרסנויא, הגודע בכנוי הכראסני,
מארץ כראסאן אשר שמה הגלה יאשיה הנשיא אחי דוד לפי דברי רש"י] בגאונות למחסיא כו',
ורך בשנים הוה ותלמיד קטן הוה לגבי מר רב סעדיה כו', ואתיחד רב יוסף במחסיא ואיתרלדלת
מילחיה לגמרי ולא הוה ליה פתחון פה אפי' בהדיה רב אהרן גאון".

(9 רב שרירא באגרתו שם: ,ועד השתא ליכא במחסיא מתיבתא". והאגרת הזאת נכתבה
בשנת אלף רצ"ח לשטרות = 986 למה, ולא אדע אנה מצא גרעין כי רב שרירא היה שמה לאיד
ישיבת סורא איינע ארט שארענפריידע דאריבער עמפאנדר 7, V? ומדברי ר' סעדיה אבן דנאן
(חמודה גנוזה דף כ"ח ע"ב): ,היתה הישיבה [בסורא] דלה עד ימי רבינו האי כו', ואח"כ הוקם
בה לראש חותנו אבי אשתו של רבינו האי והוא רב שמואל הכהן אבן חפני נלמוד כי התמנות
בן חפני היתה אחר שנת אלף שי"ב לשטרות (1000 למה) שנת מות רב שרירא והתמנות בנו רב
האיי לגאון בפומבדיתא.

(10 זה יש להוכיח מדברי רש"י וכן דנאן המובאים בהערה הקודמת; וגרעין שם יאמר כי
עלה רב שמואל לגאונות בעזרת רב האי חתנו, וכפי הנראה סמוך בזה על דברי בן דנאן במקום
הנזכר. ובבן חנניה (II, 51) יגביל המו"ל את ימי גאונות בן חפני בשנות 1008-1028,
ואין לדבריו יסוד.

(11 הראב"ד בספ"ק: ,ובימיו [בימי רב האי] היה ראש ישיבה במתא מחסיא חותנו אבי
אשתו רב שמואל הכהן בן חפני כו' ונפטר רב האי ד' שנים מקודם מפטירת רב האי", ודברי
הראב"ד אלה נשתבשו ביוחסין השלם (ד' לונדון צד 209) אשר הכניס באמצע הספר ע"ד אלרד
הרני, והסמוך לזה: ,ובימי אלרד הרני היה ראש ישיבה במתא מחסיא חותנו אבי אשתו רב
שמואל כו'", ושבוש דמוכה הוא מהמעותיק אשר רצה לפרש מלת ובימיו הנאה בראש מאמר
הרביעי ולקוחה היא מספ"ק, וביוחסין ד' אמשטרדם (דף צ"ה ע"ב) הדברים נאמרים כראוי. וזוה
נראה כי היוחסין השלם איננו תמים, כי נמצאו בו כמה מומים. וכשה"ק נמצא בזה ערכוב גדול
כי בתחלה (ד' ויניציאה דף ל"ח ע"א) העתיק מדברי הראב"ד כי נפטר רב שמואל ד' שנים קודם
רה"ג בשנת התשצ"ד; אולם אחרי כן (דף ג"ז ע"א) שכח את דבריו אלה וכתב: ,רבינו שמואל בר
חפני הכהן ורבינו שמואל המכונה מיס' לאון וגדולי אברה הנזכרים בפוסקים כלם היו בימי ריא"ז
[היינו בראש האלף השישי]". וכבר הרגיש הקושי בעל סה"ד (דף ג"ז ע"א) והניח בצ"ע; אולם
אין הדבר צריך עיון כי בודאי שבוש הוא.

(12 וזה לשון ר' בנימין: ,ומשמ [מעיר קופה] יום וחצי למוריא [צ"ל לסורא] היא מתא
מחסיא שהיו בה ראשי גליות וראשי ישיבות בתחלה ושם (קבר) רב שרירא ורבינו האי בנו ורבינו
סעדיה אלפיומי ורב שמואל בן חפני הכהן" (מסעות מהרורות אשר, צד ס"ט).

(13 ראה ערות רב האי בתשובתו ע"ד הקמיעות וקפיצת הדרך הנדפסת בטעם זקנים (צד
56), ושם יאמר: ,ובישיבת סורא היו דברים אלו רובם כי הם קרובים למדינת בבל ובית
נבוכדנאצר", ולגותו היא, כי בימי בית נבוכדנאצר השתמשו בכלל בידועות החרטומים והאשפים,
ונשאר הדבר ללחמה שם עד ימי הגאונים. ובהלכות ראש השנה לר' יצחק אבן גיאת (שערי

שמחה 36, I) הביא בשם רב האי: „כך אנו גורסין [התוקע] לשייר פירש שיר של קרבן או שיר של זמר בו, ושמענו כי היה בישיבת מהסאי מי שגורס התוקע לשד. ובין זה ובין זה למעט אחד נתכוונו. אלא שאין אנו יודעים איך יתקע לשדים ומפני מה יתקע להם. ורש"י (ר"ה כ"ח ע"א) הביא הגרסא האחרונה בשם יסוד מורו ר' יצחק בן יהודה: „התוקע לשד להבריה רוח רעה מעליו“, ומלמא דפשיטא היה לרבו של רש"י הצרפתי מיבעי ליה לרב האי; ואך יהיה נראה עכ"פ כי בסורא היתה האמונה בכשוף ובשרים מתפשטת יותר כי בפומבדיהא.

14) זה נראה מאשר הביאו אותם הקדמונים תמיד ביהד כמו ר' יונה אבן גאנח (הקדמה לרקמת צד XII, V), ר' שמואל אבן גאמוע (ייד. צייטשר. לגויגר 305, III), הרמב"ם בהערה למורה אצל מונק 462, I), בנו ר' אברהם (מלחמות ה', ד' ווילנא, דף ב' ע"א), ר' תנחום ירושלמי (בהקדמה לאלמורשר כ"י פ"ב), ר' שמואל ספורטא (קבוצת מכתבים ע"ד המורה, מהדורת רש"י צד 91) ואחרים; וראה עוד למטה.

15) בפירושו הערבי לתורה מצאתי איזה פעמים כי יחלוק נגד דעת רס"ג, בן למשל ע"ד המצות השמיעות, אודות האנשים שאסור להם לשול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, וע"ד האשה שהבעל נותן לעברו, והראב"ע לפסוק והנחש היה ערום (ראשית ג' א') כתב: „ויאמר רב סעדיה גאון אחר שהחכר לנו שאין דבור ודעת כי אם באדם לבדו, נצטרך לאמר כי גם הנחש גם האתון לא דברו, רק מלאך דבר בשבילם. והשיב עליו רב שמואל בן חפני, ולא באר מה היתה טענת רב שמואל ואיך היתה דעתו בענין הזה; ור' יוסף בן אליעזר בפירושו להראב"ע (צפנת פענח או אהל יוסף סי' קנ"ז) הביא את דברי הנוסחא הראשונה מהראב"ע אשר בה לפי דבריו נמצאה טענת רב שמואל: „אלו היה הנחש מדבר למה אינו מדבר עוד היום ר"ל זרעו, כי אין בכתוב זכר שתאלמה [צ"ל שתאלמנה] שפתותיו“; והדברים סתומים, כי אין זה טענה נגד רס"ג אשר גם הוא החליט כי לא דבר הנחש; נוסף לזה באוצר נחמד (II, 217) נדפסה השטה הראשונה מהראב"ע למקום הזה ולא נזכר שם בן חפני כלל, לכן עד אשר יתגלה באור זה האחרון לבראשית לא נוכל לברר הדבר. ולמלת עיואל (ויקרא ט"ז ח') הביא הראב"ע: „אמר הגאון כי עיואל שם הר בו. והגאון הלוי חפשו כי תאלף כמלת עיואל בין זין לזין“, ולפי הנראה צ"ל והגאון הבתן תחת הלוי, כי את רב שמואל הנגיד (כאשר יחשיב צונץ ריטום צד 192) לא יכנה הראב"ע בשם גאון, אך לפי עדות הר"ר שוח"ה (מאגאצין לברלינער I, 36) נמצא בשני כ"י: והגאון ר' מבשר הלוי, לכן הדבר עוד בספק. ואצל אהרן בלעם כתב ה' עזרא (במדרש כ"ב כ"ח): „ויאמר הגאון כי לא דברה האתון ורב שמואל בן חפני תפסו“; וגם פה לא נדע כמה וזיתה תפיסת בן חפני, ואולי חשב את בלעם לנביא כפי מאמר חז"ל בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם ואיזה זה בלעם (ספרי מהדורת פריערמאן דף ק"ג ע"א, מורש רבה במדרש פירשה י"ד, וראה עוד ראש פירשה ב' שם), וכבר ידענו כי האמין בנסים שנעשו לנבואים כפשוטם. ור' ליבוש לע"ג בספרי האשכנזי המכונה המפתח (צד 170 הערה 82) יכתוב בפשיטות, כי לפי דעת בן חפני דברי האתון שמע בלעם רק בפנימיות לבו ובמ"א הנבואה; אולם לא ציין המקור לדבריו, וכפי הנראה הם רק השערה ממוגו. ור' יהודה ה' בלעם בפירושו לשמואל א' כ"ח (כ"י פ"ב) והר"ק שם הביאו עוד ענין אחר אשר בו נחלקו רס"ג ובן חפני, כי לפי דעת האחרון (בספרו נסך אלשיע כפי עדות בן בלעם, והר"ק לא ציין המקום) לא החייתה בעלת האוב את עמואל רק עשתה מעשיה בערמה ותחבולה בכדי לרמות את שאול, ורב סעדיה ורב האי יאמרו כי החייתו ה' כדי שיספר לשאול את העתידות וראה הערה 20.

16) בערות הרא"ב בס' הקבלה (אשר הבאנו למעלה בהערה 11) וההולכים בעקבותיו ו
17) בתשובה אשר נביא למטה (הערה 21, 19) אשר בה יתקומם רה"ג נגד דעת חותנ
בענין הנסים שנעשו לצדיקים יזכירו כבר בכרכת המתים, ז"ל, ואחרי אשר בן חפני נפטר ד' שנים
קודם רה"ג, אם כן כתב האחרון את התשובה הזאת בארבעת השנים האחרונות לימי חייו אשר
הגיטו לצ"ט שנה, כאשר הראיתי במגיד (1877 עלה 84, צד 311).

18) לבד מהמקומות אשר אסף וקבץ הרש"ר בתולדותיו נוכל להוסיף עתה כהנה וכהנה,
כן למשל מס' השרשים לר' יונה (בשרש הבן, חרש, חבצלת, כלב, מור, נגד, נור, סגר,
עצה, רוף, שבב, שבל) ובס' הרקמה שלו (צד VII. XII), מפירושי בן בלעם לחנ"ך כ"י פ"ב
(שופטים ח' מ"ז. שמואל א' כ"ח כ"ד. שמואל ב' ו' י"ג, מלכים ב' ד' ל"ד. ישעיה ז' י"ט,
כ"ד י"ב, כ"ט מ"ז, ל' י"ג וכ"ד, ל"ד ו', ל"ז ל', ג' י"א, ג"א י"ז. ירמיה ג"א ל"ד. יחזקאל
ח' י"ד, מ"ד י"ח, עמוס ז' י"ד, יונה ד' ח'. חבקוק ב' ו'), מפירושי ר' תנחום ירושלמי,
ועוד ועוד; ואקוה לדבר מזה במאמר מיוחד ברצות ה', ושם ידובר גם אודות יתר הפליטה
מכת א"ב אלחאי להרה"ג הנמצא אתנו פה בין כ"י פ"ב, ולע"ע אעיר כי ברשימת ספרים המובאה
בנספחים לפינסקר (ל"ק צד 192) מובא פירוש רב האי על התורה מכורך שלם
(מגלד תמאס) אשר לא נזכר ממנו במקום אחר.

19) לבר דבריו אשר הכאתי (בהערה 13) ע"ד התוקע לשד, (אלא שאין אנו יודעים
איך יתקע לשדים ומפני מה יתקע להם) אשר מהם נראה לעין כי בסודות בעלי הקבלה לא באה
נפשו, כי מי מקטני צעירי המקובלים אף בדור שלפנינו לא ידע הוסיב וברור איך ומפני מה יתקע
לשדים? הלא לגבי דידהו מלתא זוטרתא היא וזוטר דאית בהו תוקע לשדים הוה! עוד נוכל להזכיר
כזאת מדבריו אשר באו בערוך לבס רואין וצופין כאדם הרואה וצופה בעיניו דבר ברור
ושומעין ואומרין ומדברין בעין הסוכה ברוח הקדש. זה פירוש רב האי גאון ז"ל. ובפי
הנראה גם הנאמר בערך אספרגוט: «ואמר הגאון הני מילי דאמירין ביה משום סכנת מויקון דהוו
נהיגי ביה, והשתא לא נפישו כי ההוא עידנא», אשר גם מזה נראה כי היתה
האמונה במויקון רופפת בידו, מוסב על רה"ג הנזכר בערך זה בסמוך למעלה, כאשר בכלל כל
גאון. סהם אצל בעל הערוך מוסב על רה"ג. ודברי פירוש רה"ג על ד' נכנסו לפרס לקח ר' נתן
בעל הערוך מהתשובה המובאה מר' יעקב בן חביב בעין יעקב לחגיגה [ור' עזריה מן הארזים
במצרף לכסף (מהרורות קאסעל צד 101) יביאה בשם אסופות האבוהב, והוא לדעת קאסעל
במפתח (צד 153) ס' נהר פישון] וכאה יותר מתוקנת בתשובות הגאונים (ד' ליק סי' צ"ט):
«ודרי אנו מפרישים לך דעתו של תנא זה ותוכן כונתו ואמתת מה שהיה סבור ואין אנו ערבים
עכשיו שהדברים הלכה. ודאי משניות הרבה יש שאינן הלכה ואנו מפרישים אותן אליבא דמאן
דאתנו וכו'. ובכן מציץ בפנימים ובחדרים [היינו בפנימיות נפשו ובחדרי לבן] כמו
שהוא רואה בעיניו היכלות שבעה וצופה כאילו הוא נכנס מהיכל להיכל
ורואה מה שיש בו וכו' וכו'. ואנו סוכרים כי הקב"ה עושה נסים לצדיקים ונפלאות גדולות ולא
רחוק ממנו שהוא מראה אותן בפנימיות [ר"ל בפנימיות לבם] מראות היכליו ומעמד מלאכיו». ומזה תמא
על הרש"ר אשר כתב שלא ברקדוק (בהערה 14 לתולדות רה"ג), כי נטה הגאון הזה להכמת
הסודות והביא לראיה את התשובה הזאת אשר למעיין בה יתראה לו בהפך; גם שגה הרש"ר שם
במה שאמר, כי המאמר המובא בערוך: «ולא שהם עולין למרום» הוא מברייתא, כי ר' נתן
יאמר בכיור: זה פירוש רה"ג. והתשובה המיוחסת לו ע"ד י"ג מרות ועשר ספירות המובאה
מר' בחיי (פ' חשא) ומרש"ט ב"ס האמונות (שער ב' פ"ז) מזויפת הוא מכילי ספק, וראה גם

בפלה הרמון להרמ"ק (שער י"א פ"ק א'), כי רב פלמאי וחבריו (!) שאלו בזה את רה"ג ולתם היתה התשובה הזאת. והנה לשיטת הגאון הזאת יסכימו כמו כן דבריו בתשובה לר' יוסף בן כרכיה ור' יוסף בן נסים הנדפסת בטעם זקנים: „בך ראינו כי יש בשאלה זו כמה ענינים מהם ראויים לתשובה ומהם תואנות ותסקופין [עלילות דברים] שאינם כראוי מה שכתבו אליכם בעבור דברי הכאי שכתבתם אלינו כבר, כי יש כמה שמות שיעשה בהם מעשים גדולים שלא יתכן לאדם לעשותם. אלא בדרך אות ומופת, והשבני [צ"ל והשבנו] כי אלו וכיוצא בהם דברים בטלים וכו'. ויש דברים שאי אפשר להיותם כל עיקר, כאשר אמרתם כי יש שאומרים שם ומגביהים עצמם מן הלשמים כו'. ועל מה שכתבנו [צ"ל שכתבנו] אליכם והמסורת שזכרתם כי ביר אנשי צרפת [צ"ל ספרד כמו שנמצא לנכון בכ"י הרשזו"ה וכאשר אוכח במ"א] בעבור מ"ר רב נטרונאי ז"ל. שמא אדם רמאי נודמן להם ואמר אני נטרונאי, ואלו היה מ"ר רב נטרונאי נודע בכמו אלה לא נבחר ממנו, כי לא שמענו עליו מורכבים אלו כיום, אבל רב משה הבתן ז"ל הי' טוענין כי היה הגיל בקמעין ובלתישות וכיוצא בהם וחקרו קדמונינו זה הרבה ונגלה להם כזכונת כמה טענות אלא [צ"ל ולא?] דברים שאיפשר לכמוהן להיות כו'. וכללו של דבר פתי יאמין לבל דבר". ראה שם עוד דברים רבים כדומה לאלה. ותזכונת זאת לבלוי האמין גם כספיים המווייפים המיוחסים לקדמונים, אשר בכמו אלה הסכן הסכימו בעלי חכמת הסודות, תמצא גם בתשובה אשר הוציא דוקעס (צור ראב. שפרובקונדע צד 66): „תשובת שאלה לרבי האי גאון ז"ל. וששאלתם ספר של אדם הראשון מצוי הוא או לא? לא חזי לנא ולא שביח לנא ולא דבר שבני הוא [ר"ל לא נמצא בקבלה מ"ב לחלמיר] אלא מהוי [צ"ל מחוין] מילתא ביה פירוש דורות וחכמיהו" כו'. הארכתי בכל זה מפני כי רבן של כל ישראל בחכמת הבקית ודרישת הקדמוניות רש"י ז"ל נכשל בדבר זה, ואח"כ נמשכו חכמים אחרים כמו גיגור (יוד. צייטש. I, 206), רמשי"ש (שם II, 303) ואחרים להאמין כי נטה רה"ג לחכמת הקבלה. ואך למותר הוא להעיר כי התשובה ס' כ"ב בשערי תשובה והרומות לה (אשר עליהן סמך הר"ל בהתבחותיו) נודוים מבעלי הסוד, כי זאת נראה ברור ע"כ; ובמאמרנו ע"ד רב האי גאון נבא' איה"ש את הענין הזה די באר, ושם נזכר כי גם גרעין (בהערה השניה לחלק ששי מספרו) טעה בחשבו כי התשובה אורות ד' נכנסו לפירסם תוכיה כי רה"ג היה מבעלי חכמת הסוד, וזאת ביא לראיה כי מווייפת היא, וגם הוא לא ירד לעומק כונת התשיבה הזאת. והתשובה המווייפת מרה"ג לרב פלמאי וחבריו ע"ד י"ג מ"ות וספירות אשר נדפסה בפלה הרמון להרמ"ק (שער י"א פ"א, ד' קאי"ע דף כ"ט) תמצא גם בכ"י פ"ב, וראה עוד נחל קדומים לרוקעס (צר 10 הערה 9) ע"ד פירוש עלינו לישב ופתיחן הלומות אשר נודוים על שם רה"ג, וכן בבלב"ד. ד. אריענטס (לשנת 1849, עמוד 6—815) ע"פ כ"י ואשקאן ופריז, ועל המאמרים המווייפים האלה סמך עצמו ר' יהודה חייט בתקדמתו למנחת יהודה (פ"י ס' מערכת האלהות) באמרו: „אשרינו שזכינו לספר הזוהר מה שלא זכו קדמונינו אשר קטנם ענה ממתנינו כמו רב האי גאון ורב ששת גאון וכו', שכל אלו היו מכלל יודעי ח"ן ובימינו אלה בנה יעלליגעק באוריענע לשנת 1851. ובייטראענע (II, 8—16) את כל בנינו על היסוד הרעוע של דברי בוטריל אשר זיופם נראה לעין כל יודע מובין.

(20) וזה לשון ר' יהודה בן בלעם בפירושו לשמואל א' (סוף כ"ח): ואד קך פרגת אלפאש הרה אלקפה פלנקול פי מענאחה ונדבר אבתלאף אלמספירן פיהא. אעלם אן רב שמואל בן חפני גאון ז"ל יבכר אן יבון שמואל אחיי ואחתאג לדרך במא ישול וצפה וגעל אלנץ אלדי הו ויאמר שמואל פי עדה מועצע מן קול אלמראת ומן תכילוהא עלי שאול ואנה אסתעמלת דלך כל לה מן נפסחא. דבר דלך פי כתאבה פי נסך אלשרע ודר קול אלאואיל רצי אללה ענתם אללדין

צדקא קימא שמואל ואן דלך אלבלאם כלה מנה. וקאל בהרא אלבלאם אן כלאם אלאואיל ארא רדה אלעקל לם ילומנא קבולה. ואסתעמל פי כלאמה מן אלהגמ מא אצנף בה הדא אליקין בזעמח. ורבנו סעריה ז"ל מואפק ללאואיל ז"ל פי קולחם ואבעד אן חכון אלמראה תעלם מן אלגיב גביע הדא. וקאל אן אללה אחיא שמואל ליסמע שאול מא אסמעיה ודעיו אלמראה בקולהא את מי אעלה גיר כאדה פי אלפקאד אר דלאיל אלעקל תשהר אן אלאנסאן לא יסתמיע אן יחיי מיתא וחסבך אן באתר קולהא את מי אעלה לך קאל אלכתאב ותראה האשה את שמואל ותצעק בקול גדול ולו כאן שאנהא דלך קרמא או עאינת מזלה לם תפוע מנה ולא מאש עקלהא. וממא יבעד דלך איצא קול שמואל לה ומחר אתה ובניך עמי. וקאל אלואלין עמי במחצתי. פמן אין ללמראה עלם דלך בלא אן גמיע מדעיי עלם אלגיב לא יעלמון דלך בל אלרי יעלמת כאלק אלבלאק אי נביא ענה. ורבנו האי גאון ז"ל עלי מרתב רבנו סעריה ז"ל וקאל בהרא אללפט ודאא כאן אלמתבת ללכתאב קד קאל קולא לשאתרה צחה עלי וגה מבעוץ יגב אן יעתקך דלך אלמאהר אנה קד גרי עלי דלך אלוגה אלמבעוץ ואן כאן גיר משרוח כו'. ובהעתקה לעכרית: ואחרי אש" נשים באור המלות בזאת הפרשה נבאר ענינה ונזכור חלופי המפרשים בה. דע כי רב שמואל בן וחסני גאון ז"ל יכתיש כי החיה שמואל, והוכיח זאת בראיות ארוכות, ולקח את הכתוב ויאמר שמואל הנאמר כמה פעמים מדברי האשה אשר הערימה על שאול ועשתה כל זאת בעצמה. וזכר כל זה בחבורו ע"ד בטול התורה, וטען על דברי הקדמונים (ירצם ה'!) אשר האמינו בתחית שמואל וחשבו שכל הדברים נאמרו ממנו. ואמר בזה הלשון: כי דברי הקדמונים אם הם סותרים להשכל אין אנו חייבים לקבלם, והביא ראיות לסתור אמתת הדבר לפי דעתו. ורבנו סעריה ז"ל מסכים להקדמונים ז"ל באמרם, והרחיק את ההנחה כי האשה ידעה את כל זה בסוד. ואמר כי ה' החיה את שמואל למען ישמיע את שאול מה שהשמיעו, וקריאת האשה את מי אעלה לך לא היתה בכונה מיוחדת אל המבוקש (?), כי השכל יעיד לנו בראיות כי אין ביכלת האדם להחיות את המת. והראיה כי אף כי שאלה את מי אעלה לך, כתוב אחרי כן ותראה האשה את שמואל ותצעק בקול גדול, ולו היתה רגילה בזה מקודם או ראתה כדומה לזה לא היתה מתפחדת ויוצאת מדעתה. וגם ירחיק את ההנחה הזאת מאמר שמואל לשאול ומחר אתה ובניך עמי, ופירשו הקדמונים [שבת קנ"ב] עמי במחיצתי, ומחייבן באה להאשה ידיעת הסוד הזה, אחרי אשר הנסתרות גלויות רק למי אשר יודיעהו הבורא או הנביא? ורבנו האי גאון ז"ל יסכים לדעת רבנו סעריה ז"ל ואמר בזה הלשון: ודבר ברור הוא כי אם יספר הכתוב בפשוטו דבר אשר קרה באופן מיוחד מחויבים אנו להאמינו בפשוטו, כי קרה הדבר באופן המיוחד ההוא אף כי אין ביכלתנו לבארו' כו'. ובתוכן הדברים ישוה לזה את אשר הביא הרד"ק בפירושו למקום הזה משם בן חפני ורס"ג ורב האי; ואולי היו דברי בן בלעם למקור אל הקמחי בזה. ור' תנחום ירושלמי בפירושו הערבי (מהדורת האאריבויקקער צד 8—46, ובהעתקתו הלאמינית צד 50—40) הלך בשטת בן חפני בזה, ואף כי לא הזכיר את שמו. ור' בחיי על התורה (ב' שופטים) הביא ג"כ מחלוקת בן חפני עם רס"ג ור"ה"ג בענין בעלת אוב טבלי הזכיר את שם רב שמואל, וכפי הנראה לקח מהרד"ק. ואעיר עוד כי גרעין (V, 8) כתב בטעות כי לפי דעת בן חפני תחיה שמואל נראתה לשאול בחלום, כי זה נגד דברי רב שמואל אצל בן בלעם והרד"ק כי המראה היתה ע"י אחיות עינים; ואצל לעף במפתח (צד 170 בהערה) הדברים נאמרו כהוגן.

21) בתשובת רב האי ע"ד ר' נכנסו לפרדס אשר זכרנו (בהערה 19), ודבריו שם השייכים לבן חפני הם: „ומר רב שמואל גאון ז"ל [בן הגרסא בתשובות הגאונים סי' צ"ט, ובע"י חגיגה הנוסחא: ושכעמח רב שמואל כו'] וביוצא בו שהרבו לקרות בספרי נכרים אומרים אין המראות הללו נראות אלא לנביאים ולא יעשה גם אלא לנביא ומכחישין בכל מעשה שנאמר כי נעשה בו

גם לצדיקים ואמרו כי אין זה הלכה. ואף המעשה של ר' עקיבא שצפה בהיכלות ומעשה ר' נחוניא בן הקנה ור' ישמעאל זכיוצא בהן על כל אלה אומרים אינם הלכה. ואנו סוברים כי הקב"ה עושה נסים לצדיקים ונפלאות גדולות, ולא רחוק ממנו שהוא מראה אותן בפנימיות [לבם, כאשר הוכחנו בתערה 19] מראות היכליו ומעמד מלאכיו". מזה נראה כי מחלוקת החותן וחתנו בדבר הזה היתה רק בתאר וצורת הענין אבל לא בתכנו וחמרו, כי גם רה"ג לא האמין על הנסים האלה כי היו בפועל כי אם במראה וחזיון לב הצדיקים; אולם התקומם נגד בן חפני וסיעתו אשר הכחישו דברי התלמוד בענינים אלה, באמרם כי אין זה הלכה ואין החיוב להאמין בהם, ומפאת זה לא השתדלו גם כן לחרוץ את דברי חז"ל ולקרסם אל השכל, כאשר עשה רה"ג וההולכים בעקבותיו.

22) האלפסי לגיטין (פ' התקבל דף ס"ג ע"ב, ברין אם אשה עושה שליח לקבל הגט מיד שליח בעלה): "הא מילתא חזינן בה פלוגתא ביני רבואתא. איכא מאן דפסק הילכתא כרב [דאינה עושה] ואיכא מאן דפסק הילכתא כרבי חנינא [דעושה] וכו' וכו', הלך הלכה כר' חנינא. ודא היא סברא דרב האי גאון ז"ל ומסתברא כותיה". ולא הביא את שם הפוסקים כרב, אולם וחדושי הרשב"א למקום הזה נמצא] "אבל בעל ההלכות ז"ל פסק כרב, וכן רבינו שמואל בן חפני ב"ל פסק כרב ואמר דכל רב ורבי חנינא הלכה כרב ולא נתברר טעמו". ולפלא כי נעלמו מהרשב"א דברי רבנו הרמב"ן בחדושו למקום הזה [וחדושי גיטין להרמב"ן אינם בידו, אך ראה בשם הגדולים זרחי"ד, מערכת ספרים דף נ"א ע"ב], "רב שמואל בן חפני משם ספר מתיבות כתב דהלכה כרב". ובאמת נראה כי בכללי התלמוד אשר נסדרו בישיבות בכל היה גם הכלל דרב ור' חנינא הלכה כרב; הן אמת כי בסדר תנאים ואמוראים משנת דרמ"ד אשר הוציא רשד"ל לאור (כרם חמד הריבועי צד 195) כתב דהלכה כר' חנינא. אולם בנוסחת כ"י רחיד"א אשר הביא שם כתוב דהלכה כרב (וראה שם הגדולים, מערכת ספרים דף נ"א ע"ב) וכי זאת הנוסחא היא עקרת נראה גם ממכא התלמוד לר' יוסף בן עקיבן (ד' ברסלו"א צד 83, ובמבוא התלמוד להנגיד יחס הכלל ע"ד פלוגתת רב ור"ח, אולם נודע כי המכא הזה לא נמצא אצנו בשלמות), וגם ביד מלאכי ס' תקנ"ז (ד' בולין דף צ"ב ע"ב) הביא בשם הרמב"ן כי ר"ש בן חפני כתב משמיה דבעל מתיבות דרב ור"ח הלכה כרב ובס' כריתות להר"ש מקינן ג"כ פסק דהלכה כרב, וראה מה שהעיר ר' מרדכי זילברמאן בעל לקוטי מרדכי לספר זה (ד' וואראש תרי"ד: דף מ"ב וצ"א) ואודות ספר מתיבות ראה למטה אצלנו (הערה 78).

23) היא התשובה מרה"ג בשערי צדק (דף פ"ח ס' כ"א): "הא דאמור רבנן [מצינא ס"ו ועיין לקמן ס' מ"ו] והילכתא אסמכתא קניא והוא דקנו מיניה בב"ד חשוב דחזינן בה פלוגתא לרשואתא זק"ל. אית מאן דאמור בענן [צ"ל בעינן] לכלהו ולא קניא עד דהויא ב"ד חשוב (בר' שחטר וכצ"ל ובמעכשיו ואית דאמרי דבב"ד חשוב קניא) ולא צריכא מעכשיו או דהויא במעכשיו קניא ולא צריכא קנין ב"ד חשוב, וכן אמר רב שמואל גאון נ"ע בספר התנאים והביא ראיה משיקול הדעת על דבריו והוצרכנו להכרעת גאוננו כרב חסדיו. — כך ראינו דהא דאמור רבנן והילכתא אסמכתא קניא לאו אכל אסמכתא דעלמא אלא כההוא דאתפס זכותיה לבי דינא בלחוד איתמרא הא הלכתא כו' כו'. ודחזיתנן למר רב שמואל גאון ז"ל לא תסמכו עליה וכבר אמרנא ליה בחייה דההוא ממרא [צ"ל מימרא] כההיא שמעתא בלחוד הוא. ודכתבתן דחזיתון בהא מילתא פלוגתא לרבואתא אנחנא לא חוי לנא בה פלוגתא מן אדם לבד מן מר רב שמואל ואהדרניה מינה". וראה תשובה ארוכה אחרת מרה"ג בתשובות גאונים קדמונים (מהדורת ר"ד קאססעל ס' פ"ו דף כ"ח כ"ט) בענין הזה, ובפי הנראה נכתבה קודם התשובה בשערי צדק; ובתשובות הרא"ש (כלל ע"ב ס' ז' דף ק"ז) פסק כר"ח בשם רה"ג והוסף: "אמנם רב אלפס

כתב בשם גאון ד' לא בעי כ"ד חשוב, ולא כתב לא מעם ולא ראייה, ובזמן דרום חכמי ישראל ז"ל כתבו האסמכתא לא קניא אלא בכ"ד חשוב לא מפסיגין ממונא אפומא דר"ף. וברור הוא כי הגאון אשר אליו כיון הר"ף הוא בן חפני וסמך על חפני אשר הביא זה משקול הדעת כפי המובא בשערי צדק, כי לפי ערות ר"ח אשר הבאנו למעלה רב שמואל היה יחיד בדעתו בדיון זה. וראה ענין הרמב"ן וזמון יוסף לנחרים (דף כ"ו ע"ב).

24) בתניא מר' יהואל (ד' סדילקאב דף כ"ב ס' כ"ט בענין ברכת פירות האילן): „היו לפניו פירות משבעת המינים ופירות של שאר אילנות בין אם בירך על ז' המינים בין על שאר פירות יצא. כך פסק רבינו הנגזאל ז"ל. אבל בה"ג ורבינו שמואל בן חפני ורבינו ישעיה ז"ל פסקו שצריך לברך על פירות ז' המינים מתוך שהן חשובין יותר משאר פירות האילנות כו'. ובשארין ברכותיהן שוות כו' ואיזה שירצה יקדים. ואפילו אם היה הפרי מסין ז' המינים. אבל בשם רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל מצאתי: כבר הודענו חמש ברכות הן לפני המאכל ומצאתן מוקדמות על קצתן בהורמן כולן לפניו. כי ברכת המוציא קודמת לברכת בורא מיני מזונות. וברכת במו"מ קודמת לברכת בורא פרי העץ, וברכת כפה"ע קודמת לברכת בורא פרי האדמה. וברכת כפה"א קודמת לברכת שהכל. ובגאון דיני ברכת הפירות (ד' סדילקאב דף כ"ה ע"ב) הביא זה בשם שבלי הלקט, וגם מזה ראייה לדעת רחיד"א בשה"ג (וראה גם במה"ע ציון I, 147) כי התניא הוא רק הקצור משבח"ל [ועתה בעת הדפסת המאמר הגיעני מכתב הר"ר שזח"ה אשר בו יודיעני, כי בשבלי הלקט הנמצא אצו בכ"י באמת נמצא המקום הזה בערוגה ק"ס בשם חבור שערי ברכות לרב שמואל בן חפני]. ובגאון שם יוסף: „ורב האי גאון ורש"י פסקו הלכה כרבנן [ברכות דף מ' ע"ב, דעל איזה מהן שירצה יברך]; ועל זה סמכתי לחשוב גם את הדיון הזה בין פלוגתות בן דפני ור"ג.

25) ברא"ש סוף ר"ה: „וגם רבינו שמואל בר רבי חפני כתב שמנהג בשתי ישיבות שאם חל ר"ה בשבת אומרים מועדים לשמחה כו'. ורב האי כתב אין מנהג לומר וכו'. וכן בסוד א"ח ס' תקפ"ב: „וצ"ל ותתן לנו ה' אלהינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום הזכרון הזה. וב"כ רב שמואל בן חפני מנהג ב' ישיבות לאומרי. וכתב עוד שאם חל ר"ה בחול אומר יום תרועה מקרא קודש. ואם חל בשבת אומר זכרון תרועה מקרא קודש, וכתב רב האי שאין מנהג לומר כו'. ובגאון דיני ר"ה (ד' סדילקאב דף ס"ט ע"ב) הביא, ואולי גם כן משבלי הלקט: „אין אומרים ותתן לנו ה' אלהינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון לא בר"ה לא בזה"כ. אבל רב שר שלום גאון כתב אומרים בשתי ישיבות כו'. וכן בישיבת רב פלמוי גאון. וכן כתב רב שמואל בר חפני מנהג בשתי ישיבות לאומרי. ורב האי אומר שאין מנהג לומר מועדים לשמחה כו'. וכן פשט המנהג. וראה גם ראב"ן והרא"ש לר"ה (בסוף) ובפרס ס' קס"ו לענין חפלת והשיאנו, ובמנהגי הלכות ר"ה (ד' פרל"ן דף נ"ב ע"ב ס' ה') לענין יעלה ויבא וע"ד מקרא קדש.

26) בהערה כ"י לסוף חלק ראשון מהמורה אשר יצאה לאור ע"י מונק (במאמרו ע"ד רב סעדיה גאון צד 15, ובהעתקתו הצרפתית מהמורה צד 462) יאמר הרמב"ם: ולסת אועט אנני וחדי מן דון גירי תגרת ללד עליהם בל קבלי איצא מתל רבנו האי ואתין בן סרגארז ואבן גאנח ואבן אלעאקולי ובן חפני הכהן ור' דוסא וואלדה רבנו סעדיה גאון זכרם כלם לברכה. ובהעתקה לעברית: ולא אחשוב כי אנכי היחיד ואין בלערי להשיב עליהם [על המאמינים בקדמות העולם], כי כבר קרמוני בוח אחרים כמו רבנו האי ואתין בן סרגארז ואבן גאנח ואבן אלעאקולי [ע"ד החכם הזה לא נודע עד עתה מאומה] ובן חפני הכהן ור' דוסא ואביו רבנו סעדיה גאון זכר כלם לברכה.

27) במכתב ר' אברהם להתנצלות בעד ספרי אביו הרמב"ם (מלחמת ה' ד' ווילנא דף ב' ע"א) כתיב: „ואבותינו ספרו לנו, והספרים המהוברים בגלות מגידים לנו, ומעתיקי הדברים מעיר אל עיר וממדינה אל מדינה מעידים לנו, כי כל חכמי ישראל במזרח ומערב ראשי ישיבות שבבבל, כגון רבינו סעדיה הגאון ורבינו האי גאון ורבינו שמואל בן חפני זצ"ל ושאר ראשי ישיבות כו' כו'. גם חזקו אמונתם אשר ירשו מאבותיהם והבינו מצד תורתם בעקרי דתם לידע בעין שכלם ובינת דעתם שיוצרו ובוראם המאיר עיניהם וקרנם לעבודתו אין לו ערך ואין לו דמיון". וראה בספר החדש מר"ד קופמאן ע"ד התארים (געש. דער אטמריבוטעגל. צד 497 הערה 187) שהביא מקום דומה לזה מהרמב"ן. ופירסם במקום המצויין ואמר כי נזכר שכן חפני מאמר נגד המאמינים בקדמות העולם, ולא הגיד אפוא נזכר מאמר כזה.

28) בפירוש הראב"ע על התורה (ויקרא ט"ז ח'): „ויאמר רב שמואל אף על פי שכתוב בשעיר החטאת שהוא לשם. גם השעיר המשתלח הוא לשם“.

29) בסוף מאמר שלישי מס' האמונות והדעות לפי העתקת ר"י אבן תבון: „והחשי עי הקרבן אשר היו מקריבים לעזאזל ביום הכפורים. כי כבר נדמה לבני אדם שהוא שם שר כו'. והיה אחד משני השעירים מקריבים אותו על הכהנים במקדש. והאחר מקריבים אותו על ההמון הוץ למקדש על דרך היתרון“. ובהעתקה הישנה המיוחסת לר' ברכיה (כפי המובא ממנה בכתב תמים לר' משה תקו באוצר נחמד השרישי צד 6—95) נמצא המקום הזה בשנוי מעט וזה הארו: „קצת מן העם נתערבבו בקרבן הנעשה ביהו"כ לעזאזל וחשבו בלבם ששם עזאזל שם אחד הוא מן השדים כו'. לפיכך היה השעיר האחר הנעשה בעד הכהנים קרב במקדש בשכיל שרוב עונותיהם נעשו במקדש. והשעיר האחר [צ"ל האחר] הנעשה בעד העם היה קרב חוץ למקדש. בשכיל כי רוב השאימה נעשים חוץ למקדש“. וראה עוד בטורה פרק ט"ו לשלישי, והרמב"ן והבחי' לפרשת אחרי מות.

30) בהקדמת הראב"ע לתורה כתב אודות בן חפני: „ועם ויחלוס כתב פתרון החלומות. ולמה יראו בתנומות. והרוצה לעמוד על חכמות היצונות. ילמד מספרי אנשי תבונות“. אם כן הרעם בן עזרא עליו פה מופאת כי אין ענין לחכמות היצוניות בבאור התורה; ולמשה בבאור² (בראשית כ"ח י"א) יוסף לאמר: „והתיאמר מרב שמואל שעירב חלומות בני אדם עם חלום הנבואה“, וזוה נראה כי השתלל בן חפני לפרש גם חלום יעקב אבינו על פי דרך הטבע.

31) בפירוש בן בלעם לזכריה (ו' ג') בכ"ב פ"ב כתוב כזה: וקד פסר התין אלקצתין אעני קצה אריאסה וקצה ארבע מרכבות הרא אלגאון אלמדכור במא לא ארי אדכל שי מנה ההנא לכונה פי גאיה מן אלבעד; ובהעתקה לעברית: „וכבר פירש הגאון הנזכר [למעלה לזכריה ח' ד' הבי א את רב שמואל כהן גאון] את שני הספורים [או: שתי הפרשיות], רצוני לומר ספור [או: פרשת] האיסה וספור ארבעת המרכבות, בבאור אשר לא אביאו הנח להיותו רחוק בתכלית הרחוק“.

32) ר' שמואל בן אברהם ספורטא יאמר במכתבו להתנצלות הרמב"ם: „ובאוב וידעוני וזולת מחוקות הגוים ותועבותם אם אמר כי לא ידעו וגם היטב אין אותם. לא רבינו הגדול לכד דבר עליהם כדברים ההם. שכבר קדמוהו בהם גדולי עולם כמו רבנו סעדיה גאון ורבנו האי ורב שמואל בן חפני גאונים לברכה זכר כלם“ (קבוצת מכתבים ע"ד המורה, יצאה לאור ע"י הר"ר שוח"ה, מכתב י"ד צד 91).

33) ראה למעלה הערה 20; ור' חיים אבן מוסא בספרו מגן ורומח (כ"י סרואל) יציין לדברי רב שמואל אודות בעלת אוב כפי הנראה לפי דברי רד"ק, ראה ביבל. יוד. קאנצלרעדנער (האמיל. ביילאגע 35, I).

84) ואלה דברי בן חפני שם: וקאל בעץ אלאצחאב באלהגדות [צ"ל אלהגדות?] אן מנגמי פרעה כאנו קאלו לה אנך סתהלך עלי יד רגל יכון אלמא סבב הלאכה. ואנמו קצרו בדלך סיונא משה פי קצה מי מריבת קדש. ואנה מן אנל דלך אמר בקול כל הבן הילוד. פנקול אן רב אלעאמין הו עאלם אלגוב אלמפרד בעלמהא לא יעלמהא אלא הו ומן יעלמהא איאהא מן אנביאה ורסלה. פמן אדעא עלם דלך או אדעי לה מן גזר הדא אלוגה זקר עלמנא במלאנה. וזקר קאלל אלה תע' למלך מצרים אים איפוא חכמך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה'. ולא יגזו אן נעתקד צחה מא קד דל אלדליל עלי. ססודה לאן בעץ אלקדמא קאלה. בל יגב אן נעתבר דלך באלגטר. פמא דל אלדליל עלי וגוב קבולה קבלנאה. ומא דל עלי גואזה גואנאה. ועלי מנעה מנענאה; ובעברית: „ואמרו איזה מבעלי ההגדות [רומז למאמרם בסוטה דף י"ב ע"ב, סנהדרין ק"א ע"ב, שמות רבה פרשה א'] כי איצטגניני פרעה אמרו לו: אתה תאבד על ידי איש איז המים יהיו סבת מיתתו, ואמנם כווננו בזה למשה רבנו בספור מי מריבת קדש, ומפני זה צוה [פרעה] כל הבן הילוד [היאורה תשליכוהו]. אולם אנחנו נאמר כי רבון העולמים היודע הנסתרות הוא יחיד בידיעתו זאת, לא ידע אותן אלא הוא או האנשים אשר יודיען להם מנביאיו ושלוחיו; וכל שיתפאר בידיעה הזאת על דרך אחרת כבר נדע בשול דבריו, וכבר אמר האל יתעלה למלך מצרים [ישעיה י"ט י"ב]: אים איפוא חכמך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה'. ולא יתכן כי נאמין באמת דבר אשר בשול נראה רק בעבור כי אמרוהו איזה מהקדמונים; אמנם מההכרח כי נתבונן עליו בשכלנו, ואם בא המופת עליו נקבלהו, ואם תמצא הוכחה לאפשרותו נאמין בו כדבר אפשרי, ואם ימצא מן הנמנעות נחשבהו לנמנע".

85) ראה למעלה בהערה 21.

86) ראה למעלה שם בהערה 21, וכבר האריך בזה הרש"ד אודות רב שירא גאון בהערה 32 לתולדות ר' נתן, וע"ד רב האי בתולדות הערה 18, וע"ד רב הנגאל בתולדות הערה 14-15, וע"ד רב נסים בתולדות הערה 10-12, וע"ד הרי"ף במקומות הנזכרים ובהערה 17 לתולדות רב הנגאל; ורב שמואל הנגיד במבוא התלמוד אמר בענין הגדה, כי לומדים ממנה רק כפי העולה על הדעת.

87) זה נראה מדברי רב האי בתשובת הנזכרת למעלה, באמרו כי רב שמואל וההולכים בעקבותיו יאמרו: „אין המראות הללו נראות אלא לנביאים ולא יעשה נם אלא לנביא", וכן נראה גם מדברי הראב"ע אשר הבאנו למעלה (הערה 15), אף כי אין דבריו ברורים כל כך.

88) ראה מה שהבאנו למעלה מפירושו לדברים (הערה 34).

89) ראה התשובה אשר הביא בשמו ר' סעדיה אבן דנאן אשר נביא למטה (הערה 102).

40) ואלה דברי ר' יונה בהקדמתו לספר הרקמה (אשר יצאה לאור בגוף הערבי ע"י בו נק) כפי העתקת אבן תבון (צד V—VI): „הנה רבנו שמואל בן חפני ראש הישיבה ז"ל מזהיר על הענין הזה [י"ל ענין למוד הלשון העברית] הזוהרה גדולה ומביא עדים בשבח אנשי הצחות והמחירים בחכמת הלשון והמכירים עלילותיו והמבינים מחלוקותיו ואפני שמושיו ממה שאמר החכם (איוב ל"ג ג') ישר לבי אמרי כו'. ומטה שאמר הנביא (ישעיה נ' ד') ה' אלקים נתן לי לשון לומדים כו'. ומגנה המרפס יריהם מן הענין הזה ומדמה אותם למי שנאמר עליהם (נחמיה י"ג כ"ד) ובניהם חצי מדבר אשרודיה. ומחפסם כארמיים [לפי גוף הערבי אצל סוגן צ"ל כארמיים] אשר ספר עליהם שלא רצו להניח לשונם והם טחמירים עליוה כו'. ואמר ז"ל בחכמת השמוש -

מאשר לא יוכל האדם לעמוד שלא יצטרך לדעת הנפעל זה התפעל והמקור בו. וראיתי אותו עם גדלתו ויקר מעלתו סומך על אנשי הדקדוק כרב, המקומות ומודה להם ומביא ראיה מדבריהם. כל שכן שלא היה מחסיאם ובוזה את חכמתם". והנה לא הודיע אכן גאגה באיזה מקום מספריו דבר רב שמואל כזאת; וכפי הנראה עשה זה בהקדמתו לפירוש התורה או לפי נביאים. ורש"ל התפלא (לכל' ד' אר' לשנת 1846 עמוד 117) מדוע לא חשב הראב"ע במאונים גם את רב שמואל בספר המדקדקים, אף כי ריכזר סימון הביא בשם אבו אלוליד כי ה' חפני היה מאבות הדקדוק; אולם אם נאמר כי דקדוקיו היו נכללים בפירושו לתנ"ך תסור הפליאה, כי הראב"ע במקום הנזכר יחשוב רק את החכמים אשר חברו ספרים מיוחדים כדקדוק.

(41) דברי רב הנגאל חובאו אצלנו למטה (הערה 124).

(42) בבואו לתורה (כ"י פ"ב) סוף פרשת לך לך יפרש רב שמואל השם שרי כי כל אחד ממכיריה קרא אותה שרתי וגבירתי, וכמו כן הביא ר' אברהם זכות בעל היוחסין בהוספותיו לספר הערוך כי לפי בן חפני השם בן ד' פירושו ארון כל היצורים, והשם אדני באורו אדוני, ארון שלי (גיגור צשר. ד. מ. ג. XII, 146; געאמ. שר. III, 271). ובפירושו לפרשת מקץ ישתדל לבאר ההבדל בין ותפעם הנאמר בפרעה ובין ותתפעם הנאמר בנבוכדנאצר. ור"י בן ב"עם בפ"י ישעיה (כ"י פ"ב) יאמר לפסוק כהרו בניך (מ"ט י"ז): אול מא אקולה אני לס או קט מצחפא פיה בניך בחלם פי אלבא חתי וקפת עלי תספיר בעין אלפרשיות לרב שמואל הבהן גאון ז"ל. וקד קסס פיה לנה אלבא ואלגון עלי אקאם וגעל הרא אעני מהרו בניך פי מעני אלבניאן מע בנה בניתי; ובהעתקה עברית: "ראשונה אומר לך כי אני לא ראיתי כלל הנוסחא. בניך עם הולם על הבית, עד כי קראתי באור איזה פרשיות לרב שמואל הבהן גאון ז"ל, ושם חלק את השרש בן לחלקים, ולקח את המלה חזאת, ר"ל מהרו בניך, בהוראת בנין כמו בנה בניתי"; ובמנחת שי וכן במהדורות ר' יצחק בער מס' ישעיה (ליפסיה 1872) לא תמצא שום הערה לפסוק הזה. ולפי עדות דוקקס (לכל' ד' אר' לשנת 1847 עמוד 680 הערה 22) נזכרו בן חפני ורב חפני מר' יהודה בן בלעם בספר התנגים בבאור מלת חרם. ודרך אגב למדנו כי רב שמואל לא ידע עוד ממצייאת ר"י חיוג כי שרשי לשון עברית המה בעלי שלש אותיות, וכן נראה ממקומות רבים בבאורו לתורה, אשר אמנם אין להתפלא על זה, כי חיוג היה בן דורו והיה דרחק ממנו באפריקא ובספרד. ויטכס לזה באור בן חפני למלת האתרוגים (במדבר כ"א א'), כי האלף במלה הזאת היא למותר, והיא כמו החרים, כאשר הביא זאת בשימו בן בלעם בפ"י במדבר (י"ד. צשר. 236, V). ודעלישעש בישורן (צד 189) חשב ג"כ את רב שמואל בין המדקדקים הראשונים. ולענין התעסקותו בספרה ראיתי להוסיף, כי לכד המוקם אשר הבאתי מבן בלעם לישעיה מצאתי עוד כי הרוו"ה בהערותיו למחזור יום א' דסוכות יאמר על המלה אדני (תהלים ל' פ') כי הנוסחא הזאת [בשם של ארנות] היא גם נוסחת הגאון בן חפני; ובמ"ש נזכר רק כי בן נמצא בספרים מדויקים, ולא ארע מקור הרוו"ה ליה.

(43) ראה מה שהבאנו למעלה (הערה 15) מפירוש הראב"ע בשם רב שמואל אודות המלה עזאזל. ולפסוק המה יעלו בהר (שמות י"ט י"ג) הביא הראב"ע: "אמר רבי שמואל בן חפני כי טעם המה אהרן ובניו ושבעים זקנים. שבתר עליהם ואל' משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביריו ושבעים זקני ישראל. ולשאר ישראל לא נתן רשות לעלות אל הר סיני. על כן אמר המה ולא אחרים. ודבריו טובים בעיני".

(44) בהקדמה לרקמה (צד VIII) יאמר ד' יונה על התקאמים אשר יתקעמו עליו כי יפרש: "השוקים שלא כפי חכמי התלמוד (וכפי הנראה כוונתו לרב שמואל הנגיד והבדיו) כי זאת הגיע

על: „הנה ר' מנחם השקפתם על פירוש רבנו סעדיה ופירושי רבנו שמואל בן חפני ז"ל הפשטיים ושם למטה (צד XII) יאמר עוד: „וראיתי לזכור בו מן השמות כו' מה שהוצאתי פרושו מספרי החכמים הגאונים שהם כדי לסמוך עליהם כרב סעדיה ורב שרירא ורב האייר ורב שמואל בן חפני ראש הישיבה והפן ראש כלה“. וכספרי השרשים שלו (כתאב אלא צול שרש ראה, מהדורת ניו-יורק עמוד 656, וראה בים המד החמישי צד 39) יאמר ר' יונה: וקר קאל בעין אלאויל אן דאה באלדאל וראה באלרא אסכאן לנוע ואחר כו'. ועול שמואל ראס אלמתיבה רצי אללה ענה עלי מאהר אלנן ונחן עלי מדהכה; ובעברית: „וכבר אמרו איזה מהקדמונים [כוונתו לתורת הכהנים שמיני פרשתא ג' פרק ה', ספרי ראה פסקא ק"ג ובבלי הולין דף ס"ג ע"א] כי דאה בדלת וראה בריש הם שני שמות למין אחר כו', אולם שמואל ראש הישיבה (ירצהו האל!) באר כפשוטו של מקרא, ואנחנו נחזיק ברעתו“.

45) בפירוש הראב"ע (שמות ד' כ"ד) כתיב: „ורב שמואל בן חפני אמר חלילה להיות חשם מבקש להכות משה שדולך בשליחתו להוציא עמו. רק בקש לתמות אליעזר. והוא סימן ויפגשוהו גם המיתו. ואחרי כן פו' שהוא אליעזר. על כן כתוב את ערלת בנה ולא הזכירו בתחלה. כי עוד לא נקרא שמו. וכמוהו ויהי בלדתה ויתן יד“; ובסמוך אחר זה יאמר: „ורב שמואל אמר כי לרגליו לרגלי אליעזר. גם כן יורף ממנו (שם ד' כ"ה); ועוד למטה (שם ח' ו'): „ויאמר למחר. אמר רב שמואל בן חפני אין מנהג האדם לבקש רק שיסור המכה ממנו מיד? וחשב פרעה כי מערכת כוכבי השמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה היה יודע זה. וחשב פרעה כי עתה הגיע עת סור הצפרדעים. על כן נסתר והאריך ואמר לכתח"ל. ומתמקם האחרון הזה אין להוכיח כי האמין בן חפני בהשפעת המזלות ומערכת השמים על בני האדם כאמונת חז"ל הכוכבים, כי הוא שם הכוונה הוא בלב פרעה, ובלי ספק האמינו בני מצרים בחכמת היסודות והחיות; והערה מושכלת היא אף כי התנגד אליה הרמב"ן בפירושו שם. ואודות ויבקש המיתו צריך להעיר, כי דעת בן חפני היא היא דעת ר' שמעון בן גמליאל כבבלי נדרים (דף ל"ב ע"א): „לא למשה רבינו בקש שטן (ג"א אותו מלאך) להרוג אלא לאיתו תיניק שנאמר כי חתן דמוס אתה לי צא וראה מי קרוי חתן הוי אומר זה התינוק“; וראה בדוספה לישורון של קאבאק שנה ראשונה (צד 14). ור' יונה (כתאב אלא צול שרש חתן עמוד 257) יביא מאמר זה בשם ר' נחמיה, ואת בן חפני לא הביא; והר"ק העלים עין משניהם בשרשו.

46) בתלמוד שחיטה בשפת ערבית הנמצאות בכ"י אקספורד (זהר"ר שוח"ה הוכיח בכרמל כי ר' שמואל אבן גאמיע המובא מבעל העמור הוא מחברו), בדוגמאות אשר הוציא רמב"ש לאור (ייד. צשר. III, 305) נאמר: ולא תתחן אלי כיא קאלה אלשיך אבו אלוליד אבן גאנח רח' אל' פאן אורד פי כתאבה כלאמא ועם אנת תאבע פיה מדהב מר רב שמואל בן חפני פי אלמחרם עלינא מן אנואע אלמאיר פכא (רמב"ש יגיה במא, ואולי צ"ל פימא) הו עלי מאהר אלנן כו'. והרא מנה רח' אל' קלה בעירה במא אורדנאה מן מדהב רבותינו ו"ל ונתנא [sic] לא נקלדה ולא מר רב שמואל בר חפני אלרי אכד ענה פימא וקום אלדליל עלי במלאגנה מן נין אלמלמוד ולסנא נדרי אלא מא גא כה אלמאיר פכה נקתרו ואליה נהתרי; ובעברית: „ולא תתפתה אל דברי חזקן אבו אלוליד (ר' יונה) אבן גאנח (ירחמותו האל!) אשר הביא בספרו דברים בשם מר רב שמואל בן חפני ע"ד מיני העושות האסורים לנו על פי פשט הכתוב כו'. אולם זאת היא מאתו קלות נגד מה שהבאנו מרעת רבותינו ז"ל, ואנחנו לא נסמוך לא עליו ולא על מר רב שמואל בן חפני אשר לקח ממנו דבריו אשר בטולו נראה מהכתוב בזלמוד, ואנחנו נרע רק מה שהביאה הגמ"א ועליה נסמוך והוא תישר אירחונינו, ושם למטה (צד 306) יאמר עוד: פאמא תפסיר איעשיין

נוע פקר אכתכה אלנאם שרההא חסב קול אלפיומי רח' אל' ניהא ותכעה פי דלך אלשרת אלששאי מר רב שמואל בר חפני ז"ל וגירה מן אלמסרין; ובעברות: „ואודות באור עשרים מיני [העופות] כבר הרגלו ראנשים למרשם על פי דברי [רב סעדיה] אלמיוטי, והלך אחריו בבאר הפשטיי הזה מר רב שמואל בר חפני ז"ל ואחרים מן המפרשים.”

(47) ראה בהערות הקודמות, ובעבור זאת נקרא אצל ר' יונה כתאר אלפשאטי (הפשטיי, הפשטן), ראה למעלה בהערה 44.

(48) בהקדמת הראב"ע לתורה: „גם רב שמואל בן חפני אסף רוח בחפניו. בפ' ויצא יעקב ברוב עניו. כי הזכיר כל נביא בשמו. וכמה פעמים גלה ממקומו. וכמה וכמה הועלת יש בהליכת הדרך. ואין תועלת לפי' הזה כי אם אורך. ועם ויהלום כתב פתרון החלומות. ולמה יראו בתנומות. והרוצה לעמוד על חכמת חיצונות. ילמדה מספרי אנשי חבונות." ולפי דרכנו למדנו כי החקקה הגאון הזה על שרשי החלומות ובאר אותם על פי חכמת הטבע (ראה למעלה 30), גם האריך לבאר התועלת מהנסיעות בארצות שונות למען הכנים בלב קוראיו התשוקה למסעים, ואולי גם לספרי מסעות (ריוועבעשרייבונגען) אשר נתרבו בימיו אצל הערבים מאד. אולם החכם העני הראב"ע ז"ל אשר כל ימיו היה נע ונד, ומנהמת לבו קרא על עצמו: „גדוד הסור אנוי. והבהיל רעיוני. ושם פי ולשוני. אסורים באזיקים", ועוד בשירו בראש ס' צחות „ואברהם זקן. כעוף נודד מקן", ראה בנפשו כי הליכתו בדרך ומלטוליו בגלות לא הניאו לו כל תועלת כי אם כעס ומכאובים, ולא נתפלא אם כן מדוע לא מתקן לחבו ולא ישרו בעיניו דברי בן חפני כענין הזה. ומשרידי באוריו להורה הנמצאים בפ"ב נראה, כי אהב רב שמואל להביא אצל כל מעשה וענין כמה פעמים נזכר הדבר ברנ"ך כאשר זכר, לפי עדות הראב"ע, כמה פעמים גלה כל נביא ממקומו. והמבאר לראב"ע ר' אלעזר בן כתתיה לא רבין את המקום הזה, ראה דבריו למטה (הערה 56).

(49) ר' יהוי בפירושו לתורה (בראשית נ' י') יביא בשם רב הננאל את הדברים אשר מצאתי בפירוש בן חפני, כאשר נביא דבריהם למטה; ולא נדע אם הר"ח הביא את דבריו רב שמואל בסתם ולא זכר את שמו, או כי ר' בחיי השמיט את שם זה האחרון.

(50) בהלוי' השני (צד 62) הביא רמב"ש כי אצל בן בלעם בפירושו זה נזכר רב שמואל גאון ד' פעמים, אולם פעם אחת (לספוק ושבט עד ה' אלהיך, דברים ר' נ') לקח מספר נכד אלשרע ולא מבאורו לתורה; ובקאטלוג בודליאנא (עמוד 2469) רשם לבמדבר ו' ד'. מ"ז ב'. ב"א ב', והמקום השני הביא נייבויער (ייד. צשר. II, 160); ושם בטעוה: מ"ז י"ב, כי רב שמואל באר מרות קריאי העדה: האנשים אשר חשמע להם העדה בית שיקראו לה, כאלו יכתב קוראי העדה; ותחת במדבר כ"א ב' אצל רמב"ש אולי צ"ל כ"א א', והוא פירוש בן חפני למלה האתרים (ייד. צשר. V, 236) אשר הבאנו למעלה (בהערה 42); וכמקום דראשון הביא בן בלעם לפי הנראה את פירוש רב שמואל למלות מחרצנים ועד זג.

(51) רמב"ש בקאטלוג בודל. (עמוד 2169) רשם כי ר"מ בן עזרא יביא שתי פעמים מבאר התורה לבן חפני: „פי שרהה פראשה ויצא יעקב" (בפירושו לפישת ויצא; אולי ע"ד החלומות אשר זכר הראב"ע?), „פי פירשה אלה הדברים" (בפירשה דברים).

(52) המקומות מהראב"ע שהביא את בן חפני זכרנו כבר למעלה בהערות; ונעריכם פה על הסר: בהקדמה, בראשית ג' א'. כ"ח י"א (והמקום הזה מיוחס כמעות מרוקעס, ביישרענע צד 179 בהערה 7, לר' שמואל הנגיד; ומעות דוקעס נראה מהקדמת הראב"ע). שמות ד' כ"ד וכ"ה.

ח' ז' י"ג. ויקרא ט"ז ח' (שתי פעמים, אולם פעם הראשונה היא בספק, ראה למעלה הערה 15; וגם המקום היה מיוחס מדוקצ'ס שם להנגיד). במדבר כ"ב כ"ח. ואודות הכתוב לא תצאו שבעת ימים (ויקרא ח' ל"ג) ראה למטה בהערה 56.

53) ר"י בן כרזילי הביא בכתם באוריו לחנ"ך, ואלה דבריו כפי העתקת רש"ל מפירושו לס' יצירה (בהליכות קדם לר"ג פאלק צד 72): „ושמענו נמי שבעלי המחקר דברו הרבה בזה ועשו ספרים גדולים בזה, וגם שמענו כי רבנו סעדיה ז"ל והגאון ר' שמואל בן חפני ז"ל שעשו הרבה ספרים לפסוק, וחברו [צ"ל חברו?] בזה הענין חבורים גדולים בלשון ערבי, ולפי שאין מצוי אצלנו מספריהם לכך לא הארכנו באלו הספרים“.

54) בכ"י אקספורד (אורי 95 №) נמצא פי' התורה המיוחס לר' יצחק גאון, ונזכר בו ר' שמואל כהן גאון (ייד. צשר. VI, 361), וכבר העיר גייגר שם כי הכוונה לכן חפני; ושם במ"ע נאמר, כי אולי הפי' הנזכר הוא הבור ר' סעדיה בן דוד (אכן מרזוק). ולא אדע אם הדרשות מר' יצחק גאון, אשר אודותו דבר רמ"שש (קיווערלינג, ייד. קאנצעלערעדנער, חלק שני; וראה ייד. צשר. X, 224) הן ממחבר של הפי' הנזכר.

55) בקאטלוג בודל. (עמוד 2469) יאמר רמ"שש כי ר' אברהם בן הרמב"ם בפי' לתורה יזכיר את הבאור הרחב (פי שרחה אלכתסע) לכן חפני (וראה גם בייד. צשר. IV, 316), ובמוכזר (VI 115) רש"ם כי שם רב שמואל נזכר בדרך ל"א. ל"ב. ל"ג. ל"ד ול"ה, בכך הכל המש' פעמים.

56) מפרש דרא"בע ר' אלעזר בן מתתיה (בתוספות למגאצין צד 081 מכ"י רומי) כתב לרבריו בהקדמה: „בן חופני [ע"ד התמונה הזאת ראה למעלה הערה 2] הזכיר כל נביא ושם פה להפריד בין נבואת איש לאיש. וגלה ממקומו ותעה בזה הדרך ולא השיג האמת. והחפני לרעת יסתכל במורה ח"ב פ' מ"ה לשון החכם. ומה תועלת בהליכת זה הדרך. החלומות למה בתנומות. מבוואר הוא בספר החוש והכוחש לארכתו [sic] בספר השינה והיוקיעה“. ובגלל הראות כי לא ירד המפרש הזה לרעת הרא"בע בחשבו כי המלות גלה ממקומו, ומה תועלת בהליכת הדרך מוככות על בן חפני. ובפירושו לויקרא (ח' ל"ג) יאמר הראב"ע: „יש אומרים לא תצאו שבעת ימים ובלילה היו יוצאים לצרכם כו'. וחכם גדול אמר כי חפני מקום בחצר אוהל מועד. וזה רחוק; ועל זה כתב ר' יהודה משקוני בבאורו למקום הזה (כפי המובא במגאצין III, 151); והרכם הנזכר כו'. הוא ר"ף שמואל בר חפני. כפי מה שראינו מפירושו לתורה בספרו הנקרא מלא חפני"ם. ורמ"שש במקום הנזכר יחשוב, כי משקוני בדה את שם החבור מלבו ע"פ דברי הראב"ע בהקדמה: „ורב שמואל בן חפני אסף רוח בחפניו; והדבר לא יצא עיד מידי ספק, כי אולי ראה משקוני העתקת הבאור או חלק ממנו בעברית והמעיטיק קרא את שם ההתקפה או הלקוטים בשם מלא חפני"ם לרמוז על שם בן חפני בלשון נופל על לשון, כמו שעשה גם הרא"בע, ולא ראינו אינו ראה“.

57) כשה"ד לאבן דנאן (בחמרה גנוזה מעדלמאן דף כ"ח ע"ב) כתוב אודות רב שמואל: „ופירוש התורה שחבר עור [צ"ל ע"ד או מע"ד] על תוקף חכמתו וצחות לשונו“.

58) ברשימת כ"י ואטיקאן לאסעמאני (№ 63) נקרא כ"י אחד בשם: „מדרשים ר' (sic) שמואל כהן חפני על התורה“, ועל גבי הכ"י כתובה גם רשימה אחרת: „זה החבור חבר החכם הגדול הפילוסוף האלוהי רבינו שמואל בן חפני מן קורטבא [1] שנת ד' אלפים תת"ז ליצירה“. וכבר העיר הר"א פולד בהקדמת ר"ג ליפמאן לשפת יתר מהרא"בע (צד 20 הערה 1) כי ערבובי

דברים יש כאן שערבו את ר' שמואל הנגיד מקורטמבא עם רב שמואל בן חפני, ושם חשב הרא"ש כי ההעתיקה נעשתה בפקודת הנגיד מחבור בן חפני. וגם צונץ חשב לפנים (כמ"ע הראשון לגיגור חלק ד', וראה געזאמ. שריפטען 134, III) כי בן חפני הוא מחבר הבאור, וזה לא כבוד הייך באנר במחברו על הקדמת הרא"ש לתורה (צד 18 הערה 3) כי הישימה על גב הכ"י מוויפת היא; ובמכתב מהר"ר שלמה באבער אלי (מן כ"ו מבת תרל"ח) כתוב בדברים האלה: "כרומו בוואמיקאן נמצא ב"י פירוש על התורה ונרשם עליו פי' ר' שמואל בן חפני וכאשר שמעתי זאת מהרתי לבקש לשלוח לי דוגמאות מהפירוש הזה אולם ראיתי כי הפירוש הזה איננו מר"ש בן חפני והוא ספר זכרון טוב ונזכר בו הרמ"בם וס' מלמד התלמידים ונמצא גם בעמברויש כאשר הביא יודי ד"ר שיללער ברשימה שלו"; וכונתו לס' זכרון טוב מר' נתן הרופא בן שמואל (ראת הקאטלוג לשיללער. № 61 צד 185-193) הנמצא גם בכ"י די רוסי (№ 1140).

58a) בכ"י מינכען (№ 244 כפי המובא במוזיקר שנה שמינית צד 71) בפתיחת המעתיק מס' ההמקאה לאפראבי כתוב: "והנה הגאון רבינו סעדיה אמר בפתיחת פירוש התורה כי צריך המעתיק להזהר בעניני ההעתיקה ענינים חוץ מעניני העשרה מאמרות והנלות אליהם. ובן חפני [צ"ל חפני] אמר כי המעתיק צריך שישמור בהעתיקתו אחד ושמונים ענין"; וראה עוד רשימת כ"י פרוז 928² ומרש"ש אפראבי צד 56.

59) ראה למעלה (הערה 31 והערה 42) מה שהכארי ספירוש בן בלעם לישיעה וזכירה. ואוסף פה כי לפסוק ובאה אל בית הנגב ואל בית הנשבע בשמי' לשקר (זכריה ה' ד') כתוב אצל בן בלעם: קאל פיה רב שמואל הכהן גאון ז"ל א"גנב ההנא נביא היקר לקילה מנגבי דברוי והרא צעיק לאן אלצעיק ארדי אסתל' בת לים בדליל אד קאל לאן אלסאיק אנמא ילומה אל [חלף?]? והרא אנמא כאן מן קבל אצאפתה אליה הנשבע בשמי' לשקר אי אנה סרק וחלף אנה מא סרק; ובעברית: אמר בזה רב שמואל הכהן גאון ז"ל הנגב פה הוא נביא השקר כאמרו [ירמיה כ"ג ל'] מנגבי דברוי; אולם דברוי אלה אינם מיוסדים, כי הראיה החלושה אשר הביא לא הוכיח מאומה, באמרו כי להנגב מהחכמה הוא [לשבע?], כי לכן נאמר בכתוב בתחלה הנגב ואחרי בן הנשבע בשמי' לשקר, ר"ל כי גנב ונשבע שלא גנב".

59a) בספר השרשים לר' יונה שרש קיק (כחאב אלאצול מהרורת נייבויער, עמוד 634) יאמר כי קיקיון הוא העין הנקרא בערבית אלכרוע גם יביא את דברוי התלמוד (שבת כ"א א') מאי קיק קיקיון דיונה, ויוסף לאמר: "וסכר פיה ראם אלכתיבה שמואל רצי אללה ענה דהן אלכרוע" (ובאר אותו שמואל ראש הישיבה—ירצחו האל 1—שמן העין אלכרוע); וראה גם בשרשי הר"ק שרש קיק והערת לעברכתם (שם צד 663 הערה 2). יג"ל כי לא נודע עד עתה מפירוש בן חפני לשבת, לכן יכול להיות כי הביא את הגמרא בכאורו לס' יונה למלת קיקיון, ואולי ימים יודיעו.

60) כפי המובא ביוד. צשר. (IV, 316) בכ"י אקספורד (אורי 69 № פוק. 274) אשר יכול באור אבו אלברכאת הכתאללה לקהרת נזכרו ר' יצחק אבן גיאת ור' שמואל, ולא נודע אם הוא בן חפני או הנגיד, והאחרון נזכר גם מהראב"ע לקהלת (ט' י"ב); ואמנם לא נוכל להוביח מזה כי בן חפני או הנגיד כתב פירוש מיוחד לקהלת, והרבר מוטל בספק.

61) הן אמר כי החריד"א בשם הגרולים (מהרורת בן יעקב, מערכת ספרים דף ט"ז ע"א) כתב: "דרכי התלמוד חיבר רבינו סעדיה גאון בערבי והם כללי הש"ס מזכירו הרב בעלאל בכלליו שהביא דברוי הרב [מהר"ש א"גאוי בספ"ר] גופי הליכות. עיין כלל קמ"ה ושאריו דוכתי", ולכן העמוד

למטה שם דף ל"ג ע"ב) את הרס"ג לראשון אשר חבר כללי הש"ס; אך על כי לא בא אצל אחד מהקדמונים זכר חבור כזה מהרס"ג, קרוב הוא ששעה ר' בצלאל (או המקור אשר שאב ממנו) בראויו נזכר כללי הש"ס לגאון סתם וחשב כי הכוונה לרס"ג, ובאמת הכוונה לרב שמואל, כאשר מצאנו במקום אחר ג"כ 'שבן חפני נזכר בשם גאון סתם (ראה הערה 23). ולמטה נראה כי אולי מכל מקום יש איוה יסוד לדברי ר' בצלאל. ודברי הרחי"א נעלמו מהרשי"י בעת כתבו את תולדות רס"ג, אולם אחרי כן הריגש בהם (בהערה 31 לתולדות ר' נתן). גם בס' יעיר און מהרחי"א נאמר על השער קצת מכללי ר' סעדיה גאון כ"י (ראה במוכרז 296, V, II). [ובעת הדפסת המאמר הגיעני קונטרס הכללים ליעלוינעק ושם 52 № יביא גם את ר' שלמה אלגאזי בס' גופי הכות ורחי"א בס' עין זוכר אשר השתמשו בכללי הרס"ג, אך שני החכמים האלה סמכו על ר' בצלאל, ודבריהם לא יוכלו להתחשב כעדות מיוחדת].

62) בספר השרשים (שרש דרש עמוד 166) כתב ר' יונה: ומן הראימני קיל זה מדרש דרש ר' אליעזר בן עזריה בכרם ביבנה. אי ביבנה באעלאן. אמא קלח באעלאן לאן הרה אללה תקתצי הראימני עלי מאראתיה לראם אלמציבה שמואל בן חפני. רחמה אלה פי אלמכל אלי אלמסוד פי שרחה לקרלהם דרש ר' פלוני; ובעבריה: ומזה הענין נאמר זה מדרש דרש ר' אליעזר בן עזריה בכרם ביבנה, ה"ל באר את הרבר בפומבי, ואמרת בפומבי כי המלה הואת (בכרם) יש לה ההוראה היא, כאשר ראיתי לראש הישיבה שמואל בן חפני (ירחמהו האל 1) בכמוא להלמסוד בבאורו לאמרס דרש ר' פלוני. וכבר העיר על המקום הזה ר' דוב גאלדבערג (או ר' צבי יחזקאל פיליפאווסקי?) בחוספה ליוחסין השלם (ד' לינדון, צד 58), אך מעת שם בחשבו כי המבוא אשר נתיחס להנגיד הוא מבן חפני, וראה עוד בהערה 63.

63) בעמוד אות מלוה על פה (ד' וניציאה דף ס"ו ע"ב, כאשר הביאו הר"י רייפמאן גרעין במקום הנזכר למטה) כתב: רב אלפס סמך על ר' שמואל בן חופני [בן אצל גרעין, אצל רייפמאן חפני; ותל' א' מהעשור איננו בידי לברר הרבר, וע"ד חזמנה חופני ראה למעיה הערה 2] בספר המבוי ה"כא בארמון בשתי מקומות, ואל דמקום הזה ציין גם ר' דוד קינפורטי בקורא הדורות (דף ר' ע"ב, ד' ברלין). וכבר שער רייפמאן בתולדות ר' זרחיה הל"י (צד 67, וראה רמשיש בקאטלוג בודל. וגרעין בהקדמתו האשכנזית למבוא התלמוד מר' יוסף עקינן) כי תחת המבוי צ"ל המבוא, אשר אמנם אין הכרח לתקן הסלה. אולם מה ששער שם כי טעות הוא בעשור וצ"ל ר"ש הנגיד תת ר"ש בן חפני ללא אמת הוא כאשר העירו רמשיש וגרעין שם; וכבר חזר בו רייפמאן עצמו ובשחר (II, 345) יכתוב להפך: „עוד תשוב תראה למועד שמור לי כי ספר מבוא התלמוד המיוחס לרב שמואל הנגיד איננו מאזו כי אם מאת הגאון ר' שמואל בן חפני“, אשר אמנם אף כי כבר אמר כזאת גאלדבערג או פיליפאווסקי בחוספה ליוחסין (ראה בהערה 62), בכל זאת טעות היא בידו, והראיה אשר הביא שם בשחר ממה שנאמר במבוא התלמוד כי אין סומכין על ההגדות היא משענת קנה רצון, כי זאת היתה דעת כל הקדמונים כאשר הבאתי למעלה (הערה 36). והנה פירסט במקום הנזכר (הערה 307) ישער כי הספר הזה היה בדיני עירוב, כאשר באמת נראה כזאת לפי המשקל הראשון, ונעלמו ממנו דברי רייפמאן ורמשיש. ואע"י כי מלשון בעל העשור נראה כי כבר השתמש רב אלפסי בס' המבוא לרב שמואל, אולם יוכל להיות ג"כ כי כוונתו שהאלפסי סמך על הכלל הזה דהלכה בארמון בשני מקומות, וציון דמקום הוא מבעל העשור עצמו; ועל כי לא ארע כעז מקום הרבר באלפסי לא אוכל לברר הרבר, וראה למעיה (הערה 23) כי כפי הנראה הביא האלפסי את בן חפני במקום אחר וכנהו בשם גאון סתם.

64) ראה בהערה הקודמת .

65) במבוא התלמוד לר' יוסף מברצלונא או בן עקיבן הנדפס זה לא כביר בכירלייא (צד 18-19) כתוב: „אמר שמואל בן חפני הכהן ז"ל בספרו הנודע [בכתאבה אלמערופ] שמו מבווא בו יוסף כיצד יורו חכמי המשנה ואמר שרב הלך לבבל בחיי רבי וברשותו שנת תק"ל לשטרות", ובכ"י אחר (כפי הנדפס. במונטשטריטש לשנה הזאת צד 321, וגניז נסתרות מקובאק הנזכר' שם אינם בפה) כתוב: „ואמר ר' שמואל בן חפני הכהן בכתבו הנודע בא למד בל מתחלת חכמי המשנה עד סופם תק"ל שנה לפי שרב תלמידו של ר' הלך לבבל בחיי רבי וברשותו בשנת תק"ל לשטרות", וכפי הנראה היא העתקה אחרת מחבור בן עקיבן; והעירו על המקום הזה בראשונה ר' רוב גאלדבערג בהוספה ליוחסין (צד 57), ורמ"ש בקאמ. בודל. במקום הנזכר. ואל המקום הזה רמז ר' משה ריאמי במקדש מעט דף ע"ז ע"א הערה א': „ובסוף ימי רבי הקרוש ירד רב לבבל וברשותו שנת תק"ל לשטרות כפי מה שכתב החכם הברצלוני מדברי שמואל בן חפני", והברצלוני הזה אשר הראמי יכאוו גם בדרך הקודם (ע"ב הערה ב') הוא בן עקיבן, וצריך להוסיף את ר' משה בין המוכיחים את המבוא לבן עקיבן אצל גרעץ בהקדמה. והנה גם בסדר תנאים ואמוראים משנת דת"מ"ד הנדפס בכרם חמד הרביעי (צד 186 כפי המקן הרשי"ד שם צד 209) נאמר בשנת תק"ל שנים בימי רבנו הקדוש ירד רב לבבל והורה איסור והיתר והלכות בנהרדעא, וכן באגרת רב שרירא (מהדורת וולרשטיין צד 15): „וביומי ר' נחת רב לבבל בשנת תק"ל למנין יון דרגילנא ביה", ובמפתח לרב נסים (דף ג' ע"א) נשתבש בכ"י או בדפוס, וכזה היה נמצא גם במבוא התלמוד השלם, לרב שמואל הנגיד כפי עדות ר' אישתורי פרחי בס'. כפתור ופרח (פרק ה' דף יוד ע"ב, והמאמר הזה כמו כמה דברים אחרים יחסר במבוא התלמוד הנמצא אצלנו), ואצל מחברים אחרים ההולכים בעקבותם. ובטלות כיצד ירדו חכמי המשנה הכוונה כפי הנראה: באיזה אופן שלשלו והורידו חכמי המשנה את קבלתם להבאים אחריהם, והמעתיק הראשון לא העתיק מה כראוי כאשר נראה מההעתיקה האחרת. וראה למעלה (הערה 22) כי גם בדבר הכלל רב ור' חנינא הלכה כרב יסכים ר' יוסף במבוא שלו עם בן חפני, ובלי ספק לקח עוד כללים אחרים מרב שמואל, אף כי לא הזכיר שמו כדרך הקדמונים בזה. והנה לא נכנסתי במקום הזה בדבר המחלוקת אשר בין מונק, נייבויער ורמ"ש ע"ד ר' יוסף זה אם הוא אבן עקיבן תלמיד הרמב"ם, וראה מזה במזכיר (XIII, 38-43).

66) דברי הרמב"ן והרשב"א הבאתי למעלה (בהערה 22), ואף כי שם לא ציינו כי הכלל של בן חפני דרב ור' חנינא הלכה כרב לקוח ממבוא התלמוד, לפי ההשערה היה נמצא בחבור הזה כי שם המקום לכללי הש"ס, וכבר ראינו (הערה 63) כי גם הכלל ע"ד הלכה כארמון בשני מקומות היה כתוב במבוא התלמוד לבן חפני. ולפי דברי הרמב"ן אשר הבאנו למעלה זכר רב שמואל את הכלל ע"ד רב ור"ה בשם ספר מתיבות, ראה למטה (הערה 71).

67) באשרי למסכת בכורות פרק רביעי (בענין שוחט את הכבד שלא ע"ש חכם ומצא בו מום של חסרון דר' מאיר אוסר ור' יהודה מתיר, ובשאלות פסק כר"י): „וכן פסק רבי שמואל הכהן בר חפני גאון ז"ל", ומתרא"ש לקח בנו ר' יעקב בסוד יודה דעה סיטן ש"י. ועל כי עיקר הדין שם תלוי בכלל הלכה כר' מאיר בגזרותיו ולא בקנסותיו, לכן יוכל להיות כי זה היה גם כן כתוב במבוא התלמוד לרב שמואל, אשר שם היה המקום לכללים כאלה.

68) ביוחסין השלם (ד' לוגרון צד 83) כתוב: „ובעל הזכורי סמך על רב שמואל בן חפני כי בשנת תק"ל לשטרות שנת ק"ן לחרבן בית שני היה חבור המשנה [ראה כזכורי. מאמר ג' סימן ס"ז, מהדורת קאסעל השניה צד 290] ולא נהירא לי. ובשנת תק"ל כתב רב שמואל בן

חפני שסיים התנאים (צ"ל משניות התנאים) ושולח החכמים, ושם למטה (צד 198) שנה הרברים „אבל בזה נשאר הספק שמצאו הגאון רב שמואל בן חפני הכהן, כי בשנת תק"ל לשמרות או סיים המשנה ושולח כל החכמים לארצותם, וזה הוסף שלשים שנה יותר, אבל החכמים מאנשי צרפת ואשכנז כמו בעל צדה לדרך ואחרים הסכימו כי הוא ח"ק לשמרות ק"כ שנים לחרבן בית שני, ואולי בסוף ימיו של רבי היה בן ששים יותר כמו שאמר רב שמואל בן חפני, ועוד שם בכמוך (צד 199) שלש דבריו: „אבל רב ושמואל ירדו לבבל ורבה כך רב [צ"ל בר בר] חנה לכוף ימיו של רבינו הקדוש שהוא בשנת תק"ל לשמרות, וזה בא למנין רב שמואל בן חפני בשנת שלישת אלפים ותתקע"מ ליצירה. ומכל אלה הרברים למדנו כי המבוא לכן חפני, אשר בו ראה ר' יוסף אבן עקנין (למעלה הערה 65) את המאמר אודות ירדת רב לבבל, היה גם למראה עיני ר' אברהם זכות בעל היוחסין, כי הביא ממנו תוספת דברים אשר לא נמצאו אצל אבן עקנין, או אולי ראה את הרברים אשר הבאנו בספר אחר על שם רב שמואל. ומלשון היוחסין (צד 198): שמצאו הגאון רב שמואל נראה כי הביא זה האחרון את המאמר הלז בשם ספר מתיבות, כאשר באמת נמצא גם בסדר תנאים ואמוראים (למעלה הערה 65). ואולי נלמוד מדבריו של בעל היוחסין לפרש גם כן המלות „כיצד ירדו חכמי המשנה" אצל אבן עקנין, ר"ל כיצד ירדו החכמים אשר היו בעזרי רבי בחבור המשנה מארץ ישראל לארצותם, מסכים לדברי היוחסין בשם בן חפני: „אז סיים המשנה ושולח כל החכמים לארצותם. ואין להוכיח מדברי בעל היוחסין כי ר' יהודה הלוי בעל הכוזבי השתמש במבוא התלמוד. מכן חפני, כי כפי שהוא המאמר בכוזבי לפנינו מזמן חבור המשנה בשנת תק"ל נמצא הוא גם באגרת רב שרירא וכמפתח לרב נסים והיה גם כמבוא התלמוד להנגיד כאשר העייתי למעלה (הערה 65).

69) וכן דעת הרש"י בפרס חמד השביעי (צד 157) כאמרו: „רק הנגיד נמשך בזה [בענין] וזמן ירדת רב לבבל" לדעת ר' שמואל בן חפני, וראה עוד דבריו בערך מלין (צד 188-137) ולמעלה (הערה 65).

70) ברא"ש פרק ג' ממסכת ביצה (סי' ט"ו) כתב: „פסק בעל הלכות גדולות וז"ל דשריר ממתבתא דסוריא [צ"ל דסורא] דכל רב ושמואל הלכה כרב באיסורי. אבל ממתבתא דפומבדיתא שדרה לאיסור כשמואל, ועל זה העיר הרש"י במחברת קבוצת חכמים מוואהרמאן ור"ז שמערן (צד 54): „האמנם בה"ג שלפנינו שם בביצה לא נמצא זה, אך נאמן עלינו הרא"ש ז"ל, וכ"כ בהג"מ (פ"ד מהל' יו"ט ה' כ"ב) נמצא בתשובות הגאונים בשם ישיבה דפומבדיתא כשמואל. אמנם שדרו ממתבתא דסוריא הלכה כרב ע"כ. וכן בסמ"ג לאוין ע"ה. והאלפסי לכתובות (דף ס"ה ע"ב בענין פלוגתא דר' יהודה בן בתירא ורבנן ע"ד בשת זפגס, ומובא שם באשרי ובתשובות הרא"ש כלל, כ' סימן א') כתב: „כתב רבינו האי גאון ז"ל כך העלו ביישיבה אף על גב דיחיד ורבים הלכה כרבים בזו הלכה כר"י בן בתירא."

71) דברי הרמב"ן אודות ספר מתיבות אשר משם לקח רב שמואל את הכלל רכל רב ור' חנינא הלכה כרב הבאתי למעלה (הערה 23), וצונץ במ"ע לגייגר (ובגעזאמ. שריפטען III, 133) הביא עיר משם הרמב"ן בחדושי גיטין הלשון: „וכן סדרן רב שמואל בן חפני גאון ז"ל בס' המתיבות"; ולפי הנראה הגרסא הנכונה גם במקום הזה צריכה להיות: בשם ספר הכתיבות כמו בפעם הראשונה (והר"ת בס' הוא: בשם ספר), וראה עוד למטה (הערה 73). ובחדושי בבא בתרא לרמב"ן (דף י"א ע"ד חצר לפי פתחיה מתחלקת) כתב: „וראיתי לרב ר' הנשיא אלברגלוני ז"ל שכתב זה היירושלמי בהלכותיו וכן כתבו בעלי התוספות המתיבות, אשר כפי הנראה נמלה מה טעות וצ"ל בעלי התוספות והמתיבות, כי לא נשמע עד עתה כי נמצאו תוספות לס' מתיבות.

72) ראה למעלה (הערה 61), וס' יעיר און הרחי'דא אשר שם מובאים כללי הש"ס מרב סעדיה גאון (ראה מזכיר VIII,106) לא היה אז בידי, ועתה מצאתי כי במערכת הו' סי' כ"ח (דף נ"ש ע"א) כתב: „ופליגא. כתב רבינו סעדיה גאון בדרכי התלמוד שחבר בלשון ערב כ"י כל חיוב דאמרינן ופליגא דס' בין בתנאים בין באמוראים על הרוב יצא הנאמר עליו זה רצוני לומר הנפלא עליו מהותו כהלכה וכו' עב"ל רבינו בצלאל בכלליו כ"י". ובמערכת ה' סי' י"ח (דף ק"ב ע"ב): תנן. כתב רבינו סעדיה גאון בכלליו כ"י וקראם דרכי התלמוד וחיבים בלשון ערב ויעתק משם רבינו בצלאל בכללים שלו כ"י וז"ל צריך אתה לדעת שבין אומרים תנן לאומרים תנן החם הפרש רב והוא שכשאומרים תנן מכלי שיצטרפו מילת החם הם רומזים אל הלכה שבאותו פרק או באותה מסכתא עצמה לא אל זולתה מן המסכתות האחרות. וכשאומרים תנן השם אין כונתם על הלכה שבאותו הפרק או באותה מסכתא אלא אל זולתה מן המסכתות וכו'". ובפעם שלישית שם סי' שאמרו תנא דבי ר' ישמעאל רמזו בזה אל תורת כהנים ורובם מזולתה ואם תדקק זה בתלמוד המצא לקוחים מתורת כהנים ומזולתה כפי מה שאמרנו עב"ל הועתק מרב"א בכלליו.

73) בפירושו דברי הימים המיוחס לתלמידיו רב סעדיה אשר יצא לאור ע"י קירכהיים (צר 86) נאמר: „במדות חכמים ובספר היובלות שהביא אלפיומי רב סעדיה גאון מספרי השי"ב ה"ו, ושם למטה כתוב עוד: „הגאון רב סעדיה שניתן אסור בבית שומר שלש עשרה שנה נאסר בבית המלכים והעתיק מספרי השי"ב והירש דברים שלא שמעה אוזן". והמקום הזה מובא גם מר' משה תקן בכתב תמים כאשר העיר המו"ל שם (והציון אצלו בשערות וצ"ל איצר נחמד חלק שלישי צד 69). ולפי זה לא יתכנו דברי קירכהיים שם בהקדמתו האשכנזית לפי דברי הימים (צר VI) כי הכונה לישיבת פיתוס (פוס) במצרים, כי ברור הוא שהכונה היא לישיבת בבל. וכבר העיר על זה דוגמאה במנאצין (I,103 בהערה), אולם לא הביא ראיה לדבריו, ומס' המתיבות המובא אצל בן חפני לא נשאר שום ספק בדבר. והרחי"דא בשם הגרולים (מערכת ספרים, דף ס"ד ע"ב) כתב: „מתיבות הראשונים זמנין דמשכחת דכתבי ובעל מתיבות כתב. וכס' יד מלאכי כלל תקיפו וצ"ל תקינז הביא מחידושי רמב"ן גיטין ריש פרק האומר דרב שמואל בר חפני כתב משם בעל מתיבות. ולפ"ז נמצא שהגאון מיייתי בשם בעל מתיבות. אבל ראיתי דברי הרמב"ן הנז' והדבר מבואר דמ"ש ובעל מתיבות הכי ס"ל הם דברי הרמב"ן ואינם דברי הגאון כאשר חשב הרב הנז'". אולם הרחי"דא עיין רק במקום הראשון מהרמב"ן ולא ראה את המקום השני אשר הבאנו למעלה (הערה 71), גם לא נודע לו כי כבר רב סעדיה גאון השתמש בספרי הישיבה, וכמו כן מצאנו שרב האי גאון לקח מספר המתיבות, וזה נראה גם כן מדברי הרמב"ן (למסכת ע"ז דף כ"א): „אבל לבעל מתיבות רב האי ז"ל", אשר כפי הנראה נשתבשו וצ"ל: „לבעל מתיבות [שהביא] רב האי". [ובעת ההדפסה הגיע לידי בתורת שאלה ס' יעיר אוזן (או עין זוכר) מהרחי"דא וראיתי כי במערכת החי' סי' ל"א (ד' לבוב 1865 דף ס"ח ע"א) שקיל וטרי ברברי הרשב"א ורמב"ן שהבאתי (הערה 22) ומסיק נגד דבריו בשח"ג: „וכפ"ו בעל מתיבות קדם לרב שמואל בן חפני והיה מן הגאונים. וגם עתה ראיתי בספר הזכות סוף דף מ"ה שכתב הרמב"ן שוב חפשי ברברי הגאונים ומצאתי לבעל המתיבות שכתב וכו' וסיים „קבובים דברי הגאון לרבינו ע"ש"]. והרש"ר בתולדות רה"ג (בהוספות צד 92) חשב להוכיח מלשון הרמב"ן כ' רה"ג חבר ספר מתיבות, אולם נסתק על כי מצא בראש ס' העשור: „ור"ח ובעל מתיבות לא פסקו כלל" אשר מזה נראה כי בעל מתיבות מאוחר מר"ח [אשר אמנם איננה ראיה מוכחת ואולי גם פה צ"ל: ור"ח בשם בעל מתיבות; ועל כי חלק זה מהעשור איננו בידי לא אדע אם דברי בעל כפתור ופרח (מהדורת חן טוב דף כ"ז ע"א) כדין אין שליח עושה שליח: „וכן פסק בעל

מתיבות ור"ח ז"ל לקוחים מהעטור; אולם ע"כ מה הקדים את בעל המתיבות לר"ח; אולם במקום אחר בעטור (הלכות אישות) אשר שם כתוב: "מצאתי לבעל מתיבות עתיקתא וכו'". וזה הוראת רבינו אבינו ראש ישיבת גאון יעקב שער ישיבה של ימין יכריע הרש"ר, כי רה"ג הוא בעל המתיבות, ואביו ראש ישיבת גאון יעקב הוא רב שירא, ופומבדיתא היתה נקראת ימין לגבי סורא וזה הוראת שער של ימין, אך הרבה תשובות בדבר: א) הן ראינו למעלה כי כבר הרש"ג וכן חסני השתמשו בספרי המתיבות. ב) אחר מבעל הרגאה (חבורת שניה צד 143) הביא מהר"ן בפרק כל כהני [והוא זה גם כן] אלפסי סוף פ"ב דע"ז וצ"ל מ' אהרן הכהן בארנות חיים דף נ"ד ע"ב סי' ש"ו; ובמפתח ופרח (מהורות ח"ט דף כ"ח ע"א) הובאו רק דברי רה"ג ולא דברי המתיבות: "לענין פורנו ירחיים כו' הרב בעל המתיבות ז"ל כתב הכשרה ניהו ומשם רבנו האי כתב כו'"; ואשר מזה נראה ברוב שר"ג אינו בעל המתיבות. ג) גם "ראית רש"ר מהתאר דא ש ישיבת גאון יעקב הנמצא גם במקום אחר אצל רב שירא היא חלושה מאד, כי התאר הזה נמצא גם אצל גאונים וראשי ישיבות אחרים, כמו למשל בסוף הפרס המיוחס לרש"י: "אדונינו אהרן הכהן ראש ישיבת גאון יעקב", ובמגיה לשנת 1877 (צד 134) הכאתי מכ"פ הלשון: "מרינו ורבינו יוסף הכהן ראש ישיבת גאון יעקב". ד) גם הרוחק בבאר המלח שער ישיבה של ימין לרש"י כי הכוונה בזה לפומבדיתא נראה לעין, ובהפך הוא כי מוצאנו בספור ר' נתן הכבלי אודות המעלות שנזעלה יושבת סורא על ישיבת פומבדיתא (ביוחסן ד' אמש"רם דף צ"א ע"א): "ראש ישיבת סורא ותלמידיו קורין על ראש גלות ספר התורה מפני גדולתו [ברור הוא כי בחסרה המלה: לימינו, כאשר יורה ההמשך] וראש יושבת פומבדיתא לשמאלו", ולפי זה יתכן יותר לקרוא לפומבדיתא ישיבה של שמאל, ואולי הכוונה בתאר הזה ליוצא דבבא בישיבת סורא, על כיראש הישיבה דשם יושב לימין היחש גלותא, והמלה שעה היא העתק המלה בבא (ראה הערה 3 ולמטה הערה 124), או בחסרה המלה ורדין קודם מלת שעה ולענין ס' מתיבות ראיתי לחוסף כי גאון במזכיר (VIII, 21) ומשם געואמי שרופטען (III, 225) ציון עוד לפרס (21a), 'בד' והראש אשר לפני לא מצאתי לפי שעה. ז) ובחרושי הרשב"א ליבמות (לח' ק"ט ע"ב ברינו מיאון) הביא: "וכתב הרב אלפסי ז"ל דאיכא מאן דכתב דהא מילתא כיון דלא אסיקא הלכתא בהדיא ספיקא הוא כו', ושם מצאנו שמיצא הרב ז"ל על מתיבות ז"ל שכתב בשמעתיה מחא שמעין כו'"; וזוהו נראה כי גם האלפסי השתמש בדברי ספר מתיבות: "וכעטור אות מ' [מצרן? הובא בכפתור ופרח מהורות ח"ט דף כ"ב] כ"ח עתב בשם תשובות אשר כפי הנראה יזון לתשובות הגאונים: "ובמת יבתא אם אינו מוצא ישראל לקנותה וכו'"; והכוונה הוא ג"כ לס' מתיבות, ומכלל האמור ע"י הנה נראה, כי היו אצל ראשי הישיבות בבבל ספרי זכרונות וקונטרסים מיוחדים בכללי הש"ס, בהלכות זרונים וגם בבאורי המקראות, וכי השתמשו בהם הגאונים כב סעדיה, רב שמואל זרב האיין, וכן אלפסי ולפי הנראה גם רב הנגאל. כמו כן נראה לי כי גם הנזכר לפעמים במסורות: לסוראי ולגהרדעאי אודות הנוסחאות בכתבי הקדש היה רשום בספרי הישיבה אלה. שוב מצאתי כי על קצת מדברי אלה עטר גם הר"ש מעקלנבורג בלבל. ד. אר.

לשנת 1840 (עמוד 8-357).
 74) ראה למעלה (הערה 62) מה שהבאנו משרשי ר' יונה בשם רב שמואל בבאר מלח בברם.

75) כן למשל מעדות ר' יוסף בן עקיבין ור' אברהם זכות אשר הבאנו למעלה (הערה 68, 65) נראה כי דבר בן חסני במבוא אודות שלשלת קבלת חכמי המשנה והתלמוד לפי סדר הזמנים (כרונולוגיש). ולפי דברי כרמולי (לבל, ד. אר, לשנת 1861 עמוד 361) היה ביד קונטרס כ"י מה שנשמש מספר יוחסין ברפוס, וע"כ הקונטרס הזה כותב שם: "כייא דעין סבוראים

אונד גאונים האטענער דער פערפאסטער [ר' אברהם זכות] שמואל בן חפני צור קוועללע, אויס דער ער אויך פיעלעס איבער דיא כוזרים, אלדר הדני אונד אנדערע מיטטהיילמע, וואס גלייכפאלס דער הערוינגעבער קיינער אויפגאמע ווירדיגעט. אולם ערות כרמולי זאת השודה היא, הן מפאת כי ביוחסין השלם לא נמצא מזה, והן מפני כי ברשימת כ"י לברמולי לא נזכר הקונטרס.

76) את הספר הזה טעאתי בין תבילות כ"י אבן רשאך בסלע היהודים בשנת תרל"ד, ובדף הראשון הפני נכתבו שלש רשימות, והראשונה נכתבה על המחק, וזה נוסחה: "אלעזר הלוי ביר' יוסף ביר' אברהם ביר' מנורך החבר המעולה בסנהדרין גדולה זכרם להי עד אמן נצח סלה בשנת אה"ל לשטרות"; ואם הזמן לא נזויף היתה הרשימה משנת דתתע"ח (1118 לס"ה). ולמטה מונה רשימה אחרת: "עובדיה ביר' שלמה ס"ט מה שקנה שמואל הלוי בר' סעדיה כ"ע", ובסוף הדף רשימה שלישית: "דוד ביר' אלעזר ס"ט ביר' אלעזר רי"ת קדש עליו ועל זרעו אחרי ואחרים על כנסת בני מקרא אני שמואל בן מר' זר' שלמה בן מר' ור' שמואל בן מר' ור' משה כאורוני ס"ט ארוה מוכרו וקנחו ומ[משכנו?] וגונבו". ובדף השני כתוב: "כתאב אלבלוג ואלאדראך לר' שמואל הכחן גאון בן אב בן גאון [כפי הנראה השיט המעתיק באמצע ובסוף, וצ"ל בן אב בית דין ר' חפני בן גאון כהן צדק, ראה למעלה הערה 2-3]. וההקדמה תתחיל: כתאבך אללה אלאה אס' [=אסראיל] אלדו עם עבאדה בעדלה וכין אוליאה בפעלה כו'. ואחרי כן יאמר: ולם נסוק כלאמנא פי צדד הרד אלכהאב הרד אלסיאקה לברכר פיה אוצאף אלמצות אלעקליה ואלסמעיו לנאא קד אסתקענא אלכלאם פי הרד אלמעני פי כתאב אפרנאה לה וכצנאנה בה והו כתאב פי אלשראיע. ואנמא קעדנא פי כתאבנא הרד עלי וצף אלבלוג ומא עליק מן אדלאלאית והקפוי אלאדראך ומח לה מן אלעלאמאת פי אלרכורה ואלאנאת ותעירר אוצאשה ותבין אהכאמהא עלי אלאנפראד ואלאשראך כו'. ואלכלאם פי דלך ישחמל עלי ו' פצול. פאלפעל אלול מנאה אלקול פי מא ישחך פיה דכור אלנאם ואנאתה מן חרוד אלבלוג ואיכאמה. ואלפעל אלכ אלקול פי מא יכתך בה ארכורו מן בני אדם מן חרוד אלבלוג ואוצאשה. ואלפעל אלג' אלקול פי מא יכתך בה אנאת בני אדם מן חרוד אלבלוג ואיכאמה. ואלפעל אלד' אלקול פי אחאם אלבריקות ואוצאשה. ואלפעל אלה' אלקול פי אחאם אלצביאן קבל כלוגתם. ואלפעל אלו' אלקול פי אחאם אלצביאן קבל בלוגתן. ובהעתקה לעברית: "ולא נכנס בהקדמת החבור הזה לזכור ענין המצות השכליות והשמעיות, כי כבר דברנו על זה באורך בספר מיוחד והוא כתאב פי אלשראיע (ספר המצות); אולם מטרתנו בחבורנו זה לתאר את ענין הגדלות [פובריטאט, מינידיגויט] והתלוי בה וסימניה אצל הזכרים והנקבות ומספר אותותיה ובאר הלכותיה בכלל ובפרט כו'. והמאמר בענין הזה יתחלק לששה פרקים: הפרק הראשון ידבר אודות מה שישתחפו בו הזכרים והנקבות בענין הגעת זמן הגרלות וריניה; הפרק השני ידבר בדיני הגדלות המיוחדים לזכרים מבני אדם; הפרק השלישי ידבר בדיני הגדלות המיוחדים לנקבות; הפרק הרביעי ידבר בדיני הבדיקות ואופניהן; הפרק החמישי ידבר בדיני הנערים אשר לא הגיעו לכלל גדלות [ר"ל בדיני הקטנים], והפרק הששי ידבר בדיני הנערות אשר לא הגיעו לגדלות [הקטנות]". ובכ"י פ"ב יחסר מאמצע הפרק החמישי עד הסוף. ובפרק ב' אחרי דברו מסימני הגדלות לנערים (שתי שערות ושומא) יוסף עוד: וקר יצאף אלי דלך אלאנדאל ונהארה אלצות וגיר דלך מומא לא יוגד לה דבר פי אלמשנה ולא פי אלתלמוד וקר דבר אלכאכא אן אלנאבאת ואלנדל פי אלגלמאן לא יכון אהדחמא אלא מע אלאכר; ובעברית: "וצריך להוסיף על אלה הסימנים את המומא (מקרה לילה) והקול הגם ודברים אחרים אשר לא נזכרו במשנה ובתלמוד. וכבר זכרו היופאים כי הגדול והמומא יבואו אצל הנערים בבת אחת".

77) גם את הספר הזה מצאתי בסלע היהודים, והוא ביהר עם הספר הראשון ובכ"י סופר אחד, ונקרא כהאב אחכאם שרע אלציצית, ומעשרת פרקיו יחסרו שני הפרקים הראשונים וראש השלישי, וגם ההקדמה תחסר. ובדף האחרון תמצא הרשימה, והיא אלמנחאף אכרכו (?) מן אלקודש והוא הקדש מן כנסת דאר שטחה מצ' וה' ארדת אני אקרא פי עניין מצוה אלציצית והוא האליף הכמו הרבנים איהו מוכרו וגונבו וברוך הקרא בו ומחזרו למקומו יהיה ברוך ואנ"ס" וגם כזאת הרשימה נכרת כי היה הספר ביד הקראים, וזו עסקי הקראים בימים ההם בארצות המזרח בחבורי הרבנים הכתובים ערבית, ותוכן הפרקים הנמצאים בכ"י זה: ואלפעל אלהבע אלקול פי ערד כ[יאט] אלציצית וקדר אטואלה. ואלפעל אלכאטס אלקול פי אלתיאב אלתיאב אן תעלק עליה אלציצית. ואלפעל אלמארס אלקול פי אלכנף אלדו יגב אן תעלק עליה אלציצית. ואלפעל אלכאבע אלקול פי אלזומן אלדו תגב פיה אלציצית. ואלפעל אלתיאמן אלקול פי כופיה אלכרכה עלי לבס אלציצית. ואלפעל אלתיאסע אלקול פי צופה אלתיכלה. ואלפעל אלעיאשר אלקול פי הל בעדס אלתיכלת עדס וגוב אלציצית; ובהעתקה עברית: „הפרק הרביעי המאמר במספר חומי הציצית ושעור ארכס, והפרק החמישי—אודות הבגדים המחויבים בציצית. והפרק הששי—כנגד המחוייב בציצית. והפרק השביעי—בזמן חיוב הציצית. והפרק השמיני—אודות הברכה בעת לבישת הציצית. והפרק התשיעי— באיכות התכלת. והפרק העשירי—אם יש חיוב בציצית כשאין תכלת.“ ובפרק החמישי יאמר ע"ד עשה דוהה לא תעשה: וקד אוצחאף שרע גמיע דלך ואמחלתי פי פצל מן כתאבנא פי אלשראייע; ובעברית: „וכבר בררנו באור כל זה והרומה לזה בפרק מספר המצות שלנו.“ ובפרק השביעי כתוב: וקד ערדנא פי פצל מן פצול כתאבנא פי אלשראויע אלמצות אלתי תגב פי אלתיאב לא פי אללי. ופי אללי לא פי אלתיאב ואתופיא שרחה הנאך; ובהעתקה עברית: „וכבר חשבנו (ספרנו) בפרק מפרקי ספר המצות שלנו את המצות אשר חובתן ביום ולא בלילה ואת אשר חובתן בלילה ולא ביום והזכרנו שם בבאור הדבר הזה.“

78) ראה בספר פאר הרור (סי' ב"א, כאשר ציון הרשי"ר בתולדות רה"ג הערה 8, ובקובץ ליבמטענבערג סי' כ"ח, והיא היא התשובה לר' יהונתן מלוניל המובאה במגדל עוז, הלכות ציצית סי' הל' ד') אשר בה נאמר: „וכן כתב הגאון רבינו שמואל בן חפני ז"ל בספר שחבר בציצית בלשון ערבי, כאשר רשם כבר ר' מרדכי תמה בפאר הרור שם.“

79) בספר העשור הלך שני (הל' ציצית שער ב' חלק א', ד' ווילנא דף ע"ג ע"ב) כתוב: „ור' שמואל בן חפני אמר דווקא בעלת ה' [כנסיות ג"כ חייבת בציצית] אבל בעלת ו' וה' פסולין [צ"ל פטורין] אע"פ שיש בכללן ד'. ומצוה היא שאין לה טעם.“

80) גם את הספר השלישי הזה מצאתי בסלע היהודים ביהר עם השנים הקודמים, והאשיותו כתאב אלשפעא תאליף שמואל הכהן גאון אלוהפני בן אב גאון קאל מולפה וגרנא אלכלאם פי אחכאם אלשפעא ושחמל עלי עשרין פצל כו'. פאלפעל אלזול מנהא אלקול פי מא יוגב אלשפעא. ואלפעל אלב' אלקול פי מא אלדו תגב כה אלשפעא. ואלפעל אלג' אלקול פי מוגבאת אלשפעא. ואלפעל אלד' אלקול פי אן אלשפעא לא חסתחק אלא כאלתימן. ואלפעל אלה' אלקול פי יוגוב כדאר פיה שפעא. ואלפעל אלז' אלקול פי מן יטאלב בשפעא דאר ה' פי ידה. ואלפעל אלז' אלקול פי אלביאר פי אלשפעא. ואלפעל אלה' אלקול פי עקאר יבאע לה גמאעה שפעא. ואלפעל אלט' אלקול פי אלשפעא. פי אלתיאב ואלציציע ואלמנאויל ואלתיאב. ואלפעל אלז' אלקול פי מא לא תגב פיה אלשפעא מן אלביוע אלפאכדה. ואלפעל אלז"א אלקול פי מא יסקט חק אלשפעא. ואלפעל אלז"ב אלקול פי תסלים אלשפעא. ואלפעל אלז"ג אלקול פי מן אשתרו אלעקאר פאנהרס או כאן הרמה אלמשתרי ואלשפיע מנאלב לה בשפעא. ואלפעל אלז"ד אלקול פי מן אשתרו ארץ פיהא נכל ושגר ופיהא תמרה תס גא אלשפיע ואלתמרה קאימה או מוסתחלכה פטאלב בשפעא. ואלפעל

אל"ו אלקול פו ארין תשרא זפיה זרע . ואלפעל אל"ו אלקול פי אכלתא אלשפיע ואלמשרי
 פי אלמין . ואלפעל אל"ו אלקול פי אלשעה . ואלפעל אל"ו אלקול פי בנא
 אלמשרי ללעקאר וגסה לה ואלשפיע מטאלב לה בשפעה . ואלפעל אל"ו אלקול פי אלשפיע
 אל"ו יבני אלעקאר חס וכתק ארעקאר . ואלפעל אל"ו אלקול פי כפיה קסמה אלשפיע למא
 אסתקה באלשפיע . סקח אתינא עלי דכר גמיע פעול הרא אלכתאב . וטח אל"ו אכרין פי שרחה
 ומוצחו אדלחה ובאלהי ישראל תופיקא ואלשובי למן זק ללעלם ואלעמל במא ירצאה בקי אשרי
 אדם מוצא חכמה ואי יפיק חכמה ; ובחעתקה לעברית : „ספר מצרנות חבור שמואל הכהן גאון
 אלחופני בן אבגאון [המלוח גאון אלחופני הן על המחק , וע"ד אב גאון . האת השערתי
 בהערה 76] אמר הסחבר מוצאנו כי המאמר אודות המצרנות יחלק לעשרים פרקים כו . והפרק
 הראשון מהם ידבר במה שתייב המצרנות . והפרק השני — אודות מה שחלה עליו המצרנות .
 והפרק השלישי — בסבות המצרנות . והפרק הרביעי — שהמצרנות אינה חלה אלא בשלום המחיר .
 והפרק החמישי — בחיוב הדירה שיש בה מצרנות . והפרק השישי — במי שתובע זכות מצרנות
 בדירה שהיא תחת ידו . והפרק השביעי — בדני בירות במצרנות . והפרק השמיני — בדני קרקע
 אשר עמה תמכה כל המצרנות (?) . והפרק התשיעי — במצרנות הנקרות השרות הבתים והרחים .
 והפרק העשירי — במה שלא תחול עליו המצרנות במכירת הנספדות . והפרק האחד עשר — במה
 שלא יוצא כו דין מצרנות . והפרק השנים עשר — בדני מסירת בה המצרנות לאחר . והפרק
 השלשה עשר — בדני מי שקנה קרקע ובשחתה או השחיתה הקונה והבר מצרא תובע מצרנותו .
 והפרק הארבעה עשר — במי שקנה ארמה ובה המרים ואילנות ועליהם פירות ואחרי כן בא הבר
 מצרא בעוד הפירות קיימים או נספדים ותובע מצרנותו . והפרק החמשה עשר — בדני קניית קרקע
 ובה זרע . והפרק הששה עשר — בדני אם יתחלפו הקונה והבר מצרא במקח . והפרק השביעי עשר —
 בדני העדות במצרנות . והפרק השמנה עשר — בדני אם הקונה בנה בקרקע או נטע בה אילנות
 והבר מצרא תובע מצרנותו . והפרק התשעה עשר — בדני בר מצרא שבנה בקרקע ואחרי כן תובע
 את הקרקע . והפרק העשרים — בדני איך יחלקו בעלי המצרא שיש להם זכות המצרנות (?) . והנה
 זכרנו את כל פרקי החבור הזה , ועתה נתחיל לבארם ולפרשם , ועירנו באלהי ישראל , ואשרי
 השוקר על הלימוד והמועשה אשר בו יהיה מרובה כתיוב אשרי אדם מוצא חכמה ואיש יפיק חכמה .”

81) ד' דוד גאנו בצמת דוד (חלק א' באלף החמישי) כתב : „תשצ"ד . רב שמואל הכהן
 בר הפני גאון חבר ספר סקח וממכר וספר מצרנות וספרים אחרים זולתם . ונפטר בשנת תשצ"ד
 ארבע שנים קודם פטירת רב האי גאון . יוחסין דף ק"ל^ב . ומהמקור אשר ציין נוכל לברר מעותה
 כי זה ה"לשון היוחסין שם : „רבינו האי גאון כו" נפטר שנת תשצ"ד ר' שנים אחר פטירת תורתו
 רב שמואל בן חפני גאון . וחסר סה סקח וממכר וספר מצרנות וספר פטירות אחרים .
 ונראה לעין כי בעל צמת דוד מעת בחפזו ורשעו כי הטלה וזכר מוסבת על כן הפני הנוכח פה
 רק דרך אגב , וצמאת מוסבת היא על רה"ג . ור' שבתי באם לא עיין במקור והלך אחרי בעל
 צמת דוד (בשנת יצנים אות 10) . ומשם בדרך הדורות לר' יחיאל . וכתב : „ספר מצרנות מה'
 שמואל הכהן בן הפני .“ ובעל קורא הדורות נשמו מזה (דף ה' ע"א) ואלל הרח"א יפקד שם 10
 מצרנות מכל זבל . ובהדבריו אלה תוכל להשלים ולתקן את דברי הרש"י . בהערה 8 לתולדות
 רה"ג ע"ד הספר הזה . והנה לפלא כי באה המציאה בסלע תימודים להעיד פה כאשר טען הר"ג
 ור' שבתי . והיחיאל בן הוא באמת ע"ד כו" במאשונה חשבתה לאמר , כי אולי מציא זכור שם
 הספר ואלל הקדמונים אף כי בעלם ממונו עתה אית איפוא מציא כזאת ; אולם ציין המקור בצמה
 דוד , אמרתי ח"ו שכתו שם תיכף אחר זה : „סקח וממכר ר' שמואל כהן בן הפני . יוחסין דף
 ק"ל^ב . וזו למרנו כי הטעות בהבירה בעל היוחסין והלידה את דבריהם .“ סה חכמה ארצות הברית 1880

82) את הרבים השייכים לס' המצות הבאנו למעלה (הערה 77—76), ונצטרך עתה להוסיף את רב שמואל בין המהברים ספרי המצות, ומועיליניעק נעלמה הערתי בליטעראמורבלאט לראחטער, לכן לא הביא את כן לפני בקונטרס תר"ג שלו; ראה מאסף נדחים № 8. 83) הרה"ד בשם הגדולים (חלק א' דף פ"ח ע"א) כתב: "רב שמואל בן חפני גאון חסיו של רבינו האמי חיבר כמה ספרים וחיבר שערים, ואפשר שכאשר הראשונים כותבים משם השערים ובל ימצא בשערי רב אלפס כיוונו על השערים הנז'. כ"ב כנה"ג י"ד סי' מ"ג הגתב"י אוח ו' ". יוש להעיר כי גם ספרי רב האמי נזכרו לפעמים אצל הקדמונים בשם שערים, ראה דברי הרשו"ר בתולדתו הערה 22, וכי השערים הנקראים על שם האלפסי הם כר' יצחק בר ראוון אלברלוני; ראה שם הערה 8 והערה 23.

84) במדרכי לסנהדרין (פ' דיני סמונות תניין סי' הרצ"ח) נאמר: "כתב בשערים דרבינו שמואל בר רבי חפני הבהן וז"ל פשיטין ממחני' שהקדונים פסולים [צ"ל הפסולים] להעיד המה שמונה והם ד' מעלות. ג' מעלות מן התורה ואחת מדרבנן. מעלה ראשונה ראשון בראשון כגון יצחק וישמעאל. מעלה שניה כגון שני בראשון כגון יעקב וישמעאל. מעלה שלישית כגון שני בשני כגון עשו בן יצחק לנביית בן ישמעאל. מעלה ד' הוא מדרבנן והוא שלישי בראשון כגון ראובן וישמעאל". ושם לחולין (פ' כסוי הרם סי' הרנ"ח) הביא: "בשערים דרבינו שמואל בן חפני כתוב החמירו חכמים לברך ברכת שחיטה [אם שהם הרבה עוזות] לכל אחת ואחת שמה יסוח דעתו ויספר או יתעסק ויפסיק. ולכן מברך לכל אחת ואחת לחומרא. אבל לענין כסוי ברכה אחת לכולן. שכל זמן שלא הפסיק בין ברכה לכסוי הרם אין להחמיר עכ"ל", ודיון זה הובא בשם בן חפני גם באגור (ד' סדילקאב דף פ"ט ע"ב). ופירסט (געשיכטע דער קאר. II, 154—5) והערות 4—302 צד 60) יביא בשם המורכי (בשבושי המ"מ כדרבו) שמות ארבעה ספרים: ספר דינים, סדר ברכות, שערי עדות, ודיני שחיטה; וזה קרה לו על כי לקח את דברי הרשו"ר צייין על שם המורכי מבלי לעיין בגוף המורכי. וראה עוד למטה (הערה 106).

85) באשכול ה"ק ראשון (צד 4—63): "מספר המנין לברך עליהם חלוקים רששה בו". ואיכא מאן דמוסיף על אלה ששה חלקים חלק זי"ן. הרגש משוש. ורבינו שמואל אבן חפני ז"ל הזכירו בחבורו שערי ברכות ולא פירשו. ואפשר על משוש תפלין קאמר אליבא דרבנן דבי רב אשי דכל אימת דממשמשי ברו מברכין". ויוכל גם כן להיות שכוננת רב שמואל היתה לברכת אשר צג אגוז, ומשום הכי לא פרשו ע"פ המאמר בחוש המשוש כי חרפה הוא לנו. ואגב אורחא ראוי לפרסם מה שמצא הרשוח"ה בכ"י שלו № 51 (ראה המוכרי לשנת תרל"ג צד VII) כי הנוסחא בבירכה זו היא אשר צג זוג בנן עדן; ואף כי נוסחא ישרה היא ומתקבלת על הדעת, אמנם אצל כל הקדמונים נמצאת הנוסחא אגוז.

86) בספר צפנת פענח להראב"ן (סי' ריו"ו דף פ"ח ע"א) הביא: "ורבינו שמואל בן חפני גאון יסר בשערי שחיטות שלו השוחט בבי' או בג' מקומות דהגרמה הוא ופסול כיון דנשאו ונתנו לאיסור ולהתיר ורבו המוכריעין לאיסור"; ואל המקום הזה כיון בעל אור זרוע הלי' שחיטה סוף סי' שע"ה (דף נ"ג ע"ב): "וכן כתב בשערי ר' שמואל בן חפני הבהן דליתא לדרב".

87) הרה"ד בשם הגדולים (חלק א' דף פ"ח ע"א) הביא: "ובס' שבלי הלקט כתב משערי ברכות לרב שמואל בן חפני", וראה גם צונץ במקום הנזכר, ובפירוס (צד 191) ציין לסי' קנ"ט; וכפי הנראה הוא הוא המקום אשר הבאתי למעלה (הערה 24) מכ"י רשוח"ה ערוגה ק"ס. ובנהלת שד"ל (באוצר טוב לשנת תרל"ט צד 46) הביא כי בשבלי הלקט כ"י ע"א נזכר בן חפני אודות שהשמחה במעונו, וכפי הנראה הוא ג"כ משערי ברכות.

88) בהגהות מיימוניות (הלי' ברכות פרק י"א ה"ט) כתב: "וכן בבדיקת רמץ נמצא

בשעה רבי שמואל בן חפני הכהן שיש לברך שהחינו, ודבר זה נשנה שם בהלכות חמץ ומצה (פ"ג ה"ז) כאשר כבר העיר צונץ שם. ובלקוטים ס"ט אמר כל אשר נדפסו בחמשה קונטרסים לקרוניל (דף כ"ו ע"ב) הובא דין זה בשם שערי ברכות לכן חפני, וכן בספר האסופות כ"י רש"ח (לפי הערת הר"א ברלינר במגאצין V, 21); וראה גם נחלת ש"ד ל' (כאוצר טוב צד 46) אשר שם רשום, כי סדר ברכות לרב שמואל נזכר באסופות 324 ודף נ"ו ג'.

89) כן למשל ר' יצחק מווינא באור רועו יביא שזו פעמים את שערי ר' שמואל בן חפני בהלכות שחיטה, לענין השוחט בב' או בג' מקומות (הערה 86) ולענין שחיטה העשויה במסרק וכקולמוס (סוף סי' שע"ט), ואמנם לקח דבריו מתראב"ן בעצנת פענח אשר ציין למקור שערי שחיטה. ודוקעס כתב בספרו נחל קדומים (צד 9): „ופה אעיר כי בכ"י אחד באוצרות בריטיש מוזעאום בעיר לונדון נמצא דף אחד העתק מספר השערים לר' שמואל בן חפני על ברכות שמונה עשרה, ואינו כמנו כי בסוף חרום יצחק בר החסיד ז"ל, ושם למטה (צד 62) חקן דוקעס את דבריו הראשונים וכתב: „בחפני נעלם ממני בהשקפה ראשונה כי נזכרו רק איוה טורים מספר השערים ושם המזכיר אותם הוא יצחק בן החסיד. ואעתיק הדברים כהיותן: שערי ר' שמואל בן חפני כ"ץ. בסדר ברכות אומר בכרכת ירושלים בא"י בוגת ירושלים, פי"ח ברכות. ופליגי בא"י אלהי דוד בוגת ירושלים ולא פליגי מי שאמר אלהי דוד בוגת ירושלים אין צ"ל את צמח דוד. וזמי שססיום בוגת ירושלים צ"ל את צמח דוד. עכ"ל. ואני יצחק בן החסיד זצ"ל מביא ראיה נכחה שלא יסר ר' אלעזר הקליר שום חרוז באת צמח בויהאב אומן לפורים וג'. ועיני תולדות ר"א הקליר לרש"י הערה כ"ה ולי"ג. וע"ד האגור ראה למעלה (הערה 84). ובמנהגי ר' אברהם קלוזנר (כ"י המבורג 201 דף י"ט ע"ב, ראה קאמלוט רמ"ש צד 80) כתוב: „וכן מצינו בשערים על רבי' שמואל בר חפני הכהן, והספר הזה הנדפס ברווא איננו בידו.

90) וזה לשונו: ואמא אלהכמים אלדי ליסחם כהנים ולא לויים פאנחם אן כאנו עשירים לם יכן להם אכר שי מן דלך לקי' מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה וזמער עני היו לו ק"ק חסר דינר הרי זה יטול וקאלו מי שיש לו חמשים זוז ונשאו ונתן בהם הרי זה לא יטול וכל מי שאינו צריך ליתול ונוטל אינו מת מן הזקנה וכו'. וקד ראית לראם אלמתיבת ז"ל אנה קאל אן י"ז נספ יסתחקו דלך וועד ברברחם פאן כאן קד ערד מן תלים אלנפקה עליה נאלקרובים אלמכוציזין ומנהם אשת[ו] נשואה ואלעביר ואלאמא ואולאדהם פלעלהם ויידו עלי דלך [וק] דכרנא גמיע דלך פי כתאבנא פי אלנפקא; ובהעתקה לעברית: „ואמנם הרבנים אשר אינם לא כהנים ולא לויים אם הם עשירים אין להם ירקה מאומה מזה [מלקט שכחה כו'] כאמרו מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט כו'. ואמרו מי שיש לו חמשים זוז כו' וראיתי לראש הישיבה [רב סעריה] ז"ל שאמר כי י"ז נפשות יכנסו תחת הדין הזה, וזכרם כולם, ועל כי חשב אותם אשר הוצאתם מתיובבת על האדם, לכן יעלה מספרם ליותר מזה; וכבר זכרנו כל זאת בהבורנו מה הוצאות ת". וראה למטה אצלנו (הערה 99) כי השובה בענין הזה הובאה גם בשערי צדק. ובפעם השני מצינו בפי' תהורה כתוב מזה: „פארוץ פאלולו חו מא גאז למן חצל דה דלך אלנפקא בה פתכר בהרא אלוצף אלגולות ואלגנבית ומא אשבהתמא פי אן לים ללגולן ולא ללגנב אן ינתפעא בהלגולה ולא באלשי אלמכרוק מהמא לם יקע ויאוש פי אלגולה ויתבע דלך מן זהא אלשעא גמיע אלעולות ורמאות הנשרפות ומנחות כהנים וגמיע אסורי הנאה פי אן גמיעהא ליסת איואק למן הצלה פי ידה לאן לים לה אן ינתפע באעיאנהא ואנמא דכרנא אלעיאן לאן אלקרמא קאלו ען אסורי הנאה מכרן וקידש ברמיהן הרי זו סקודשת וקד דכרנא דלך פי כתאבנא פי אלנפקא; ובהעתקה לעברית: „והתנאי הראשון הוא כי תהיה הנאת הדבר מותרת לבעליו, ויצאו מזה הכלל הגולות והגנבות והירוטה להן, כי אין לגנב ולגולן רשות להנות

מהגולה והגנבה ולא יפול הייאוש על הגולה. ועל פי דין שוים לזה כל העולות והטאות הנשרפות
וזמנחות כהנים וכל אצורי הנאה, כי כולם אינם בשרות מי שהם אצלו מפתת כי אין לו רשות
להנות מגופם; ואמרו מגופם על כי הקרמונים אמרו אודות אצורי הנאה מכרן וקידש ברמיהן
הדי זו מקודשת. וכבר זכרנו זה בספרנו מה הוצאות" ;

91 בשו"ת ר' יוסף אבן מיגאש (סי' ר"ט): "שאלה כבר קדמנו לנו שאלות בהדרת מורנו
בענין האלמנה אם רצתה לגבות כתובתה מנכסי בעלה והיא טוענת שנאברה ממנה כו'. וראיתי
לרבינו שמואל בן חפני ז"ל בספר ההוצאה בפי' הלכה זו שהוא אומר שיש לה לחבוע
כתובתה עד כ"ה שנה אע"פ שאברה כתובתה ונתפקנו בדבר כו'. תשובה כו'. ודברי רבינו
שמואל בן חפני שביאר כנו שזכרתם משמו הנה בקורם ראינו אותם והשבנו עליו ואין משגיחין
בהם וכן הדין"; וראה בתש' הרא"ש (כלל ל"ו סי' ב') ע"ד גביית הכתובה אחר כ"ה שנה
בשכתובה יוצאת מתחת ידה. ומשלשת המקומות אשר הובא בהם ס' ההוצאה נראה כי מדובר
בו ע"ד הדינים בהוצאת מסון מאיש לחברו.

92 אלה דבריו: ותעליל דרך יסול שרחה הנאה לכנה יוכל לנא פי כתאבנא פי
אלטלאק; ובעבידת: "ויארך לבאר פה סבת הדבר, אמנם יכנס זה בספרנו אודות
הדרושין";

93 בשו"ת מהר"ם אלאשקר (או אלשקר, סי' מ"ז, ד' סדילקאב דף ח' ע"ב) הביא:
"וכתב רבינו שמואל הכהן גאון ז"ל בספר לוואם אלאחכאם שהבר בלשון ערב ז"ל. ואם העיד
העד שלא בפני בעל דין ונתחרש או נסתמא או נשתמא או נשתמד. אם אותו שהועד עליו אדם
יודע עם שתהיה העדות ידועה עדותו ערוה". וכד' סביוניטה אשר איננו לפני כתוב כפי הנראה;
ספר אלואם אלאחכאם, כי בהמונה זאת נזכר הספר בקורא הדורות (דף ד' ע"ב) ואצל רש"י
במקום הנזכר. ופירשם בקורות הקריאים (חלק ב' צד 155 והערה 306 צד 60) ברא מלבו שם
חדש: "אל-זום אל-אחכאם, היא פערקנידינגונג דער אורשעל";

94 בס' האגרון כ"י להקראי ר' דוד בן אברהם אלפאסי כתובים איות שיריים, ורשום
עליהם: למר' ור' ישראל הדיין זצ"ל, והשיר הראשון הוא:

(א)	בא חשוגה הפיתומי	הוא ושמואל ילד חפני
	לעקור את דת בעלי מקרא	כאשר זמם בן הצפני
	חבר ספר עריות בלבד	כתבליו לא שמעה אזני
	החיר בו רוב שאסרו כל	דוריני מביח שני
	עת שרתימו ואשיב על	מהתלותיו בעור קיני
(ב)	ולח איצא (ולו גם כן):	
	כל המחבר מאמר דרכו	להיות מחזק בו יסוד דתו
	אך דה בנו צפני במחברתו	דמה אמת להיום יסודתו

והשירים האלה נדפסו מפינסקר בנספחים ללקוטי קדמוניותיו (צד 76—174) ומפיסקאווין במחברתו
בני רשף (צד 8), ושם (צד 7) העיר כי בטעות נאמר אצל פינסקר בהערה כי בכ"י כתוב
הצפוני, גם השמיט את החירו האחרון בשיר הראשון. והנה פינסקר פירש בן הצפני על
הרס"ג מפני שהיה בן יוסף הנקרא צפנת פענח, ולפ"ז החירו הבא אחריו חבר ספר עריות
(ואצל פינסקר ערוות) מוסב ג"כ על רס"ג; אולם יוכל להיות כי הקיאות הנכונה היא בן הצפני
(בן השטן), וכזה נראה לפינסקר גם בכ"י, ולא נדע א"כ אם לרס"ג או לרב שמואל כוונתו,
ועכ"פ הדבר לא יצא מידי ספק, אף כי הסברא נוטה יותר כי בעל ספר העריות הוא רב סעדיה;
ואולי גם רס"ג גם בן חפני כתבו ספר עריות (זה נראה קצת מחרוז הראשון) והקראי כונן חציו

מול רס"ג על כי הוא הראשון וספרו עיקר. וראה עוד למטה (הערה 122) ע"ד שיר אהר מר' ישראל זה אשר לפי דעת פינסקי הוא ערוך נגד בן חפני.

95) ראה התשובה אשר העתקתי למעלה (הערה 23) משערי צדק. ובאגור דיני אתרוג (ד' סדילקאב דף ע"ט ע"ב) כתב: „סי' רשב"ם דלא בעינן תנאי כפול אלא בנימין וקדושין כו'". אבל לגבי דינא לא בעינן תנאי כפול. וכן פירש רבינו שמואל בן חפני; ואולי דין זה לקוח גם כן מסי' התנאים.

96) הספר הזה מובא בס' העמוד אות ש' שתוף, וראה בקורא הדורות (דף ר' ע"ב) ורשו"ד במקום הנזכר; ותשובה אחת מרב שמואל בדיני שותפות נמצאת בשערי צדק ובס' חקת הדינין, ראה למטה (הערה 103, 99).

97) בספר המכריע לר' ישעיה מטראני (סי' כ"א דף י"ב ע"א) כתב: „וכך פסקו גם רבינו יצחק מפאס וצוק"ל ורב יוסף בר מגש דאין אותיות נקנות במסירה. וכך כתב גם רבינו שמואל בן חפני בספר המתנה שחיבר“.

98) ואלה דברי ר' יעקב עכסאי שם: „ויש מהם [מהגאונים] שחיבר על מצוה אחת ספר אחד כגון רבינו האי גאון ז"ל שכלל כל דיני השבועות בספר אחד. ודיני המצוות בספר אחד. דיני המקח וממכר בכרך אחד. וכן ספר המתנה שחבר רבינו שמואל בן חפני הגאון ז"ל“.

ושם ר' יעקב הוא אולי עכסאי ולא עכסאי כהשערת פערלעס (שלמה בן אדרת, צד 60 הערה 10; מזכיר 79, XIV).

99) ואלה הן התשובות בשערי צדק אשר שם רב שמואל תחום עליהן: א) חלק א' שער א' סי' כ"ג בענין יבמה שנפלה לפני שני אחים נשואים ואחד אינו נשוי ויש לה נכסים מעלה ומשל בעלה (דף ג'—ד'), ורשום עליה: הועתקה שא לה זה מלשון ערב, אשר אמנם זאת הרשימה אולי מוסכת לתשובה ההולכת לפניה כהמלות רב סעדיה הכמוכות לה קודם; ובסוף התשובה כתוב: „עד הנה רב שמואל בן חפני“.

ב) שם שער ב' סי' ל"א, רשום עליה: „רב שמואל בן חפני זצ"ל. וששאלת מהו אין גם לאחר מיתה“ (דף ט"ז ע"א). ג) שם שם שער ו' [ובראש הדף מצויין בטעות שער ה'] סי' ד' בדין „אם יוצא העבד לחירות בלא קנין אם הארון אמר בפני עדים הרי אתה בר חורין (דף כ"ג ע"ב); התשובה הוא נכתבה בלשון ארמית. ד) חלק ד' שער א' סי' ט"ז בדין מי שיש לו בור בצד המצר ועמד שכנו וחסר שם ביה"כ המזיק לבורו (דף ל"א ע"א); ובתשובת הרא"ש (כלל ק') סי' י"ד) בענין בור המזיק למרתף של שכנו הביא את הגאונים רב שירא ורב מתתיה ורב עמרם, אך לא הביא את רב שמואל. ה) שם שער ב' סי' ל"ב בדין מציאה (דף מ"א ע"ב); ואולי שתי התשובות ההולכות אחריה (סי' ל"ג ול"ד) בענין סימני מציאה וברין לוויין על שער שבשוק) הן ג"כ מן חפני.

ו) שם שער ג' סי' ז', (דף מ"ה ע"ב) בדין מברחת נכסיה מבעלה; והתשובה שאחריה (סי' ח' בדין מחלק נכסיו לבניו בחייו) אולי היא כמו בן מרב שמואל. ז) שם שער ג' סי' כ"ד (דף מ"ח) בדין עישור נכסים, והיא כתובה בלשון ארמי; ואין בידי לברר כעת אם הרשימה בשערי צדק שם: במודפסות בקיצור סי' קל"ז היא מוסכת אל התשובה הזאת או לתשובת רב מטראני שאחריה, כי המהדורא הראשונה מתשובות הגאונים לא תמצא בה. ח) שם שער ד' סי' י"ד (דף נ"ה—נ"ו) בדין יבמה שנפלה לפני יבם קטן ותובעת כתובתה קודם שיגדל היבם. ט) שם שם סי' נ"ד (דף ס"ז ע"א), בתשובה זאת מונה והולך את הנפשות שמונותיהן חובה על האדם; ומדבריו שהבאנו למעלה (הערה 90) מפירוש התורה ראינו כי עסק רב שמואל בזה הענין גם בס' ההוצאה, ופה יחשוב מספרם למ"ז כאשר הביא שם בשם רב סעדיה, ודרשימה במודפסות בקיצור סי' ל"ג אולי מוסכת היא לתשובת רב עמרם שאחריה. י) חלק ה' שער ו' סי'

ש' (דף ע"ט—ס') בדין הבעל שמוציא מיד הלוקחות את נכסי כולוג שמכרה אשתו אם צריך לשלם דמיהם; ואולי התשובה ההולכת אחריה (ס') יוד בדין אם יש לאשה רשות לבזוז נכסי מלוג שלא ברצון בעלה, ורשום עליה במודפסות בקיצור סי' רכ"ז) היא ג"כ מכן חפני • (יא) שם שער ז' סי' י"ד (דף ס"ו ע"א) בדין שטר שכתוב בו נאמן הוא בחיים וכמות אם הוא נאמן לאחר מיתה, והוא כתובה בלשון ארמית. (יב) שם שער ח' סי' ד' (דף צ"ג—צ"ד) בענין חרי שותפי דאזל חד מנייהו ויהב באשראי; ורשום על גבה במודפסות בקיצור סי' מ"ד אולי מוסב הוא לתשובת רב נטוינאי ההולכת לפניה. וזאת התשובה הכתובה בארמית באה כס' חקת הדיינין (ה' קונטרסים דף ס' ע"א) בהעתקה עברית. ובסך הכל הנה י"ב תשובות בשערי צדק, ועם המסופקות יעלה המספר למ"ז תשובות. וע"ד התשובה בשערי צדק חלק א' שער ג' סי' ז' (דף י"ז ע"ב) מר"ב שמואל ראש כלה ראה פראנקעל ענטואורף (צד 90) ומבוא הירושלמי (צד קל"ב) כי היא איננה מכן חפני.

100) בשערי תשובה סי' ש"ח (ד' לויפציג דף כ"ח); וששאלתם רב שמואל ז' חפני ז"ל [צ"ל בהפך: רב שמואל כו'. וששאלתם] אמר רבי אמי ערבה צריכה שיעור ואינה ניטלת אלא בפני עצמה ואין אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב. והקשו ואמרו כיון דאמר מר אינה ניטלת אלא בפני עצמה פשיטא דאין אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב. ופירקו ואמרו מהו דתימא הני מילי היכא דלא אנבחה והדר אנבחה אבל אנבחה והדר אנבחה אימא ליפוק בה קט"ל. ופירשו שאלו אמר אינה ניטלת אלא בפ"ע ולא אמר אין אדם יי"ח בערבה שבלולב. היינו אומרים שא' אדם יי"ח בערבה שבלולב בשלא הגביהה את הלולב אלא פעם אחת. אבל אם הגביהו וחזר והגביהו יש לומר שיצא יי"ח במצות ערבה כאלו הגביהה בפ"ע. שהגביהה הראשונה היתה ללולב והגביהה שנית תהיה לערבה בפ"ע. וכיון שאמרו אין אדם יי"ח בערבה שבלולב השמיענו שאפילו הגביהה את הלולב כמה פעמים לא יי"ח בערבה שבלולב. והלכה למעשה אנו נוטלים ביושבה ערבה בפ"ע ביום שביעי של ערבה אחר נטילת לולב. ובתשובה זאת יש בה אריכות לשון אשר תזכיר לנו את הלונת הראב"ע בהקדמתו לתורה. ואגב אורחא אנו למדים כי גרסת הדפוס אצלנו (סוכה דף מ"ד ע"ב) היא הנכונה נגד נוסח הכ"י ברקדוקי סופרים (חלק ג' מחלקה ב', דף ס"ח ע"ב) כאשר העיר גם הר"ן ראבינאוויץ שם; והנה תשובת רב שמואל תעמוד לימינו, כי כבר כימיו היתה הנוסחה בשיבת סורא כגרסת הדפוס שלנו. ואע"י עוד כי סוף דברי התשובה הזאת מובא בתלכות ר' יצחק בן גיאת, ובארוחת חיים, ראה למטה (הערה 104).

101) בהלכות פסוקות להגאונים (ד' קוסטנדינא משנת רע"ו, כפי הודעת יה"ש בתלויץ השמיני צד 139.144) נמצאו ד' תשיבות מכן חפני, ואחת מהן היא: „אלו הן שרשי האסורין בשבת והכללות הכוללות את רובן אבות מלאכות ותולדותיהן והמשא שלא להוציא, לצאת [צ"ל ולצאת] ? אנשינו בכלי זין, ועדיי זהב וכסף וזולתן לנשינו ולבהמתינו, והקשורין אשר לנו רשות לקשורן בשבת ולא להתירן, וצאת התחום ונטילת כלים בבתים, ומה שאין לנו רשות לאכלו ולשתוהו, והדבר האסור בשבת, והאסורין משום שבות ומשום רשות ומשום מצוה בשבת וביו"ט ואע"פ שאינן אסורין משום מלאכה" ע"כ. וע"ז העיר יה"ש שם: „לדעתי הוא מאמר מועתק מס' הלכותיו וכולל תוכן הענינים לענין שבת ויו"ט, וגוף הענינים אינם [?]. ואין להסתפק כי בספר המצות של בן חפני הנקרא כתאב אלשראיע אשר מתוכו נזכרו שערי ברכות ושערי שחיטה, היה ג"כ שער מיוחד לשבת. וגם פה נכיר את דרכו ותכונתו לציון את הפרטים ולהביאם תחת כללים מיוחדים ולמנות מספרם, האמנם כי אבות מלאכות השבה כבר נמנו בתלמוד; וראה הערה 116. (101 a) ככתתור זפרח לרי אישתורי הפרחי (מהדרת הן טוב דף נ"ז ע"א): „תשובה

לרבינו שמואל בן חפני ז"ל נהגו לכתוב בחרשאה ארבע אמות מהחלק המורשה שבארץ ישראל שלא יהיזק האסטרופוס בו ולא יקנה כי אין מקומו ידוע וכו'.

102) בתשובת ר' סעדיה אבן דנאן הנספחת לסדר הדרורות שלו (חמדה גנוזה דף ל"א ע"א) הביא: „והנה ראיתי תשובת הגאון רבינו שמואל הכהן בן חפני ז"ל על שנשאל למה הקורא לחבירו עבד יהי בנידוי ממוזר סופג את הארבעים רשע יורד עמו עד לחייו, שהשיב כי אין כעס למחלוקת המשמש אלא גזירת המלך היא, וכך ראו רז"ל להיות הדין ואין לנו להררר אחר מדותיהם; וראה שם איך השתדל ר' סעדיה למצוא טעם לקנסות אלה.

103) כן למשל ר' שלמה בן מוראת תלמיד הרשב"א יביא בספרו חקת הדיינין תשובה מרב שמואל כדני שוחפות (ה' קונטרסים מקורניל, דף ס' ע"א סי' קכ"ו) אשר מצאנו כי אחת היא עם התשובה בלשון ארמית בשערי צדק אשר רשמנו למעלה (הערה 99 אות י"ב). והרחי"ד א"ב בשם הגרולים (חלק א' דף פ"ח ע"א) כתב על בן חפני: „גם חיבר פירושים וחשובות בלשון ערבי“. [וזה עתה הגיעני מכתב מהררשז"ה ובו כתוב: „ר' שמואל בן חפני מובא גם בתשובות הגאונים כ"ו אשר היו בידו רשד"ל וכעת אצלי"].

104) בהלכות רב יצחק אבן גיאת (שערי שטחה הלכות לולב, חלק א' צד 113) הביא: „ואמר רב שמואל הכהן שעור חבוס ערבה ב' פעמים בתפלת מוסף של יום ז' של ערבה לא בכל היום כולו שבתפלת תמיד אנו נוטלין הערבה בפני עצמה. כך אנו נוהגין בישיבה“. וע"ז העיר שם המו"ל ביצחק ירנן: „אנו נוטלין כאן חסרים איזה תיבות ובארחות חיים [דף קט"ז ע"ב סי' ל"ה] נמצאים בשלמות ג"כ בשם רב שמואל הכהן ז"ל שבתפלת התמיד אנו נוטלין את הלולב ובתפלת מוספין של אותו יום אנו נוטלים את הערבה בפני עצמה עכ"ל וכצ"ל גם כאן וגם הר"א ש פ' לולב וערבה סי' א' כתב כזה בשם גאון“. אך לא העיר כי גם בארחות חיים נשתבש הלשון ונחסרו שם המלות: של יום ז' [של ערבה לא בכל] היום כלו. ושם בהלכות פסח (חלק ב' צד 88) כתב: „ובהלכות לענין מאני דקניא [צ"ל דקניא] איכא ערבוניא. ורב שמואל הכהן נכשל בה וסמך עליו והורה כן“. ושם (צד 93), ואמר מר רב שמואל הכהן מזה שנלושה בשמן ויין ודבש אפילו לא עירב לתוכן מים לילה הראשון אסורה. מכאן ואילך מותרת ואפילו שהתה. דק"ל מי פירות אין מחמיצין. עירב לתוכן מים ושהתה אפילו בשאר ימות הפסח אסורה“. ושם בהלכות עומר (צד 108): „אמר מר רב שמואל הכהן דאסמכתא לכל הברכות שיהיו מעומד מרכיב (מלכים א' ה') ויברך את קהל ישראל וכל קהל ישראל עומד“. ודרנבורג העיר בראשונה (וויס. צשר. לייגרי V, 398) כי אבן גיאת יביא את בן חפני בהלכותיו, וראה גם דברי צונץ (ריטוס צד 191-2), וממנו לקח פירסט במקום הנזכר, ודבריו שלא בדקדוק כדרכו.

105) בספר האשכול מר' אברהם אב"ד (חלק שני צד 88) כתוב: „כמביתא והיה לאות על ידך וג' למען תהיה תורת ה' בפיך וכו'“. מכאן אמרו מניה חפלין כקורא בתורה וקורא בחורה פטור מתפלין. וב' ר"ש בן חפני ליתא להאי ברייתא. דרבנן קשישי דתורתן אוסנותן קמנחי חפלין ומכרכי. ואי לאו החובה לא מכרכי. וכיון דבגמ' לא אמר הדין ברייתא לאו דסמכא היא“. ודבר זה נשנה בקצור עם איזה שבועים בספר העשור (חלק ב' שער א' חלק ז', ד' ווילנא דף ס"ח ע"א) ובאגוד הלכות תפלין (ד' סדילקאב דף ז' ע"א); ואודות הכנוי חבס פאס הנמצא במקום הזה בעשור לבן חפני ראה למעלה (הערה 5). ויש להעיר על דבר ברייתות חיצוניות כי כבר בתלמוד היו איזה מהן חשודות, ונודע הכל (חולין קמ"א ע"א) כל מתניתא דלא תניא בי ר' היא ור' אושעיא משבשתא היא; ובסדר תנאים ואמוראים הקדמון (כרם חמד הרביעי צד 194) כתוב: „הילכך ליכא למיקם עלה דברייתא ותוספחא וספרי כי אם על פי אמוראים שבתלמוד“. וכבר ידענו כי בן חפני השתמש בכללים אלה מבני הישיבה והבניסם במבוא ההלמוד שלו (למעלה

הערה 22.71); ובמבוא התלמוד להגיד נאמר הכלל בקצור, אמנם ידוע כי המבוא הזה אינו בשלמות אתנו; ובמבוא לר' יוסף אבן עקנין אולי היה זה במקום החסר בכ"י (צד 5 בנדפס); ור' משה תקן בכתב תמים שלו (אוצר נחמד השלישי צד 63) יאמר ע"ד האגדות שלא באו בתלמוד; "ומעתה אין לנו לחוש על גירסא של מדרש משלי כי תלמודנו עיקר, וכן רבותינו שהיו לפנינו היו מלמדים; אם רואה אדם בספרים החזונים דבר של תמהון אל יהוש עליו מאחר שלא נתפרש באגדות של תלמודנו שעליהם אנו סומכין".

106) הרא"ש הביא את בן חפני בסוף מסכת ראש השנה בענין הנוסח מועדים לשמחה, ומשם לקח בנו בטור אורח חיים (סי' תקפ"ב) כאשר הבאנו למעלה (הערה 25); וכן הביא הרא"ש בפרק ד' דבכורות לענין שוחט את הבכור, ומשם לקח בנו בטור יורה דעה (סי' ש"י), ראה למעלה (הערה 67); ובמסכת סוכה הביא הרא"ש את דעת בן חפני בשם גאון סחם (הערה 104); גם מובא עוד בטור או"ח לענין ברכת הערבה (סי' תרס"ד): "ופסק רי"ף שאין לברך עליה כו'. ורב שמואל בן חפני פסק כר' יוחנן שמברכין, וזה הובא גם באגור דיני תפלות סוכות (ד' סדילקאב דף פ' ע"ב); ואולי לקוח זה משערי ברכות לרב שמואל".

107) לבד המקומות אשר הבאנו למעלה (הערה 84) בשם המרדכי אודות השערים של רב שמואל עוד הוא מובא ממנו שתי פעמים בחולין פרק אלו מטרות (סי' תר"ך): "אמר רבינו שמואל בן חפני חכהו מכשיר (sic) בשיפולי אונא אפילו בלא הקיף ומעמא לפי שהוא במצר החזה והיא רבתייה וקימא לן ריאה שניקבה ודופן סוחמתה כשרה"; וזה הובא גם באגור דיני מטרות הריאה (ד' סדיל' דף צ"ב ע"ב) בשם המרדכי. ושם למטה במרדכי כתב: "מצאתי בשם רבינו שמואל בן חפני חכהו ומשום ר"ח ורבינו נסים דטרפשא דכבדא שניקבה נקב מפולש היא חצר הכבד מרפה. אבל אם נסרכה כסירכא בצלע לא היו מטרופין"; וגם זה הובא באגור (שם) דף צ"ג ע"ב); ואולי דיני מטרות אלו היו נכללין בשערי שחיטה לרב שמואל. והמקומות ממרדכי אשר הובא בהם רב שמואל נרשמו גם בנחלת שד"ל במקום הנזכר למעלה (הערה 87) ומר"ש כהן בתולדות ר' מרדכי בן הלל.

108) ראה מה שהבאתי למעלה בדין ברכת הפירות (הערה 24), ויביא שערי ברכות מבן חפני (והערה שם 87), וצונזן בריושם (צד 191) ציין: 41.42.45; ובתניא בענין ברכת ה' מינין (סי' כ"ח, ד' סדילקאב דף כ"ב ע"א) הביא: "ומצאתי בשם רב יהודאי גאון ז"ל דווקא על המשת המינין מברכים בורא מיני מוונות אבל אאורזא לא. וכן מצאתי גם בשם רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל"; והנה מלבד כי נודע דהתניא הוא קצור שכלי הלקט (ראה למעלה הערה 24) באגור הלכות סעודה (ד' סד' דף י"ט ע"ב, נדפס בטעות דף 22) הובא הדין הזה בפירושו משבלי הלקט. ואעיר כי תשובת רב יהודאי גאון בדין זה נדפסה בתשובות הגאונים (ד' ליק דף י"ז סי' מ"ה) וראה מה שהעיר עליה הר"ש באבער שם. ובתניא בענין ברכת פירות האדמה (סי' ל' ד' סד' דף כ"ג ע"א) כתב: "מצאתי בשם רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל בכל הברכות כולן צריך לבין לבו מתחלת פתיחתן על מה הוא מברך. אם על הפת או על הפירות או על היין או על השכר. כי אם התחיל בברוך וכוונתו לברך על הלחם ונמלך להופכה על התמרים צריך לחזור ולהתחיל ככוונה שניה. לפיכך אם אמר ברוך וכוון ליין והשלימה שחכל יצא. ואם אמר ברוך וכוון לשכר והשלימה ליין לא יצא. שחכל הולך אחר חיתום ברכות". וכפי הנראה שלשת המקומות האלה בשבלי הלקט ובתניא לקוחים הם משערי ברכות לבן חפני.

109) לשון בעל ארחות חיים אשר לקח מר' יצחק בן גיאת הבאתי למעלה (הערה 104).
110) האגור הביא דברי בן חפני בעשרה מקומות (ד' סדילקאב דף ז' ע"א. י"ט ע"ב. כ"ה ע"ב. ס' ע"א (?). ס"ט ע"ב. ע"ט ע"ב. פ' ע"ב. פ"ט ע"ב. צ"ב ע"ב. צ"ג ע"ב), ועל

הרוב לקח משבלי הלקט, מהמרדכי והרא"ש כאשר כבר ציינתי למעלה (הערות 24,25,84,95. 106-108); והמקום אשר ציינתי כמסופק (דף ס' ע"א) הוא: „ובשם ר' מהתיה גאון כתב שיאפה הכל מע"ש משום טורח יו"ט שנה"ל. אבל רבינו שמואל הכהן התייר"ה, כי אולי ר' שמואל זה איננו בן חפני; ראה למטה (הערה 129).

111) כן למשל בספר דרשות על התורה בערבית כ"י בודליאנא (הונט. 115, ואורי 95 ייחסהו לר' יצחק גאון; ראה רמ"ש בהומילטישע ביילאגע לקייזרלינג, ביבליאטיק ייד. קאנצלער. II, 33), הובא בשם רב שמואל, כי השליחות (רסאלה) היא על ג' פנים: א) המחויבת (ואגב) כמו האומר לשלוחו צא ותרומם תרומם כדעתו של בה"ב ושליח לקדושיך האיש מקדש בו ובשלוהו. ב) האסורה (ממתנע) כמו האומר לך והרוג פלוני, השליח חייב והמשלח פטור. ג) המתרת (גאיז) כמו שליח לגטין. ובהנהגות מימוניות (הלכות ברכות פ"ק ה'): „ובסעודת אירוסין פסק רבינו שמואל בר חפני שאפילו אם ברכו ברכת אירוסין אין מברכין שהשמתח כמעוננו; ואולי לקוח זה משערי ברכות אשר הביא בעל הג"מ גם במקום אחר (למעלה הערה 88). וכפי הנראה הוא הוא המקום אשר הראה עליו רשד"ל משבלי הלקט כ"י, והבאתי דבריו למעלה (הערה 87). ור' דוד אבודרהם בפ"ה התפלות ד' וויניציאה ש"ו (דף ט' ע"ב) כתב: „גרסינן בספר המפלת דרש ר' שמלאי למה הולך דומה במעי אמו כו'. טיבורו פתוח ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה. פ"ה דרך הטיבור הפתוח ואינו מוציא רעי שלא יהרוג את אמו פ"ה ולכך נקב הרעי סתום. ועוד כי מאכלו אינו עושה פסולת. אבל הוא משתין כשיצטרך. וכן כתב רבינו שמואל בן חפני". והמקום הזה רשם צונץ בריטום (צד 191), ושם ציין עוד לשני כ"י באקספורד (אורי 280 א' ושם 298 בסדרו ר' שלמה מסגלמסה). [ובעת הדפסת המאמר העירני ר' אליהו הלוי גבריאילוב כי גם המובא טאתי מהרו"ה על שם ג' חפני בכאור השם ארנות (הערה 42) נמצא באבודרהם (ד' וויניציאה דף כ"א ע"א); ראה מאסף נדחים 7 א' בשו"ת 5. ופ"ה רב שמואל הוא נגד דברי ר"ה בעל הטורים והמביאים דבריו, שכשמוזכרין ה' יכוין פ"ה קריאתו באלף דלת לשון ארנות שהוא אדון הכל]. וכן בהלכות שחיטה וטרפות לר' יהודה בן בנימין הרוזא (כ"י המבורג, ראה בקאטלוג רמ"ש צד 76) נזכר בן חפני.

112) רמ"ש בהלוח השני (צד 62) העיר על שם הספר הזה: „והוא לרעתי על השתנות וכלוף האמונה, כמו שנמצא ב"ג עקרים שהתורה לא תנוסח ולא תשחנה, ואפשר שהוא ג"כ ספר מצות בכלל"; ופירסט במקום הנזכר יתרגם את שם החבור בטעות: חיוב המצות (ריא עריבנדיליכקויט דעם געזעטצעס), וראה הערת רמ"ש בספרו פולעמישע ליטעראטור (צד 108) וקויקמאנן געשיכטע דער אמטריבוטענלעהרע (צד 49 הערה 92). אמנם לענין השערת רמ"ש כי הספר נסך אל שרע היה כולל ג"כ ספר מצות צריך להעיר כי כעת נודע לנו כי חבר רב שמואל ספר מצות מיוחד הנקרא כתאב אלשראיע (ראה למעלה בפנים והערה 76-77,82) וכי הוא הנודע אצל הקדמונים בשם שערס.

113) את דברי בן בלעם מפירושו לשמואל הבאנו למעלה (הערה 20), ורק הוא ציין לס' נסך אלשרע ולא הר"ק; וזה לשון האחרון (לשמואל א' סוף כ"ח): „וראינו כחלוקת בין הגאונים בדבר זה. וכולם נשתנו כי מעשי האיב הכל ותוהו ודברי כזב וחטול. אבל יש מהם אומרים כי לא דבר שמואל עם שאול. וחם ושלום לא עלה שמואל מקברו ולא דבר. אבל האשה עשתה הכל ברמאות כי מיר הכירה כי שאול הוא. אך להראות לו כי מצד החכמה הכירה ומצאה דבר זה אמרה למה רמיתני ואתה שאול. ודרך בעלת אוב להביא בן אדם שמדבר מתוך מחבואו כלשון נמוך. וכאשר בא שאול לדרוש מאתה וראתה אותו נבחל. וידעה כי למחר יוצא למלחמה וכל ישראל היו בפחד גדול. וידעה מה שעשה שאול שהרג כהני יי'. שמה בפי המגיד הדברים

הנאמרים בפרשה. ומה שאמר ויאמר שמואל אל שאול על מחשבת שאול, כי היה חושב כי שמואל היה המדבר אליו. ומה שאמר ולא עשית חרון אפו בעמלק. ידוע היה דבר זה כי מאותה שעה אמר לו שמואל וימאכך מהיות מלך. ומה שאמר לרעך לדור. ידוע היה זה בכל ישראל כי דוד נמשח למלך. ומה שאמר מחר אתה ובניך עמי מדרך סברא אמר. זהו פירוש רב שמואל בן חפני הגאון ז"ל. ואמר אע"פ שמשמעות דברי החכמים ז"ל בתלמוד [ראה למעלה הערה 20] כי אמת היה שהחיה האשה את שמואל. לא יקובלו הרברים במקום שיש להם מכחישים מן השכל. ולדברי הר"ק אלה ירמוז ר' אליהו דילמידגו בספרו בחינת הדת (מהדורת יש"ר צד 40-41): ואמרו בענין בעלת אוב כי אין ראוי שיאמנו הרברים כפשוטם כאשר להם מכחישים מהשכל, וראה מה שהעיר נגד זה הישר מקדריאה במצורף לחכמה ותשובת יש"ר מגוריציאה בבאורו לבחינת הדת שם. וגרעין בספרו קורות ישראל (חלק ששי, מהדורה שניה, צד 8) מעה כחפזו וכתב בשם בן חפני כי ראה שאול את שמואל במראה החלום, והנה אצל הר"ק (וכעת נדע גם אצל בן בלעם) נאמר בפירושו כי המעשה היתה בערמת בעלת האוב ובאחיזת עינים.

114) בחלוץ השני (צד 62) יאמר רמ"ש ע"ד פי' בן בלעם על התורה: „ב' מקימות הביא את ר' חפני, ובאחרון (על פסוק ואמרו כל הגוים בפ' נביאים) אמר שר' חפני הכנים: ושבת עד ה' אלהיך במספר המצות כו'. ובמקום שזכר ר' חפני אמר שר' שמואל גאון בספרו בסך אלוש'ע אומר שפסוק הג' נאמר רק ע"ד הספור". ונעיר כי גם הרמב"ם בספר המצות שלו לא הכניס את התשובה במספר המצות רק את הורו (עשין מצוה ע"ג), וכן בהי"ד ראש הלכות תשובה; ויסיים בזה לדעת רב שמואל. ובתשובה המיוחסת לראש"ש בשו"ת בשמים ראש (ס' רנ"א) התפלא על הרמב"ם בזה, וראה הערת רש"י בתולדות רב נסים (הערה 13) והרמ"ש בקריה נאמנה (צד 297). [ועתה בעת ההרפסה מצאתי חלק מבאור בן בלעם לדברים אשר בו נמצא גם המקום הזה, ועל כי יקרו דבריו מפתת כמה שמכים אביאם הנה בשלכותם; ואלה הם: והוא כבר מן אלוטול ואעלאם כמא סיכון (בכ"י סיכון) ואנמא קלת הרא לאני ראתי ר' חפני נ"ע קד ארכל ושבת עד יי' אלהיך ושמת בקולו פי גמלה (בכ"י אגמלה) ערד אלשראיע פי אול פצל מן כתאבה ואמר ר' שמואל גאון נ"ע פאנה זעם פי כתאב נסך אלשראיע אן דלך עלי סביל אלאכבאר בעד בעד כהדא אללפט בעד דברה ושבת עד יי' אלהיך פאדכר אן אלאמה ארא נאלהא אלשראיד פימא בין אלאמם תאבו ורגעו אלי חפט אלשראיע אלדי אמר כהא פי דלך אלזמאן אכבר באנה שמלהם עקב (בכ"י עקר) דלך בקולה ושבת יי' אלהיך פקד אבין בהרה אלנצוץ מן נסך הרה אלשראיע ענא הדא נין קי' והרא ארהב אלי אלצוואב אלא הרי אנה יבאר אלי קול אלאולין אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשות כהמן והן עושין תשובה ונגאלין. ואנמא לגא חפני נ"ע עלי תעריד הדא פי גמלה אלשראיע לכימא יכמל לה אלעדד אלדי דכר אלאולין פי קוי דרש ר' שמלאי שש מאות ושלש עשרה מצות נצטוו ישראל. וענדי אן הדא אלקול עלי סביל אלתקריב לאן אלשראיע אלזמאור כהא נתקסם קסמין אמא שראיע שרעת לוקתהא וקסט פעלהא בעד דלך פאן רהב הדא אלקאיל אלי תעריד אלגמעי פתסתלג אלי אכתר מן הדא אלעדד אלמדכור לאן (בכ"י דאון) אלקום אמרוו פי מצר בשראיע פי אלפסח אלדי אכלוא הנאך וקסטת ענהם אלמסתאנא לאנהא כאנת מצמנה בזמאן ומכאן מתל אעדאד אלפסחים מבעשור וקו' איצא וככה תאכלו אתו ונתת הרם על המשקוף ועל שחי המזוזות וגיר דלך ופי אלמן אמרו בעדה אואמר חם ארחתפת בארתפאעה וכדלך מעשה משכן עלי כדתה פנונה יגרי הדא אלמגרי ואמא קסט אלשראיע אלמוכדה אלמעמול כהא עלי מר אלזמאן פלא תבלג אלי סתמאיה ותלתה עשר ולדלך לגא ר' חפני וגירה אן ידכל פיהא מא לם יקע אלאמר בה פי הר סיני מתל (sic) קסט ענא פעלה מתל מעשה משכן אלדי כאן חוראת שעה טור מקאמחה דון בנא אלבית וקד כאנת עלי מן

ארכל פי גמלה אלשראיע בקור חולים וניחום אבלים פדכל מן אנכר ומע דלך פלס תבלג מן קולה איצא אלי הרא אלעדד בוגה ; ובהעתקה לעברית : וזה היא ספור מן הנביא והודעה במה שיקרה. ואמנם אמרתי זאת על כי ראיתי כי ר' הפץ נ"ע כבר הכניס את הפסוק ושבת עד ה' אלהיך (דברים ל' ב') בכלל מספר המצות. וכתב זה בחלק הראשון מספרו. אולם ר' שמואל גאון נ"ע אמר בספרו נסך אלשראיע כי זה נאמר על דרך הספור ואחרי כן בזה הדבור. אחרי אמרו ושבת עד ה' אלהיך וזכר כי בני ישראל אחר אשר יגיעו אליהם הצרות הגדולות בגלותם בין האומות ישובו לשמור את המצות אשר נצטוו בהם. באותה שעה ספר כי הוא יגמלם בעבור זה כאמרו (שם ל' ג') ושב ה' אלהיך. ובפסוקים האלה הבטיח כי לא ישתנו אצלנו המצוות. אלה הם דבריו. וזה יורה על התשובה כפי מאמר הקדמונים (סנהדרין צ"ז ע"ב) אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשות כהמן והן עושין תשובה ונגאלין. ואמנם הוכרח הפץ נ"ע להכניס זה במספר כלל המצות כדי שיתמלא המספר הנזכר אצל הקדמונים (מכות כ"ג ע"ב) במאמר דרש ר' שמלאי תרי"ג מצות נצטוו ישראל. ולדעתי המאמר הזה נאמר על דרך הקירוב (ר"ל לא בצמצום מספר מכוון). כי המצוות יהחלקו לשני חלקים. והחלק האחד הם המצוות שנצטוו בהן לשעתן ובטלו אחרי עבוד זמן פעולתן. ואם היתה כונת בעל המאמר לחשבן כולן הנה ירבה מספרן רב יתר מאד מתרי"ג. כי העם נצטוו במצרים במצות אודות הפסח שאכלו שם ואחרי כן נתבטלו. כי היו תלויות בזמן ובמקום גורע. כמו לקחת הפסח מבעשור לחדש. וכן וככה האכלו אתו. ונתת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות. וכדומה לזה. ובמן נצטוו במצות אשר נתבטלו כאשר נפסק המן. וכן כמעשה המשכן בכל אופניו המצות היו גם כן על הדרך הזה. ואולם החלק השני המצות התמידיות בכל הימנים הנה מספרן לא יעלה לתרי"ג. ולכן הוכרח ר' הפץ וזולתו להכניס במספר הזה גם אותן שלא נאמרו בהר סיני ובטלו אחרי עבוד זמן פעולתן. כמו כעשה המשכן אשר היה הוראת שעה בהמשך הזמן אשר לא נבנה הבית. וכבר היה מי שהכניס כמנין המצות בקור חולים וניחום אבלים וגם את הלא תעשה. ובכל זאת גם לפי דבריו לא נשלם כשום פנים המספר הזוא". ופליאה היא כי לא זכר בן בלעם כי בה"ג רס"ג וכל הכמי ישראל קבלו את מאמר ר' שמלאי ליסוד מוסד, ולפי דברי הרמב"ם, זה דבר שלא יסכל אותו אחד מכל מי שטנה המצות שזה הוא מנינם"; גם הרמב"ן כשבא להטיל ספק בדבר, אולי מאמר ר' שמלאי הוא דברי יחיד ואסמכתא, לא הביא אף אחד מהקדמונים שיהלוק על מספר הר"ג. ורברי בן בלעם בענין מצות שאינן נוחגות לדורות מסכימים לדברי הרמב"ם בשרש ג'. ובדבריו אודות מי שהכניס בקור חולים וניחום אבלים כוון לבה"ג אשר הרמב"ם השיג עליו בשרש ב'. ואודות הלאוין אולי כוונתו ללאוין ממצות עשה כדברי הרמב"ם בשרש ט'. כי זולת זה הלא המספר המקובל רמ"ח למ"ע כבר נמצא במאמר ר' שמלאי].

(116) רמש"ש בספרו פולעמישע ליטעראטור (צד 103 וקודם לזה בקטלוג בודלי עמוד 80) הביא מרמב"ע: וקד ביין ראס אלמחיבה ר' שמואל בן חפני ז"ל פי כתאבה נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה ודאוד אלקי אלמערופ באלמקמאץ פי כתאבה אלמלקב באלעשרין מקאלה מא פיה אלכפאיה למן אלחמסה מנהא חאשי כומא אפתיק לר' סעדיה פי כתיר מן תואליפה; ובהעתקה לעברית: "וכבר בארו ראש הישיבה ר' שמואל בן חפני ז"ל בספרו נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה ודוד אלקי הנודע בכנוי אלמקמאץ בספרו המכונה עשרין מקאלה [עשרים מאמרים] כמה שיש בו די להחוקר בזה הענין, לבד מההערות המפורזות בחבורים רבים מר' סעדיה". וחבור אלמקמץ נקרא גם אצל ר' יהודה בן ברזילי בשם עשרים מאמר (הליכות קדם צד 72), ומצאתי בספר כתאב אל אנואר (ספר המאורות) להקראי ר' יעקב אלקרסאני המביא את דברי ר' דוד אלמקמץ כפעם בפעם בעניני קורות כתות האמונה (ומחקרסאני לקח כפי הנראה הדסי

באשכל הכפר) את הדברים האלה : וקד כנת אטן אן אלקרעיה חרתו בעד יכוע ובעד אלנצראניה חתי אטלעת פי כתאב לרוד בן מרואן יסמיה כתאב אלצראה ידכר פיה אן דין אלנצראניה מאמור מן מרחב אלצרוקיה ואלקרעיה גמיעא פול דלך עלי אן אלקרעיה כאנו קבל אלנצראניה ; ובהעתקה לעברית : „ואני חשבתי מקודם כי הכחה אלקרעיה [ראה לקושי קדמוניות צד קס"ו] נתחדשה אחרי ישו והנוצרים עד כי התבוננתי בספר דוד בן מרואן הנקרא כתאב אלצראה , ושם יאמר כי הדת הנוצרית לקוחה מדעות הצדוקים ואלקרעיה ביחד , וזה יורה כי אלקרעיה היו קודם הנוצרים" . ולא אדע אם חבור כתאב אלצראה אחד הוא עם הספר עשרין מקאלה הנזכר מ"מ ו' עזרא ובן ברזילי ; ומלשון הדמי באשכל (א"ב צ"ו בסוף , דף מ"א ע"ב) : „בן ספר לנו דוד בן מרואן אלרקי הנודע באלמקמן כתב בספריו להגיד באוניג' משמע כי כתב ר' דוד לכל הפחות שני ספרים , ור' בחיי בהקדמתו לחובת הלכות (מהדורת בן יעקב צד 6) זכר רק ספר המקמן על כי מדברים השייכים לענינו דבר ר' דוד בספר אחד . והיה מדרך הקדמונים לכות ספר ספורסס על פי שם הכנוי ממחברו , כמו ספר חיוג בהקדמת הפרחון , ולכן אמר ר' ידעיה הכרדשי כי ספר ר' דוד נקרא המקמן על שמו ; ומעה בזה קיפמאן (ריא מהעאלאגיע דעס בחיי צד 7 הערה 2) , וגם השערת הרש"ז בחרם חמד השמיני (צד 73) , כי ספר היחוד הנזכר מהראב"ע ביסוד מורא הוא כהמקמן , אין לה לע"ע על מה שתסמוך . וכמו כן היא השערת רמ"ש (קטלוג בודל' 2164) כי בס' שרשי הדת הנזכר מר' בחיי קודם ס' המקמן הכונה לנסך אלשראיע מכן חפני .

116) את דברי ר' יהודה אלה הבאנו למעלה (הערה 53) , ולא נודע עד כה אם יביא את רב שמואל גם בספר העתים בעניני הלכות כאשר יביא שם את הנגיד . [בעת הדפסת המאמר הגיענו מכתב הררשוח"ה ושם נאמר : „ר' שמואל בן חפני מובא בס' העתים לר"י אלברגלוני הנמצא אצלי בכ"י , ושם מובא בזה"ל : בפסקא הכי אלו הן שרשי האסורין וכו' (כמו בהלכות פסוקות בהערה 101) שלא לצאת אנשינו (וברפוס לצאת) והקשורין אשר אין לנו רשות וכו' (וברפוס אשר לנו רשות) , ומה יתראה ג"כ כי היו אלה הלכות פסוקות לפני ר"י אלברגלוני והביא אותן בשם בפסקא . אטנם מה שכתב בחלוץ (חלק שמיני עמוד 144) כי הוא מאמר מועתק מספר הלכותיו לדעתו אינו כן , כי אז היה ר"י אלברגלוני מביאו על שמו ועל שם ספרו לא מתוך הלכות פסוקות של הגאונים , ומה נראה כי לא מצא זאת רק בס' הלכות פסוקות ולא בספרו של ר"ש בן חפני . ודע כי נמצא אצלי ח"ב מס' הלכות פסוקות זה , קנייתו מעזבון כרמולי' ודלא כמו שחשד אותו בעל החלוץ (שם עמוד 140) . והנה צדק החוקר הנכבד הזה בהוכחתו כי ר' יהודה לקח מהלכות פסוקות , אך בכל זאת יוכל להיות כי הדבר היה כתוב גם בס' המצות , וכמו שלא ראה הכריגלוני את הספרים האחרים של בן חפני רק שמע את שמעם כמו כן לא ראה את ס' המצות שלו] .

117) דברי ר' שמואל ספורטא מובאים למעלה (הערה 32) .

118) זה לשון ר' תנחום ירושלמי בהקדמה למרשד (כ"י פ"ב) : והכדא [סאיר] אלמתאכרין מן אלגאונים וגירדם מושתגלין בסאיר אלכמאלאת מטלעין עלי אצנאף אלמעארף ואלחכס נאצרין [צ"ל נאסרין] פי גמלה אלעלום ולדם פיהא תצאניף עוידה גלילה אלמקדאר וכאנה רבינו סעדיה גאון זצ"ל ורבינו האי ורבינו שמואל בן חפני ורבינו בחיי הדיין רצי אללה ענהם וכתיר מתלהם כל ואחד חסב קדרתה ואגתהארה וזא וצל אליה וגמיעתם תאבעין פי דלך ארא אלחכמים ז"ל ואקאללהם ומתשבהין בהם ובמא ארשרו אליה מן אן לים חם כטאל ולא סאעדה סוי מערפה אללה ; ובהעתקה לעברית : „וכן כל האחרונים מהגאונים והכמים אחרים ישתמשו בכל מיני השלמות , יתבוננו בענפי הידועות והחכמה וישקפו בכל המדעים . וחברו בזה חבורים רבים

ועלים בתכונתם, וביחוד רבינו סעדיה גאון זצ"ל ורבינו שמואל בן חפני ורבינו בחיי הרי"ן (ירצם האל!) ורבינו דומיותם, כל אחד כפי כחו והשתדלותו ועד מקום שידו מגעת. והם כלם חולכים בזה אחרי החכמים [הראשונים בעלי התלמוד] ז"ל ומאמריהם, ויתאמצו להרמות אליהם, והביאם לזה—[היריעה] כי אין שלמות ולא הצלחה זולת ידיעת האל". [ואוסף עוד כי ר' תנחום הביא גם את כאור רב שמואל לתורה, כאשר מצאתי זה לא ככיר בחלק מכתאב אלביאן לר' תנחום לס' דברים אשר נתגלה לי בין חבילות הכ"י שלנו; וראוי א"כ להוסיף את ר' תנחום בין החכמים המזכירים את הכאור לכן חפני על דחורו].

119) וזה לשונו שם: ואוגב ענן אכראג אלמעשר מן אלהב ואלפצה ואלהריר ואלנחאם קאל לאנה יכרג מן אלארץ ואעמס בלא עלי אלאנסאן אן יקול בקול לא יעלם מא ילומה עליה פירגע ענה אן יחרזו מנה; ובעברית: „והייב ענן הוצאת המעשר מן הזהב ומן הכסף והברזל והנחושת, באמרו מפני כי גם הם יוצאים מן הארץ, והוסיף להכביר על האנשים באמרו דבר אשר לא נודע מה הכוונת לזה, והיה לו להשתמר מזה (?). וכפי הנראה פרש ענן מלות היוצא השדה (דברים י"ד כ"ב) במובן כל היוצא מן הקרקע; והקראים הבאים אחריו גם הם העלימו עיניהם מדבריו אלה. [ועתה בעת ההדפסה מצאתי כי הקראי הקדמון ר' יעקב אלקרקסאני בבאור התורה שלו לפסוק וכל מעשר הארץ (ויקרא כ"ז ל"ב) כתב: זעם קום אן בקולה וכל מעשר הארץ אוגב אכראג אלעשר מן גמיע מא חכרג אלארץ חתי מא חרג מן אלמעארן איצא מתל אלהב ואלפצה ומא שבה דלך. ולים ענדנא אלמאר עלי מא קאלו ודלך אן אלכתאב למא קאל וכל עשר אלארץ לס יקל דלך וימסך כל פסרה בקו' מזרע הארץ מפרי העץ פאעלם אן קו' וכל עשר אלארץ אנמא אראד בה אלגלאת אלתי הי אלנכאת מן אלחכוב ואלתמאר ודלך עלי מא שרחנא פי אלמקאלה אלארבעה מן דלך אלכתאב ודלך פי אלכאב אלגי' מנחה הו אלקול עלי כלל ופרט, ובהעתקה עברית: „יש שחשבו כי הכתוב וכל מעשר הארץ יחייב הוצאת המעשר מכל מה שתוציא האדמה. וגם מן המתכות כזהב וכסף וכדומה. ואין דעתנו מסכמת לזה, כי התורה לא אמרה וכל מעשר הארץ סתם והפסיקה בדבריה. כי אם בארה דבריה באמרה מזרע הארץ מפרי העץ. והודיעה בזה כי כוונתה לזרעים ולפירות. וזה על דרך שפירשנו במאמר הרביעי מזה הספר (ר"ל במאמר ד' מחלק השני שהוא ס' המצוות הנקרא כתאב אלאנואר ס' המאורות; והכאור לתורה נקרא כתאב אלרואין ואלחדאיק, ובאשכל להרסי מוכא בשם ס' הניצנים) בפרק י"ג בו המדבר מענין כלל ופרט". ומזה נראה כי קבלו הקראים הראשונים דעת חז"ל אורות כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט].

120) ואלה הם איזה מהמוקמות אשר רשמתי לי מקצור כתאב אלאסתבצאר לר' יוסף הרואה (כ"ו פ"ב) השייכים לעניננו:

א) אלכלאם פי אלפצל אלאלו והו צחה אלאסתרלאל בקולה תעאלי יהי מאורות. אלעלם אן הדא מומא לס אנד לאעזאכנא פיה כלאמא ולא סמעת מנתם פיה שיא ואכתר כלאמנם. . . . [פה נקרא הרף במקצת] אלנקל אלדי ידענה ויצוונה (?). ליחבת בה אלעבור פיבטל מא יעול עליה מן דלך והרין אלוגהין סלך שמואל בן חפני פי אלמסלה אלתאמנה מן מסאילה סנקצנאה במא אנת תגדה הנאך ובינה [וביננאה ?] אן אלעבור לא סביל אלי אלמעלם בה כו'; ובהעתקה לעברית: „המאמר מפרק הראשון והוא בענין ברור הראיות ע"ד מאמרו יתעלה יהי מאורות. דע כי לא מצאתי בזה לחברינו [הקראים] ולא שמעתי מהם בזה מאומה ורוב דבריהם. . . . הקבלה אשר יסמכו עליה ויחשבה לברורה (?). כרי לחזק בה את העבור, ויתבטל מה שיבאר [רב סעדיה ?] בזה. ובשתי הדרכים האלה דרך שמואל בן חפני בשאלה השמינית משאלותיו, אולם אנחנו השכנו על דבריו וברדנו [?] כי אין דרך (מקום)

לעבור אצל המלומד" כו'. ומוזה נראה כי כתב בן חפני אודות העבור בשאלה ח' משאלותיו [ותשובותיו]; אך אין מזה ראייה כי כתב זה בחבור מיוחד, כי גם באורו על התורה ערוך לפעמים בדרך שאלה ותשובה.

ב) שם בפרק החמישי יביא הרואה את מאמרו ר' ישמעאל ז"ר עקיבא ורשב"י ז"ר אליעזר ממכילתא פ' החדש הזה לראיה כי לא נודע העבור כימים הקדמונים, ואחרי כן יוסיף לאמר: פהרה אלאמור מערופה בין אלאמה והרה אלאקואלה משוורה לם יתנכרוהא פימא תאדי אלינא קט ולו כאן מא אדעאה אלפיומי ושמואל בן חפני וגירחמא מן נקל אליעבור חקא לכאן לא יגסר ר' ישמעאל ז"ר אליעזר וגירחמא אן יקולו מא קאלוה כו'; ובעברית: "ואלה הדברים נודעים בין האומה ואלה המאמרים מפורסמים לא יכישום כלל כמה שמסייעים לנו, ולו היה אמת מה שיוסמכו עליו אלפיומי (רב סעדיה) ושמואל בן חפני ואחרים מקבלת העבור לא היו ר' ישמעאל ז"ר אליעזר ואחרים מרהיבים כנפשם עוז לאמר מה שאמרו כו'".

ג) ובפרק הששי שם כתוב: וקד קאל בעין אלעלמא אן דלך מקאם קולה ולחדשים חסב מא בינא מן קבל מן קסמה אלוזאן ומא יצה מן דלך תעליקה באלשמש והו קולה ולימים ושנים ומא הו תחת קולה בין היום ובין הלילה ומא כרג סן דלך פי נקץ תפסיר שמואל בן חפני מא פסה מן דלך וכינא פסאר אעתיראצתה מא אעתירין בה אצחאבנא עלי מא יסתדלון עליה בהרא אלפסוק; ובעברית: "וכבר אמר חכם אחד כי זאת המלה [ולאותות] היא במקום ולחדשים לפי מה שבארנו קודם לזה בחלוקת הזמן, ומת שיחברר מזה החחלות בשמש, והוה אמרו ולימים ושנים, ומה שתוא תחת אמרו [המכוון באמרו] בין היום ובין הלילה, ומת שיצא מזה לבטל פתרון שמואל בן חפני כמה שפתר בזה, ובארנו בטול טענותיו מה שטען נגד הוכחות חבירינו מזה הפסוק". וזה כפי הנראה מוסב על באור רב שמואל לבריאות כפירושו לכחוב הזה.

ד) שם בפרק הזה: וקד עארץ נפסה שמואל בקול רבי הושעיא ולמועדים אלו שלש רגלים וקול ר' יהונתן כרי לקדש בה ראשי חדשים. ואנאב עין דלך במא קד אסתפינא עליה אלכלאם פי אלנקץ פלא אחר מן אלאמה פסר הדא אלתפסיר והו בה כארג ען אלאמאה וען טרוקה אלעבראי; ובעברית: "וכבר סתר שמואל את עצמו במאמר ר' הושעיא ולמועדים אלו שלש רגלים ומאמר ר' יהונתן (sic) כרי לקדש בה ראשי חדשים, והשיב בזה דברים אשר כבר הריחבנו לדבר בכטולם, ואין אחד מהאומה אשר יפרש כפירושו, והוא יוצא בזה מהפסר הגלוי ומדרך הלשון העברית".

121) במקאלה (מאמר) א' מספח הנזכר המדבר בדניני מלה יאמר הרואה: ודלך יתחאג אלו כלאם מפסר אלאשתגאל בה יכרג ען אלגריץ וקד תקצינא אלכלאם פיה פי אלנקץ עלי שמואל ראם אלמתיבה ורכנא טנה טרפא פי כתאב אלהדאיה; ובעברית: "ולזה יצטרך מאמר מיוחד, ויצא ממטרתנו (להביאו פה); וכבר הארכנו הדבור בזה להשיב על דברי שמואל ראש הישיבה, וזכרנו חלק מזה בחבור כתאב אלהדאיה (ס' מורה דרך)". גם במאמר ע"ד האביב יאמר הרואה כי בספרי כתאב אלהדאיה כתב בארוכה נגד דעת הרבנים, ויוסיף לאמר: ואמלינא פי הדא אלמעני איצא כלאמא פי אלנקץ עלי ר' שמואל ראם אלמתיבה ז"ל פי מא קלה פי תפסיר שמר את חדש האביב; ובעברית: "והרצינו בזה הענין מאמר נגד ר' שמואל ראש הישיבה ז"ל כמה שאמר בבאיר שמר את חדש האביב". — וזה המקום להעיר כי דברי הרואה אלה נשתכשו אצל המעתיק הקראי מספר כתאב אלאסתבצאר והטעו את פינסקר [לקוטי קדמוניות צד מ"ג-מ"ד] באמרו שם: "והנה ר' יוסף הרואה חבר ספי" מיוחד על מהות האביב וכו'. נראה מן הדברים שהוא מוציא בקצור מתוך ספר האביב הנ"ל שחבר אותו תשובה על הס"ג אשר השיג על איש אחד ששמו שמואל בענין האביב ומביא מזכרו ג"כ איזה דברים שבהם הוא מגין על שמואל זה נגד רס"ג בלשון קשה כמנהגו עד שא"א להבין מתוכו אלא כלל כוונתו ולא פרטה

בוה"ל: ודע כי הוא כאשר אמר ית"ש החרש הזה זכו! וביארנו בדרישתנו פתרון שמואל אל ראש הישיבה כו' [ועי' בהערת פינסקר: נראה שהוא מאמר אחד מס' האביב שבו הוא דורש וחוקר ומגין על פתרונו של שמואל נגד הרס"ג; אמנם האמת הוא כי נשחבשה פה מלה קטנה אחת, והחת שמואל אל ראש הישיבה צ"ל שמואל ז"ל ראש הישיבה, וכוונתו כי השיב על דברי בן חפני בספרו כתאב אל הדיאה כמו שראינו למעלה]. ודע כי בארנו בס' האביב כו', ובארנו כי דבור שמואל יש לו חוזק על דבורו והשחתנו אותו כו' ; גם בהוראת הדברים האלה טעה פינסקר, כי הוא חשב שהכוונה בה כי דברי שמואל יותר חזקים (אמתים) מדבורו של רס"ג, אך באמת הכוונה פה כי דברי שמואל סותרים דברי עצמו (ור"ל כי דבריו במקום אחד יחזקו על דבריו במקום השני וינצחו אותם ; או אולי תהיה הוראת המלה חוזק כמו קושי, דומה למלת געוואלסזאם באשכנזית), כאשר יורה גם הסוף והשחתנו אותו המוסב על שמואל, ר"ל השבנו על דבריו ובטלנו אותם. וראח עוד שם בל"ק (צד קט"ו, ובמפתח בטעות צד ס"ח, כי שם ידובר אודות הפייטן הקראי שמואל, והוא או שמואל סני או שמואל מערבי, ושניהם מאוחרים זמן רב לר' יוסף הירואה). והנה מדברינו אלה יראה הקורא, כי כל החכמים אשר דברו עד כה מהירואה טעו להקרים זמנו, עד כי הקדימו זמן חבורו לחבור ספר האמונות והרעות לרס"ג, וזוהו יצאו לשופט משפט מעוקל כי למוד הפילוסופיא החל אצל הקראים בראשונה ומתם למדו הרבנים, וכאמת נהפוך הוא, כי הירואה כתב יצר מטמה שנה אחרי הרס"ג; וראה הערה הקצרה בלישעראזירבלאשט לראהמער (עלה 9 לשנת 1878), ואקוה להרחיב הדבור בזה במקום אחר כיאות לענין נכבד כזה. אולם חוזר אני בי עזה מהשערתו שם כי רב האוי הנזכר מהקרקסאני הוא בן רב שרירא, כי נתברר אצלי כעת כי הקרקסאני היה בן דורו של היס"ג, וכתב את חבורו בשנת 937 למה"נ. גם מהערתינו זאת נוכח עוד הפעם לראות איך תקשה הבנת העתקות הקראים הקדמונים משפת ערבית אם גוף הערבי איננו אתנו, ואם תוכן הענין לא נודע לנו במקום אחר; ולא בלבד כי אי אפשר להבין פרטי כוונתם (כאשר חודה פינסקר שם) כי אם לפעמים לא יוכן גם כלל הכוונה ויצא לנו ההפך ממנה.

(122) וזה תאר העיר כפי שהובא מפינסקר בלקוטי קדמוניותיו (צד 6-175) וכפי החקונים אצל פירקאוויץ (בני רשף צד 8) :

ולה איצא (ולו גם כן)

1. דמו בני לוי בגלותם	לשוב כקדם לעבודתם
לשפוט ולהיות שוטרים בעם	ובכל דבר תורה לזכותם
2. אם יהיה דבר לעם האל	או ריב ומדון בין קהלתם
הגה שמואל העמידוהו	היום קהל צען לעמתם .
3. הקום עלילות שונאי דתם	על מעמדם אחרי מותם
[אצל רש"ם הקים תחת הקום]	
גם האריך לשון והרחיב פה	על כל גדוליהם וסיעתם .
4. אין איש לפניו יפתחה (sic) פיהו	כי בכלמו מרוב פחיתותם
על בן הקימותו למגדל עזו	ישגבו בו יום מנוחתם .
5. כי כהגבים הם בעיניהם	נגדו . והוא גדול ביראותם
ככלי אשר נמאס ואין חפץ	בו . נמשלו אחר גדולתם .
6. לא יוכלו לצאת להתפלל	אם לא יהי הוא תוך כניסתם
מן ילעגו להם צעיריהם	ויספרו בשתם וחרפתם ,

7. קומה דרה ודרוך שמואל על
ורקע ברגלך במתיהם .

[אצל רש"י במסיתם תחת במתיהם]

8. כי נבערו כלם וחכמיהם
מי זה יגלה מעלי עיניהם .
מתו ונסעו אל מנוחתם
עפר ויצאו מקבורתם .

[רש"י מקבורתם תחת מקבורתם]

9. לראות זאב יער ושועל כי
ויזנבו הנחשלים במ
באו בתוך צאנם ומרעיתם
וישמאו אותם בזודותם .

[הרש"י בתודותם תחת בתודותם]

10. ויהלק לבם וציריהם
לא יראו מאל באשמתם

[רש"י האל תחת מאל]

11. וישבר את מלחעות עול
וברחמיו ישלח מכשר טוב
אולי יחלו את פני צורם
וישובכה (sic) עמו כקדמותם .
האיש אשר עוה נתיבתם
להם ויבנה בית תפלתם .

ואם נקבל השערת פינסקר כי השיר הזה ערוך נגד בן חפני נצטרך לאמר כי התאר בן לוי נאמר על כהן על כי גם הכהנים הם משבט לוי . וע"ד צען , אשר קדמוני הקראים כנו כן את עיר פסטאט במצרים (ראה ל"ק צד ר"ג ונספחים צד 178 בהערה ; ורס"ג לישעיה יתרגמו מאנים לפי מונק , ולבמברר י"ג ב"ג לפי הפולוגוטטא : מנבר מצר , עיר מלוכת מצרים) , ואנשי העיר ההיא הקימו עליהם לראש ושופט את ר' שמואל , אם תצדק השערת פינסקר , בהכרח נצטרך לאמר כי נתמנה בן חפני במצרים בטרם עלתו על כסא הגאונות בכבל , אשר משם מקור מחצבתו , ולא כהשערת פינסקר (בהערה שם) אשר חשב כי היה מקורו מפאס ע"פ השבוש אשר בעטור (ראה למעלה הערה 5 , ואוסף פה לדברי ההערה ההיא , כי הרש"י בתחיה (I,45,67) רוצה להגיה בעטור ; ותשובה לר"ש נ' חפני שהשיב להכם פאס , או ישער כי נתחלף לבעל העטור ר"ש בן יאשיהו בר"ש בן חפני ; ולי נראה כאשר אמרתי שם למעלה) ; ולפי דעתי יותר טוב היה לומר (לפי דעת פינסקר) כי נתקצר בעטור פאס מן פאסטט .

128) ואלה דברי רב שמואל בבאורו לפי-שת שופטים בראש הפרשה : שופטים ושופטים סאל סאיל ען קו' התן לך לם אכרגה בלשון יחיד ולם יקול תתנו לכם . אלגואב אן הרא אלכטאב לריים אלעצר דו יגב יולי עלי ישראל חכאם אלא תרו אן אלסייד אלמניר משה קאל לישראל הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וג' וקאל ואשימם בראשיכם פלו לם יוליהם משה לם יסוי אכתיאר אלאמה להם שי וכדלך יהושע ועלי אן אללה אכתארה קאל למשה קח לך את יהושע בן נון וסמכת את ירך עליו ; ויסמוך את ידיו עליו פרל מן הרא אן לא תתם לה אלריאסה אלא בסמיכת משה וכדלך שאול עלי יד שמואל פזעלמנא מן דלך אן לא תתם ריאסה אלאן [צ"ל אלא] אן חכון מן קבל רייס אלעצר ואלומאן פאן עדם פתולי כל גמאעה מן אתתק ראיאה עליה ; ובהעתקה לעברית : „שופטים ושופטים . שאל השואל על לשון הכתוב תתן לך למה נאמר בלשון יחיד ולא נאמר תתנו לכם ? התשובה היא כי ידבר לראש הדור אשר עליו החוב למנות שופטים על ישראל ; הלא תראה כי משה הנביא הנאור אמר לישראל הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וג' , ואמר ואשימם בראשיכם , ואם לא נתמנו ממש לא היתה בחירת האומה מועלת להם כלום . וכן בהושע , אף כי ה' בחר בו , בכל זאת אמר למשה קח לך את יהושע בן נון וסמכת את ירך עליו — ויסמוך את ידיו עליו , וזה יוכיח כי לא נשלמה אצלו הנשיאות כי אם על ידי סמיכת

משה. וכן בשאל על ידי שמואל. ולמדנו מזה כי לא תהיה החזמנות בשלמות אם לא תהיה על ידי ראש הדור והזמן; אכן אם לא ימצא ראש כזה תבחר כל עדה את האיש הטוב והישר בעיניה".

124) את דברי ההספר הזה הביא גם ר' בחיי בר אשר בפירושו על התורה (ג"כ סוף פרשת ויחי) בשם רב חננאל וז"ל: „וכתב עוד אנן ספדינן על אב בית דין עזר קברו כו", ושם כתוב ומבאר תחת ומברר, תלמידים תחת ותלמידים, בקרית תחת וקריאת (או וקריית). והרשי"ר בחולדות רב חננאל (בכורי העתים תקצ"ב צד 9-37) חשב כי האב"ד אשר עליו נתחברה הקינה הזאת הוא רב האיי גאון, וטרה הרבה ליישב הקושי מדוע נקרא פה אב"ד ולא גאון ולא עלתה בידו; לכן שמחתי למצוא בכ"י שלנו כי הקינה נתחברה מרב שמואל על מות רב חפני אביו. ולמדנו מהמציאה היקרה הזאת דברים רבים: א) כי רב שמואל היה נכד (ורב חפני היה בן) גאון הישיבה בפומבדיתא כימי רב סעדיה, רב כהן צדק בר יוסף, אשר כפי עדות ר' נתן הכבלי בספר יוחסין היה לגאון כמשך איבעים שנה, ועל ידו עלתה ישיבת פומבדיתא במעלה אחת עם ישיבת סורא. ב) כי רב חפני היה דיינא דבבא (ולא נדע אם בפומבדיתא מקום גאונות אביו רב כהן צדק, או בסורא מקום גאונות בנו) והרביץ תורה לתלמידים. ג) כי התאר דיינא דבבא בארמית אחד הוא עם ההאר אב בית דין בעברית, כאשר העירותי למעלה (הערה 8); ואוסיף פה עוד, כי בתשובת רב האיי בשערי צדק (חלק א' שער א' סי' י"ז) נקרא גם: „מר רב חנינאי דיאנא דבבא", ובזמנו עוד לא היה התאר גאון ומעלת האב"ד או דיינא דבבא היתה המעלה היותר גדולה בישיבה, ומעלת ריש גלותא היתה התמנות מצד המלכות על כל בני הגולה. וגם מתשובת רב עמרם לברצלונא (תשובות הגאונים ד' ליק סי' נ"ו ובראש דסדור שלו) יש להוכיח זה, כי שם נאמר בראשונה: „קבלו שלום ממני וממר רב צמח דיינא דבבא ומן רישי כלי", ואחרי כן כתוב: „וקראו אותם לפנינו כשיושבים לפנינו אב"ד ואלופים", וברור הוא כי הכוונה באב"ד היא ג"כ לרב צמח דיינא דבבא, אשר הוא היה השני במעלה אחר רב עמרם גאון, כאשר גם התאר אלופים אחד הוא עם רישי כלי הנאמר למעלה; וזאת ידענו מעדות ר' נתן הכבלי (ביוחסין ד' אמשטרס דף צ"ג. ע"ב: „ולמה נקרא שמם ראשי כלות שכל א' מרב ממונה על עשרה מן הסנהדרין, ותם הנקראין אלופים"), וכן נתכנו באמת ר' אלעזר מאספמיא ורב חפץ בן יצליח בשני התארים אלוף וריש כלה ביחד. והאירתי בזה על כי החכמים אשר דברו מחדש בחאר אב בית דין (כמו הרשי"ד בערך מלין, האמבורגר ברעאל-ענציקלופדיע, לוי בנייהעבראישעס וואערמעערבוך) לא נגעו בזה הענין. [ובעת הרפסת המאמר מצאתי כי כבר הרגישו בשווי התארים האלה בבלב"ד ר' אריענטס לשנת 1848 עמוד 521 הערה 852, והר"ד ברילל ביארהבוך שלו (II 35). ואוסיף עוד כי בשו"ת הגאונים חמדה גניזה (ד ירושלים) סי' ע"ד נזכרו ביחד גאון ואב"ד, ובכפתור ופרח (דף ס"א ע"ב) נתכנה רה"ג שתי פעמים בשם אב"ד, ונראה שכתב זה בחיי אביו רש"ג קורס שנתמנה לגאון. ובענין התאר דיינא דבבא (דיין השער) צריך להעיר כי הוא לקוח ממונה אנשי המזרח, כי השופטים ישבו בשערי העיר לשפוט את העם, ע"ד דברי ריבות בשעריך (דברים י"ז ח'), אל זקי העיר השערה (שם כ"ב ט"ו), השערה אל הזקנים (שם כ"ה ז'), והציגו בשער משפט (עמוס ח' ט"ו), שלום שפוט בשעריכם (זכריה ח' ט"ז) וכדומה; והנגיד יכנה בשירו לגדול אחר מוכבל אשר בא לספרד (זכרון לראשונים I, 102, 188: „אשר ישב שער תוך ארץ שנער"). (ד) כי רב חננאל בפירושו לתורה השתמש בבאר רב שמואל בן חפני, ולשון אנן ספדינן הוא כמו ומפרשינן הנמצא אצל רה"ג גם במקום שהשתמש בדברי אחרים; ראה הערת הרשז"ה בלבנון שנה שניה (צי 313). ה) גם המלות בקרית יעבץ, אשר נשתבשו אצל ר' בחיי מן וקריאת יעבץ, היו לאכן נגף להרשי"ד

שם ולבעלי תרומה (מחברת שניה צד 20 וצד 88) אשר הלכו משבוש לשבוש וכראו בבית יעבץ (וראה עוד כרס חמד הששי צד 152 והקדמת ר"א ברלינר למגדל הננאל צד 24); וכעת יבוא הכל על נכון, כי במלות וקריאת יעבץ ירכו בן הפני אל המקרא (דברי הימים א' ד' י') ויקרא יעבץ לאלקי ישראל לאבן אם בוך תברכני והרבית את גבולי, ולפי דרשתם בתורה (דף מ"ז ע"א): יעבץ שיעץ ויבין חורה בישראל, אם בוך תברכני בתורה, והרבית את גבולו בתלמידים; וראה גם פי' ו"ה לתלמידיו רס"ג (צד 18). ונראה עוד הפעם איך מציאה אחת קמנה בכ"י תפ"ן אור בהיר על ענינים שונים בקורות ישראל וקדמוניהו.

126) לכתוב וישתחו ישראל על ראש המטה (בראשית מ"ז ל"א) נאמר בפירושי רב שמואל: וקד צחף נאקלי אלנצארי על ראש המטה ואתבא עלי עצאחא עלי מן אנה מטה אלדי תפסירה עצא ואלפס ואלתפסיר מכאלפאן; ובעברית: וכבר העתיקו מעתיקי הנוצרים וישתחו על מטהו, בחשבם כי המלה היא מטה אשר הוראתה מקל, אולם שתי המלות האלה והוראותיהן שונות.

126) אה כי ספור אבן עקנין יצא לאור בהעתקה אשכנזית (עניניקולופעדיא מערש וגרובער 81.56, II) ובגוף הערבי עם העתקה צרפתית (זשורנאל אוימטיק לשנת 1862. 215, II), אולם על כי הספרים האלה אינם מצויים בידו חכמי ישראל [ולכן פעה ביחוס הספור הזה הד"ר קאהופ במבוא לערך השלם צד IX], אמרתי להביאו הנה; ואלה דברי ר' יוסף אבן עקנין: ודבר אלנגיד נ"ע פי כחאב אלאתנגא מע הרא ענד מא אכתר מן דכר שרוחת אלנצארי אן ר' מצליח בן אלבעק דיין סקליה כאמנה ענד ורודה מן בגדאד ברסאלה צמנאה סירה רבינו האי גאון ז"ל ואתארה אלפאצה ודכר פי גמלתה אן פי בעץ אליאם וקע פי אלמגלס [בושור' אז' שם נדפס בטעות ל מ ג ל ס]. דכר הרא אלפסוק שמן ראש אל יניא] ראש פאכתלפת פי שרחה אלתאצרון פאשא רבינו האי ז"ל ר' מצליח אן ימשי אלי גאתליק אלנצארי יסאלה ען מא ענדה פי שרה הרא אלפסוק פאכבר עליה פראי ז"ל אן עמס בר' מצליח הרא אלמאד פאכבר עליה אלגאון ז"ל קאילא קד כאן אלכאב ואלסלף אלנצלה והם אלקרום [בושור' אז' בטעות אלפדוס] וכתתון עלי אללגאת ואלישורו ענד אלמלך אלמתבאניה חתי ענד רעאה אלגנס ואלבקר עלי [סא] הו מעלוס מנקול פנהץ אליה ז"ל וסאלה וקאל לה אנה ענדהם בלסאנה אלסריאני משחא דרשיעי לא עבי רישי; ובהעתקה לעברית: „וזכר הנגיד ז"ל גם כן בכ"ת א ב א ל א ס ת ג נ א (בס' העושר), אשר בו הרבה להביא מפירושי הנוצרים, כי ר' מצליח בן אלבעק דיין בסוציליאה בשוכו מכנדאד שלה לו (להנגיד) אגרת בספור חיי רבינו האי גאון ז"ל ומעלותיו החשובות, ובתוך שארי דברים ספר כי ביום אחד נפל הרבור בבית הישיבה אודות הפסוק שמן ראש אל יניא ראשי (תהלים קמ"א ה'), ובחלקו בו הנאספים בבית הישיבה; ורמז רב האי ז"ל לר' מצליח שילך אל קתוליק (ראש רכזנים) הנוצרים וישאלוהו אודות מה שנמצא אצלו בכאור זה הכתוב, ולא הוטב הדבר בעיני ר' מצליח. וכראות הגאון ז"ל כי קשה הדבר לר' מצליח התרעם עליו, באמרו כי האבות והצדיקים הקדמונים אשר היו קדושים לא נמנעו מלחקר ע"ד באור המלות אצל בעלי אמונות שונות, וגם אצל רועי הצאן והבקר, כאשר הוא נודע ומקובל. והלך ר' מצליח ז"ל אל הקתוליק ושאל את פיו, ואמרו לו כי אצלם בשפת סורית הפסוק מתורגם כזה: משחא דרשיעי לא עבי רישיה". ולא נודע אם ר' מצליח זה הוא הנזכר מבעל הערוך, ואם חכם אחד הוא האריך ימים כי ר' נתן למד מפיו, כאשר העיד בערך אנפסקי 111.

127) בן למשל ר' יהודה בן ברזילי יזכיר לטוב את באורי רב שמואל לכתבו הקרש וספריו במחקר (הערה 116. 53); ר' יונה אבן גאנח יהלל את דבריו בחכמת הלשון (הערה 40); הרמב"ם, בגו ר' אברהם, ר' תנחום ירושלמי ור' שמואל ספורטא ישבחו את מאמריו בפילוסופיא ומרעים (הערות 117. 118. 27. 26); ר' סעדיה אבן דנאן יפאר את באורו לתורה (הערה 57).

והראב"ד בספר הקבלה (ד' אמשטרדם דף מ"א ע"א) יאמר סתם: „גם הוא חבר ספרים הרבה”
מכיל להגיד רעמו על איכות הספרים, אכן המאירי בהקדמתו לפירוש מס' אבות (וממנו לקח ר'
יצחק לאטיש בשערי ציון הגדסם באוצר טוב I, 70) יוסף עוד: „אלא שאין ענינם ראוי לסמוך
עליהם כל כך” ; וכמו כן הביטו איזה חכמים אחרים מהקדמונים (כמו ר' יוסף אבן מיגאש, ר'
שמואל גאמע רומים) בשאט בנפש אחרי רב שמואל, וכפי הנראה הוא רק בעבור דעותיו
בפילוסופיא וע"ד הנסים בתלמוד אשר נתפרסמו על ידי תשובת רב האי. וללא אמת העיד ישי"ר
(אוצר נחמד IV, 147) : „וכן הטילו איזה חכמים ספיקות על הנסים הכתובים בתורה, עד
שהגאון ר' שמואל בן חפני כתב שאין ראוי להאמין אלא מה שהשכל מתייבהו”, ראה למעלה
(הערה 37). ועל מספר החכמים המביאים את רב שמואל ראוי לחוסף כי בכ"י ערבי בשם מחכם
א' אשר שמו ר' נתנאל (ואולי הוא ר' נתנאל בעל פ"י קהלת הנזכר למעלה הערה 60) כתוב,
כי רב נסים בספרו מגלה סתרים הביא את דבריו בן חפני מפיחושו לדברים ומספרו כי תאב
אלה דאיה וחלק עליו; וצריך אם כן לחוסף כתאב אלה דאיה למספר חבורי רב שמואל,
אם לא כי הוא שם אחר מן כתאב אל שראיע או מן נסך אל שרע שלו. ור' חסדאי
קישקאש יזכיר את בן חפני בהקדמת אור ה' בין הגאונים אשר הכרו ספרים בדינים והלכות. ור'
שלמה בן יוסף י' יעקוב המעתיק פ' משניות נזיקין להרמב"ם יחשוב את ר' שמואל בין ראשי
המפרשים הגאונים אשר פירשו התורה שכבתם ושבע"פ בלשון ערבית ועשו חבורים בהלכות ופירושים
ותשובות בלשון היא.

(128) ראה מאמר הר"א ברלינער ע"ד כ"י איטליאה (במגאצין I, 30). ומה המין היא
החוספה בתשובת רב האי להנגיד הנמצאת בס' מאירת עינים כ"י ר' יצחק מעכו המוכאה במכתב
חדשי לפראנקעל (לשנת 1862 עד 39) אשר שם נאמר כי באחרית ימיו חזר בו רב שמואל
והתחיש על למוד הפילוסופיא והכמות הגוים, וה' באעקק (געשיכטע דעס יידישען פאלקעס צד
258) יאמין באסחת הדברים האלה! והנה גם לשון ההוספה בתשובת רה"ג תעיד על עצמה כי
לא מצי רה"ג יצאה וכי מאוחרת היא, וזה נוסחה: „וראוי לך שתנהג עצמך בזה הענין. וכקצרה
באתי לכתוב לך שחסרי עצמך מן הענינים הם (!). וכבר קמו אנשים מבגדאד שהיו טוב להם
להיות גוים (!). וקנאו העמים על זה וגם הם נמנעו מעצמם וגם אנחנו מנענו אותם בס"ד.
ומנענו את ישראל מזה מאחר שראינו לענין (צ"ל לעין?) ההפסד הגורם. ומר רב שמואל הגאון
ז"ל לפי שהיה קודם והיה קורא (צ"ל שקודם היה קורא?) אלה הרברים וראה ההפסד היוצא מזה
ומנע עצמו בכך. ואין לי להאריך באלה הענינים ובאלו הדברים”. והנה מלבד הסניגין המאוחר
והזר בזה המאמר יפלא איך יאמר רה"ג על האנשים שעסקו בתחלה בחכמות ונעשו בעלי תשובה
כי „גם הם נמנעו מעצמם וגם אנחנו מנענו אותם”, שהיה טוב להם להיות גוים? (ואולי צ"ל
להיות כגוים). ואל ההשוכה בטעם זקנים אשר הכאתי למעלה (הערה 20) כוון כפי הנראה
בעל אהל יוסף (צפנת פענח) על הראב"ע לפסוק אהיה אשר אהיה, שהביא מתשובת רה"ג אודות
השמות והמזפתיים הנעשים בהם כי הם דברים בטלים. וראוי לצרף אל הנאמר אצלי בהערה
שם את הטובא משמו באבורהם (ובר"ם לפי"ד סי' קס"ז) כי המנהג למנוע א"ע משתיית מים
בעת התקופה הוא נוחש ומשחת הנשים הזקנות; וראה מזה באגרת ר' מאגרות יש"ר. והנה נודע
כי איזה מהמקובלים יספרו גם על הרמב"ם שחזר בו באחרית ימיו, ויורד להררי המרכבה, ובא
זה ולמד על זה כי כך הרכס של איזה מיודעי חן; וגדבר עוד מזה א"ה במאמרנו ע"ד רה"ג
באחת ממחברות הבאות מספר זכרון לראשונים.

(129) לשוק וירא ה' כי סר לראות (שמות ג' ר') כתב ר' בחיי: „קבלנו כי יש שם בן
מאה אוחיות ויוצא מפסוק זה והוא מסורת רבינו שמואל הלכה הן ז"ל שקבל מרבו ורבו מרבו

שפי רב הונא; ואסת כי באור זרוע נזכר רבינו שמואל הכהן אשר היה לו תלמיד בשם ר' עמרם (ראה לרונטא בחלק ב' שם בהלכות קריאת ר' פרשוות צד 160, ב' פעמים), וכפי הנראה הוא ר' שמואל בן יהודה הכהן אשר חי בסגנצא בערך זמן רש"י (שם באו"ח הלכות אבלות צד 175); אולם קשה הוא ליחס לחכם אשכנזי או צרפתי דבר בקבלה מפי רב הונא, וההשערה נוספת יותר לאטר כי הכינה היתה לחכם בבלי. וצונגין (ליטרטורגשיטע 194) מצא פיוטים אשר שם שמואל הכהן חתום עליהם מזמן בלתי נודע; ולפי ההשערה הוא ר"ש בן יהודה הנזכר, המוכא גם במ' אסופות כ"י (רש"ל בנחלתו 46) ובאו"ק (שם 48), כי גם אביו ר' יהודה היה פייסן (ראה ליטרטורגשיטע 138).

ליטרטורגשיטע

תבני ההערת

הערה א' — ראה לרונטא בחלק ב' שם בהלכות קריאת ר' פרשוות צד 160, ב' פעמים, וכפי הנראה הוא ר' שמואל בן יהודה הכהן אשר חי בסגנצא בערך זמן רש"י (שם באו"ח הלכות אבלות צד 175); אולם קשה הוא ליחס לחכם אשכנזי או צרפתי דבר בקבלה מפי רב הונא, וההשערה נוספת יותר לאטר כי הכינה היתה לחכם בבלי. וצונגין (ליטרטורגשיטע 194) מצא פיוטים אשר שם שמואל הכהן חתום עליהם מזמן בלתי נודע; ולפי ההשערה הוא ר"ש בן יהודה הנזכר, המוכא גם במ' אסופות כ"י (רש"ל בנחלתו 46) ובאו"ק (שם 48), כי גם אביו ר' יהודה היה פייסן (ראה ליטרטורגשיטע 138).

הערה ב' — ראה לרונטא בחלק ב' שם בהלכות קריאת ר' פרשוות צד 160, ב' פעמים, וכפי הנראה הוא ר' שמואל בן יהודה הכהן אשר חי בסגנצא בערך זמן רש"י (שם באו"ח הלכות אבלות צד 175); אולם קשה הוא ליחס לחכם אשכנזי או צרפתי דבר בקבלה מפי רב הונא, וההשערה נוספת יותר לאטר כי הכינה היתה לחכם בבלי. וצונגין (ליטרטורגשיטע 194) מצא פיוטים אשר שם שמואל הכהן חתום עליהם מזמן בלתי נודע; ולפי ההשערה הוא ר"ש בן יהודה הנזכר, המוכא גם במ' אסופות כ"י (רש"ל בנחלתו 46) ובאו"ק (שם 48), כי גם אביו ר' יהודה היה פייסן (ראה ליטרטורגשיטע 138).

הערה ג' — ראה לרונטא בחלק ב' שם בהלכות קריאת ר' פרשוות צד 160, ב' פעמים, וכפי הנראה הוא ר' שמואל בן יהודה הכהן אשר חי בסגנצא בערך זמן רש"י (שם באו"ח הלכות אבלות צד 175); אולם קשה הוא ליחס לחכם אשכנזי או צרפתי דבר בקבלה מפי רב הונא, וההשערה נוספת יותר לאטר כי הכינה היתה לחכם בבלי. וצונגין (ליטרטורגשיטע 194) מצא פיוטים אשר שם שמואל הכהן חתום עליהם מזמן בלתי נודע; ולפי ההשערה הוא ר"ש בן יהודה הנזכר, המוכא גם במ' אסופות כ"י (רש"ל בנחלתו 46) ובאו"ק (שם 48), כי גם אביו ר' יהודה היה פייסן (ראה ליטרטורגשיטע 138).

הערה ד' — ראה לרונטא בחלק ב' שם בהלכות קריאת ר' פרשוות צד 160, ב' פעמים, וכפי הנראה הוא ר' שמואל בן יהודה הכהן אשר חי בסגנצא בערך זמן רש"י (שם באו"ח הלכות אבלות צד 175); אולם קשה הוא ליחס לחכם אשכנזי או צרפתי דבר בקבלה מפי רב הונא, וההשערה נוספת יותר לאטר כי הכינה היתה לחכם בבלי. וצונגין (ליטרטורגשיטע 194) מצא פיוטים אשר שם שמואל הכהן חתום עליהם מזמן בלתי נודע; ולפי ההשערה הוא ר"ש בן יהודה הנזכר, המוכא גם במ' אסופות כ"י (רש"ל בנחלתו 46) ובאו"ק (שם 48), כי גם אביו ר' יהודה היה פייסן (ראה ליטרטורגשיטע 138).

* תקונים והוספות *

- עמוד 1 שורה 3 מלמטה, ז"ל בחו .
- עמוד 2 שורה 3, אולי לריך להוסיף דבר שביעי מפלוגתות רב שמואל עם רב האי
 חתנו ע"ד שחיטה העשויה כמסרק וקולמוס, ע"פ הגאמר בלו"ז הלכות שחיטה (דף כ"ג) ;
 ראה מאסף נדחים № 7 שו"ת 3 . — שם שורה 11, ז"ל עדות .
- עמוד 4 שורה 3, לריך להוסיף את ר' תנחום ירושלמי בין החכמים המזכירים את
 פירוש רב שמואל לתורה, ראה למטה הערה 118 . ואולי גם את רשב"ג, ראה בהוספה
 לעמוד 12 שורה 15 . — שם שורה 20, לפי המובא למטה (הערה 72) כי נמאלו כללי
 ההלמוד מרס"ג, לריך לתקן כי רב שמואל היה הראשון אשר חבר את הכללים האלה ביחד עם
 סדר זמני התנאים והאמוראים ועם באור המלות הקשות בתלמוד .
- עמוד 5 שורה 9 מלמטה, ז"ל זכרו . — שם שורה 4 מלמטה, לריך להוסיף ש ע ר
 של בדיקה הכשר מן החלב ומן הגידין שהן מלאין דם הגמאל בכ"י רד"ה (קהלת דוד נד 470,
 1484 № 4°) .
- עמוד 6 שורה 3, המלה אלזאס אשר הבאתי ע"פ קורא הדורות מר"ד קונפורטו
 ורשי"ר, היא בטעות תחת לוזאס ; ראה מאסף נדחים № 11 שו"ת 6 . — שם שורה
 10-12, לריך להוסיף התשובות המובאות בחלק ח' מס' העטור ע"פ המובא במאסף נדחים
 № 14 שו"ת 5 . — שם שורה 15, לריך להוסיף גם את הרי"ף ע"פ הגאמר בהערות
 2.22.23.63 . — שם שורה 11 מלמטה, במקום לבמדבר ז"ל לדברים, כאשר הובא
 למטה ברערה 114 באריכות . — שם שורה 3 מלמטה, לריך להוסיף עוד את החבור כח א ב
 אלהיה אשר אולי היה גם הוא בטלסופיה הדתית, ראה הערה 127 .
- עמוד 7 שורה 3, ז"ל אלסהבאלר .
- עמוד 9 בהערה 2, בנהלה שד"ל הידעם באזור טוב (לשנת תרל"ט נד 37) נרעם
 חכם בשם ר' פנחס בן הפני המובא במרדכי . — שם שורה 19, ע"ד חיטני וביטני ראה
 גם בכרמל החדש (1,80.451) .
- עמוד 10 שורה 1, ז"ל המזכיר . — שם שורה 3, ע"ד התואר אלחפני לר'
 יהודה אהרניזי ראה אולר נחיד (11,231), קטלוג בודל, 1307, יידישע נשר, X,183 . —
 שם הערה 5, ע"ד חכם פאס בטעור ראה עוד למטה הערה 122 .

עמוד 11 שורה 11, י"ל 7, VI. — שם הערה 10, הכש"ז בחה"ס (I,45) חשב
כי חתן בן חפני היה רב האי אחר ולא בן רב שרירא, וזה נגד דברי הראב"ד בסה"ק; ולא
אלוה כי חזר בו הרש"ז מהשערותו זאת. — שם שורה 3 מלמטה, י"ל כבל.

עמוד 12 שורה 15, גם הרשב"ג במקור חיים הלך בדרך הס"ג, ולזה היפה כונת
הראב"ע כי רשב"ג השג להגיל התחפס, כאשר שער הרש"ז בחה"סו (II,9); ואם תחקייס
ההשפעה הזאת וכל להוסיף גם את הרשב"ג בין החכמים אשר השתמשו בבאור בן חפני
למורה. — שם שורה 25, י"ל ישוב.

עמוד 13 שורה 1, י"ל בעקבותיו. — שם שורה 2, י"ל חותמו. — שם שורה
15, אחר חכמי זה מלאחי בחלק מפני ר' תנחום לדברים אשר נתגלה לי בחבילות כ"י דפה
כי שם מזכר הפירוש המיוחס (אלמנסוב) לרב האי מפרשת ויאל. — שם שורה 17-18,
למקום הזה שייך גם המובא מאבודרהם ודרכי משה למיו"ד סי' קמ"ז בשם רה"ג כי המנהג
משהיה מוס בעת הקפופה הוא נישוח ושחיה הנשים הזקנות. — שם שורה 29, השערת ר"ד
קאטעל כי המ"ע וכן לס' נהר פישון לא נחלמה, ובאמת נתחלף לבעל מ"ע האבזהב במקום
החכ"ב, ראה מחסף נדחים 11 № שו"ח 7, 12 № שו"ח 2.

עמוד 14 שורה 4, סגנון הלשון בתשובה רה"ג במעם זקנים, וביחוד השמוש במלה
הוא אבות, יזכיר את לשונו בתשובה המובאה בחמים דעים סי' ק"טס ואצל הרש"ר בתולדות
הערה 16, כי גם שם יאמר: רוב שלוח אלו תואנות הם, ולא נאשרה תואנות, דברי
קנטורין ותואנות. ודרך להוסיף כי בזהל יוסף להראב"ע לפסוק אהיה אשר אהיה יביא
תחשבות רה"ג ע"ד השמות והמופחים הנעשים בהם כי הם דברים בעלים, וכפי הגרסה כונתו
לתשובה זו. ודברי הרא"ש בפ"ח דיומא המביא דברי רה"ג אודות שם מ"ב לא יסחרו דברי
בהערה 19; ראה מחסף הר"ל לעף בשחר ה"א חוברת 10 לז 60, ומענה רש"ר שם
חוברת 11 לז 114. — שם שורה 1 מלמטה, י"ל אלדן.

עמוד 15 שורה 14, י"ל חפני. — שם שורה 15, י"ל ויאמר שמואל. — שם
שורה 7 מלמטה, גם הקראי ר' אהרן בכתר תורה לפ' קדושים (דף ר"ה) הביא דעת בן
חפני בענין בעלת אוב מבלי הזכיר שמו, וכפי הגרסה לקח מהרד"ק. וזה עתה מלאחי בפי'
שמואל בערבית כ"י ס"ב ממחבר לא נודע שמו, כי מלא בעיר עכו ממזר אחד באריות מחכם
ספרדי אחד ששמו ר' משה בן יוסף בן בַּשְׁבִּיר (שחברו בשנת דתה"ס = 1079 בעיר
אלמהדיה באפריקה ומה בעכו), אשר בו יחובה באורך עם בן חפני ועם הרס"ג בענין בעלת
אוב, די לדעתו כל הדברים אמחים בפשיטותם, ויקרא: "יא רבי שמואל בן חפני מי יגלה
עפר מעיניך מהי אערפך גמיע דק" (אי ר' שמואל בן חפני! מי יגלה עפר מעיניך ואודיעך
אח כל זאת!). — שם שורה 7 מלמטה, י"ל 8, VI.

עמוד 16 שורה 14, י"ל כדושי. — שם הערה 22, ע"ד מחיבות והכלל מרב
וד' חגיגה ראה עוד הרחי"ל בענין זוכר (דף ס"ח) ואולי הספרים מבן יעקב אוח מחיבות.

שה הערה 23, התשובה בשערי דק ע"ד אסמכתא היא היא התשובה סי' קל"ד בחמדה גנזה (ד' ירושלים, דף ב"ג-כ"ד), וראה עוד פירוש רב חננאל לפסחים לד כ"ב והערה שם, ס' העמוד חלק א' (ד' וויניצאה דף ה'ו-ו'). ובגמלה שד"ל באוצר מוצ (ד 15) הביא בשם מיוקא הוא החלק השני מס' ארחות חיים הנמלא בכ"י (קטע חלל הרשוח"ה) כי רה"ג בשל אח דין התלמוד בענין אסמכתא, וזה אמנם נאמר שלא בדקדוק. — שם שורה 6 מלמטה, ז"ל ודחזיתון.

עמוד 17 שורה 3, ולפי זה לא תזיתו להני כללי דכילי בעל יד מלאכי (כלל י"ד מכללי הרי"ף) דכל גאון סהס חלל האלפסי הוא רב האי. — שם הערה 25, וראה גם בס' אמרכל (ה' קונטרסים דף כ"א ע"א) ומבוא לפסיקתא דרב כהנא לה"ט בוצער (ד 71, XI).

עמוד 19 שורה 1, בהוספר ז"ל [ז"ל אשחב אלהבדות?]. — שם שורה 6, ז"ל קאל. עמוד 20 הערה 42, המקור לדברי בעל היוחסין בהוספתו לפרוך ולהרו"ה במחזור הוא האבודרהס בראש שמ"ע, ראה למטה הערה 111 ומאסף נדחים 7 № שו"ה 8 № שו"ה 2. והראב"ע יביא בשם הר"ג (שמות ל"ד ו') דברים קרובים לדברי בן הפני; ועיין עוד הערה הרי"מ מיללער למס' סופרים ד 59.

עמוד 21 שורה 1, המלות הראשונות המטושטשות ז"ל להם בעבור. — שם בראש הערה 45, לריך להוסיף כי בבאור הק"ר לשמות מהראב"ע (ד 14) יביא את דברי רב שמואל למלות ויפגשו והגע לרגליו בשם יש אומרים, ולמטה יוסיף עוד: „והמפרש שאמר כי ויפגשו על אליעזר. הוא יפרש כי חתן דמים אחה לי. בעבור שהיה קרוב למיתה. והנשיא קוראת לער כאשר יכנס לביתה חתן. וכאשר סר החולי ממנו. אז אמרה חין אחה חתן דמים. כי אם דם המילה". וגם זה אם כן לקוח מדברי בן הפני, אשר באורו לפסוק ויפגשו ויבקש המיתו נמלא גם חלל ר' בחיי בשם רב חננאל, כאשר העיר הרשי"ר בלקוסי פי' הר"ה לתורה (ד 40), ובגל מה דומה גם באור הרשי"ר שם למלות חתן דמים לפירוש רב שמואל המובא בפירושו הק"ר להראב"ע. — שם בראש הערה 46, לריך להוסיף בהרמל השנועי (III, 215).

עמוד 23 שורה 10, ז"ל [ידישע זייטשריפט VI, 316]. — שם שורה 12, ז"ל אודותן. — שם שורה 25, ז"ל לזרכס. — שם שורה 3 מלמטה, ז"ל גם.

עמוד 24 הערה 59, יוכל להיות כי הפירוש לקיוון מרב שמואל היה נמלא בהלכות שנה בספרו כהאב אלשראיע לענין שנת קיק, כמשמע קאה מדברי בן גנאה.

עמוד 25 שורה 6-9, עין זוכר להרחיד"א הוא החלק הראשון מס' יעיר און, וכלי-הר"ג מובאים שם בד' לבוב דף ג"ע ע"א; וראה ההוספה למעלה לעמוד 4 שורה 20 ולמטה הערה 72. — שם שורה 29, גם רשמ"ן בבכורים (II, 141) העריך את דברי בן הפני עם דברי הגיד במבוא התלמוד. — שם שורה 3 מלמטה, נמלא במקומו בחלפסי בסוף כתובות, ובאמת לא הובא בשם רב שמואל, ראה מאסף נדחים 7 № שו"ה 2.

עמוד 36 שורה 4, ז"ל צמונטסשריפט לשנת 1878. — שם שורה 10, ז"ל הריאסי.
עמוד 27 הערה 70 בראשה, ובכלבו ה' יו"ט (ד' פיורדא דף מ"ח) הובא בקצור. —
שם שורה 25, ז"ל מווארטהיים.

עמוד 29 שורה 7-9, ראה גם בתשובות גאוניס קדמוניס ד' ברלין סי' קכ"ו ובכלבו
(ד' פיורדא דף י"ד) בדברי הרמב"ן. — שם שורה 27, ז"ל כחאב. — שם שורה 2
מלמטה, ז"ל בידיו.

עמוד 30 שורה 3-5, כפי הגרסה נתחלף לכרמולי רב שמואל הגניד עם בן חפני.
עמוד 35 שורה 20, ראה בהוספה למעלה לעמוד 6 שורה 3 כי גם בד' סביונוס
כתוב לוואזס, מאסף נדחים № 11 שו"ת 6.

עמוד 36 הערה 99, במאסף נדחים № 12 שו"ת 2 העיר הרשומ"ה, כי הרשימה
בשערי זקד דף מ"ת מוסבת אל התשובה סי' כ"ה מרב נפרונאי, ובדף ס"ז הרשימה קאי על
סי' נ"ה שהוא לרב עמרם, ובדף ז"ג הרשום מוסב לסי' ד' מן חפני; ולפי זה נראה כי
הרשימה מוסבת אל התשובות ההולכות אחריו, והרשימה רב שמואל בן חפני בדף ד' קאי
לסי' כ"ה ראובן ושמעון שאין שתי אחיות. ושם בדף ל"ה סי' ו' התשובה המתחלת וששאלתם
ראובן הנפק שטרך מיוחסת בכ"י הרשד"ל (הגמלא אלל הרשומ"ה) גם בן לבן חפני. — שם
שורה 7-26, התשובה בדיון בור בנד המלך מובאה בעמוד אות מהאה, ראה מאסף נדחים
№ 14 שו"ת 5. — שם שורה 3 מלמטה, ז"ל הערה.

עמוד 37 שורה 18, ז"ל שאין. — שם הערה *101, התשובה בכפתור ופרח
לקוחה מס' העמוד מאמר אגב, ראה מאסף נדחים № 14 שו"ת 5.

עמוד 38 שורה 26, בכלבו ה' לולב (ד' פיורדא דף ס"ה) „וכתב גאון ז"ל שמכרכין
על נטילת לולב מעומד, וכן בכל מוצה שאין בה הגאה", אולי הכונה לבן חפני, וכן גיאת לא
הביא לפי זה סוף דבריו שאין בה הגאה. — שם שורה 9 מלמטה, חלוקה רב שמואל על
המכילתא הובא ברא"ש הלכות תפילין, ראה מאסף נדחים № 14 שו"ת 5. — שם שורה 4
מלמטה, ע"ד ברייתא חינוניות ראוי לנרף עוד את הגאמר צירושלמי (פאה פ"ב ה"ד וחגיגה
פ"א ה"ח) ר' זעירא משם ר' שמואל אין למדין לא מן ההלכות ולא מן האגדות ולא מן ההוספתות
אלא מן התלמוד.

עמוד 42 שורה 10 מלמטה, ז"ל עמוד 880. —
עמוד 44 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.

עמוד 45 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 46 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 47 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 48 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 49 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 50 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 51 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 52 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 53 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 54 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.
עמוד 55 שורה 1, ז"ל ורבינו בחיי.

מפתח לחבורי רב שמואל בן הפני, איה נמצאו ואיפה נזכרו.

אלואם אלאחכאם (צ"ל : לואזם אלאחכאם) — מהר"ם אלאשקר .
ס' ההוצאה (= כתאב פי אלנפקאת) — בפירושו לתורה ואצל ר' יוסף אבן
מינאט .
הספרות — בפירושו לתורה (ור' בתי בשם רב חננאל) .
כתאב אחכאם שרע אלציצית (= ספר ציצית) — כ"י פטרסבורג .
כתאב אלבלוג ואלארראך — כ"י פ"ב .
כתאב אלהראיה ומגלת סתרים לרב נסים ור' נתנאל) .
כתאב אלמרכל אלי אל תלמוד (= ס' מבוא, ס' המבוי) — ר' יונה אבן גנאח .
כתב אלשפעה (= ס' מצרנות) — כ"י פ"ב .
כתאב אלשרעי (= כתאב פי אלשרע = שערס) — בפירושו לתורה, בכתאב
אלבלוג, ובבת' אחכאם שרע אלציצית .
כתאב נסך אלשרע ואצל אידון ופחועה — ר' יהודה אבן בלעם ור' משה אבן
עורא .
כתאב פי אלטלאך — בפירושו לתורה .
כתאב פי אלנפקאת (= ס' ההוצאה) — בפירושו לתורה .
כתאב פי אלשרע (= כתאב אלשראיע) — בפירושו לתורה .
לואזם אלאחכאם — ראה אלואם אלאחכאם .
ס' מבוא, ס' המבוי (= כתאב אלמרכל אלי אלתלמוד) — בעל העטור, ר' יוסף
אבן עקנין .

מלא חפנים (= שרח אלתורה?) — ר' יהודה משקוני .

מסאיל — ר' יוסף הרוואה .

ס' מצרנות (= כתאב אלשפעה) — צמח דוד, שפתי ישנים (על פי טעות) .

ס' המתנה — ככריע, ר' יעקב עכמאי .

ס' עריות (?) — ר' ישראל אסכנדרוי .

ס' ציצית (= כתאב אחכאם שרע אלציצית) — הרמב"ם .

בן חפשי . א. א. א. 1871

שער של בדיקת הבשר מן החלב ומן הגידין שהן מלאין דם — כ"י רד"א (קהלת דוד 4:0, 1484 № 4°; ושם נאמר במעות: „מיסוד של ר' שמואל בן חפני הנגיד“).

שערי ברכות — מיימוניות, שבלי הלקט, אמרכל, ס' אסופות, אשכול. שערי שחיטות — ראב"ן.

שערים (= כתאב אלשראיע) — מרדכי, ר' יצחק בן החסיד, ר' אברהם קלוזנר. ס' השותפות — בעל העמוד.

שרח יונה (?) — אבן גנאח, רד"ק.

שרח אלתורה (= תפסור אלתורה; מלא חפנים?) — כ"י פ"ב, רב נסים, ר' נתנאל, ר' אברהם ור' משה בני עזרא, ר' אברהם מימוני, אבן בלעם,

ר' תנחום ירושלמי, ר' יצחק גאון, אבן דנאן, ר' שמואל אבן נאמע.

שרח קהלת (?) — אבו אלברכאת הבתאללה.

ס' התנאים — רב האיי גאון.

תפסור אלתורה — ראה שרח אלתורה.

תפסור בעץ אלפרשיות — אבן בלעם.

תשובות — שערי צדק, שערי תשובה, הלכות פסוקות, העמוד, חקת הדיינים, אבן דנאן, רחיד"א.

והחבורים המיוחסים לרב שמואל במעות או שלא בדקדוק הם:

דיני שחיטה — פירסט.

ס' דינים — פירסט.

מאמר נגד המאמינים בקדמות העולם — פירסט.

מדרשים על התורה — כ"י וואטיקאן.

מלא חפנים (?) — ר"י משקוני.

ס' מקח וממכר — צמח דוד, שפתי ישנים.

סדר ברכות — פירסט.

שער העדות — פירסט.

מפתח למחברים וספרים המוזכרים את בן הפני .

אבו אלברקת התאללה (?) בפ' קהלת, ובמאמר בכ"י פ"ב בשם רב נסים) .

ר' אברהם אב"ד (בס' האשכול) .

ר' אברהם בן דוד (בס' הקבלה)

ר' אברהם זכות (בס' יוחסין ובהגהות לערוך)

ר' אברהם מימוני (בפ' לתורה ובביתחמות ה')

ר' אברהם אבן עזרא (בפ' לתורה)

ר' אברהם קלוזנר (במנהגיו)

ר' אהרן הכהן (בארחות חיים)

ר' אישתורי הפרחי (בכפתור ופרח)

ר' אליהו דילמדיגו (בבחינת הדת)

ר' אליעזר בן נתן (בצפנת פענח)

ר' אלעזר בן מתתיה (בפ' להראב"ע)

ס' אמרכל (בה' קונטרסים)

ס' אסופות (כ"י רשזח"ה)

ר' אשר בן יחיאל (לר"ה ובכורות)

ר' בחיי בן אשר (?) בפ' לתורה)

ר' בנימין מטודילה (במסעותיו)

ר' גדליה אבן יחיאל (בשלשלת הקבלה)

ר' דוד אבודרהם (בפ' התפלות)

ר' דוד גאנו (בצמח דוד)

ר' דוד קונפורטו (בקורא הדורות)

ר' דוד קמחי (בפ' לשמואל ובשרשים)

רב האי גאון (בתשובות, ובפ' לשמואל?)

הלכות פסוקות (תשובות)

ר' חיים אבן מוסא (במגן ורומח)

- ר' חיים בנבנשתי (בכנסת הגדולה)
- ר' חיים יוסף דוד אזולאי (בשם הגדולים)
- ר' הננאל (בפי' לתורה)
- ר' חסדאי קרשקאש (באור ה')
- ר' יהודה בן בלעם (בפי' לתנ"ך ובס' התגנים)
- ר' יהודה בן בנימין הרופא (בה' שחיטה וטרפות)
- ר' יהודה בן ברזילי (בפי' ס' יצירה ובס' העתים)
- ר' יהודה הלוי (? בכוריי)
- ר' יהודה משקוני (בפי' להראב"ע)
- ר' יונה אבן גנאה (ברקמה ובשרשים)
- ר' יוסף בן אליעזר (בצפנת פענח או אהל יוסף)
- ר' יוסף אבן מינאש (בתשובותיו)
- ר' יוסף אבן עקנן (במבוא התלמוד)
- ר' יוסף הרואה (בכתאב אלאסתבצאר ובכתאב אלהראיה)
- ר' יוסף שלמה דילמדיגו (במצרף לחכמה)
- ר' יחיאל (? בס' תניא)
- ר' יחיאל היילפריין (בסדר הרורות)
- ר' יעקב בן אשר (בטאו"ח ובפני"ד)
- ר' יעקב בן חביב (בעין יעקב)
- ר' יעקב לנדא (באגור)
- ר' יעקב עכסאי (בהקדמה לפי' הרמב"ם ממשניות נשים)
- ר' יצחק בן אבא מרי (בעטור)
- ר' יצחק אבובב באסיפותיו, נהר פישון; בטעות)
- ר' יצחק אור זרוע (באו"ז)
- ר' יצחק אלפסי (? בהלכותיו)
- ר' יצחק גאון (? בפי' לתורה)
- ר' יצחק אבן גיאת (בהלכותיו)
- ר' יצחק ישראלי (ביסוד עולם)
- ר' יצחק לאמיש (בשערי ציון)
- ר' יצחק מעכו (במאירת עינים)
- ר' ישעיה מטראני (במכריע)
- ר' ישראל אסקנדרוי הדיין (בשיריו)
- ר' מאיר כהן (בהנהות מימוניות)
- ר' מלאכי כהן (ביד מלאכי)

- ר' מנחם מאירי (בפי' לאבות)
ר' מרדכי בן הלל (במרדכי)
ר' משה אלאשקר (בתשובותיו)
ר' משה בן יוסף בן כשכיל (במאמר המובא בפי' שמואל בכ"י פ"ב)
ר' משה מימוני (בתשובות ובהערה למורה)
ר' משה נחמני (בחדושי גטין)
ר' משה אבן עזרא (בכתאב אלמחאצרה)
ר' משה ראיטי (במקדש מעט)
רב נסים (מגלת סתרים)
ר' נתנאל ראה אבן אלברכאת
ר' סעדיה אבן מרוק ראה ר' יצחק גאון
ר' סעדיה אבן דנאן (בסדר הדורות ותשובה)
ר' עזריה מהאדומים (במצרף לכסף)
ר' צדקיה בן אברהם (בשבלי הלקט)
ר' שלמה בן נבירול (?) במקור חיים)
ר' שלמה בן מוראת (בחקת הדיונין)
ר' שלמה בן יוסף ן' יעקוב (בהקדמתו להעתקת פי' המשניות נזיקין להרמב"ם)
ר' שלמה סגלמסי (בסדרור כ"י)
ר' שמואל אבן גאמע (בהלכות שחיטה)
ר' שמואל הנגיד (?) במבוא התלמוד)
ר' שמואל ספורטא (בקבוצת מכתבים)
ר' שם טוב בן אברהם (במגדל עוז)
שערי צדק (תשובות)
ר' תנחום ירושלמי (בהקדמה למרשרד ובפירושו לתורה)
ס' תניא ראה ר' יחיאל.
ועיי' עברי אנכי פ"א ע"א.

VORWORT

Inhaltlich ist dem vorliegenden III Theile der „Städte und Märkte“ ein Sonderabschnitt aus dem von Herrn „HAMMILL“ herausgegebenen „Menschen-Nachrichten“ veröffentlichte, welche ich, den zweiten Theil dieser Arbeit, die Worte des Herausg. u. Joseph von Nagel (Hilf) höchstens zum Abdruck zu bringen. Vielleicht kommt es mir noch nach diesem Theile zu erweitern. Ferner, mit mehreren bereits fertigen Beiträgen und einer Zusammenfassung der Geschichte dieser Städte in deutscher Sprache versehen, im folgenden Fortsatze mit dem ersten Theile beitragen

A. B.

Verlag von J. B. Metzger, Leipzig 1880

VORWORT.

Indem ich in dem vorliegenden III Theile der „Studien und Mittheilungen“ einen Sonderabdruck aus dem von mir beim „HAMELIZ“ herausgegebenen „Meassef Niddachim“ veröffentliche, hoffe ich, den zweiten Theil (über das Leben und die Werke des Samuel u. Joseph Ibn-Nagdilah) nächstens zum Abdruck zu bringen. Vielleicht gelingt es mir noch, auch diesen Theil in erweiterter Form, mit mehreren bereits fertigen Beilagen und einer Auseinandersetzung der Resultate dieser Studie in deutscher Sprache vermehrt, im gleichem Formate mit dem ersten Theile herauszugeben.

A. H.

St.-Petersburg, im April 1880.

STUDIEN

UND

MITTHEILUNGEN

AUS

DER KAISERLICHEN ÖFFENTLICHEN BIBLIOTHEK

in St. Petersburg.

Von Dr. A. Harkavy.

Dritter Teil

LEBEN UND WIRKEN DES SAMUEL JOHANNES RECTOR DER
FALWODSKER AKADEMIE IN SOBEL (1704)

ST. PETERSBURG

KAISERLICHE UNIVERSITÄTS-BUCHHANDLUNG

ERFURT

Verlag von G. Neumann

1883

17*

STUDIEN

UND

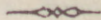
MITTHEILUNGEN

AUS

DER KAISERLICHEN OEFFENTLICHEN BIBLIOTHEK

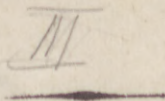
zu St. Petersburg.

Von Dr. A. Harkavy.

Dritter Theil.

LEBEN UND WERKE DES SAMUEL IBN-CHOFNI, RECTORS DER
TALMUDISHEN AKADEMIE IN SORA (ST. 1034).

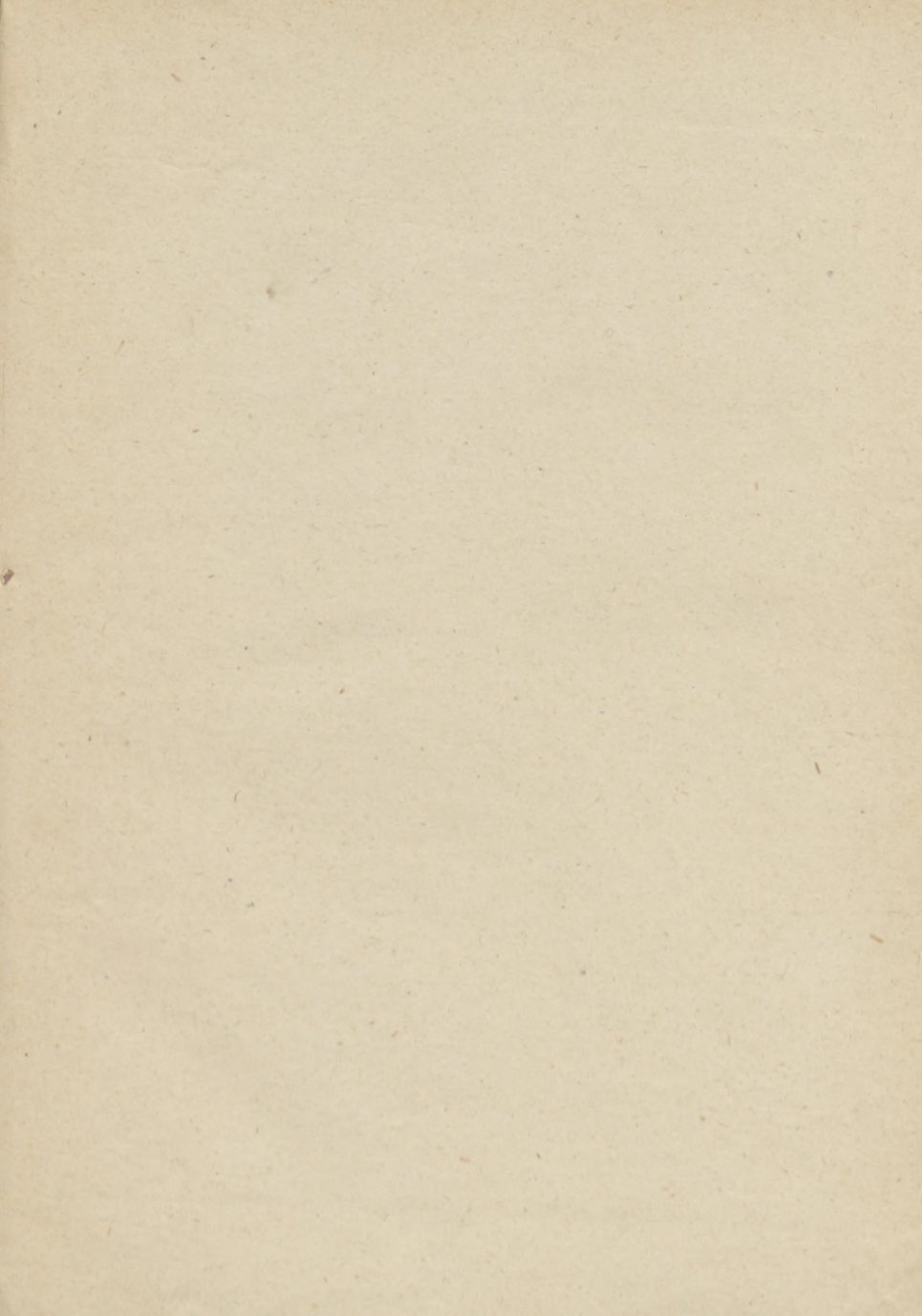
ST. PETERSBURG.

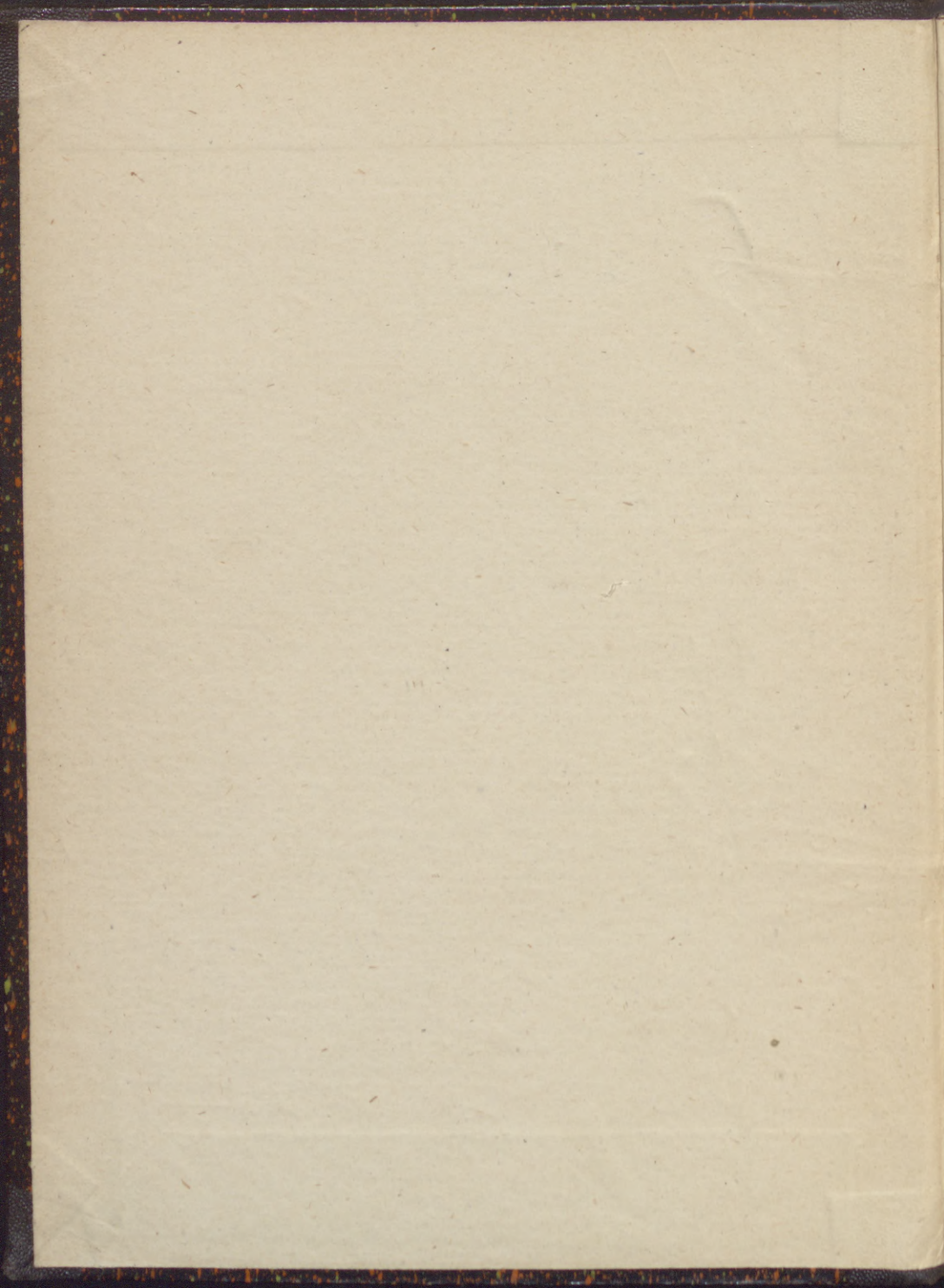
KAISERLICHE OEFFENTLICHE BIBLIOTHEK.

LEIPZIG.

Voss' Sortiment (G. Haessel).

1880.

B

232.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILLINOIS 60607

1998

ISBN 0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1

0-226-08411-1